

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

PAP JÓZSEF, KONCZ ISTVÁN,
LADIK KATALIN ÉS TARI ISTVÁN VERSEI
HERCEG JÁNOS, JUHÁSZ ERZSÉBET
ÉS APRÓ ISTVÁN PRÓZÁJA
RÉSZLET BRASNYÓ ISTVÁN DÍJNYERTES
REGÉNYÉBŐL

ÉVFORDULÓK:
RIGÓMEZŐ 1389
DOSITEJ OBRADOVIĆ ÉLETE
ÉS KALANDOZÁSAI (RÉSZLETEK)

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
TÉVÉ-

1989

Június

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LIII. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Szabó Zoltán, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Pap József</i> két verse	661	
<i>Koncz István:</i> Az utolsó primás (<i>vers</i>)	663	
<i>Ladik Katalin</i> versei	665	
<i>Tari István</i> versei	668	
<i>Herceg János:</i> Lázban (<i>novella</i>)	672	
<i>Juhász Erzsébet:</i> Átlók (7., <i>novella</i>)	676	
<i>Apró István:</i> A Nagy Fordulat felé (<i>regénybrikett</i> , IV.)	683	
<i>Brasnyó István:</i> Árvaház (<i>regényrészlet</i>)	689	

ÉVFORDULÓK

Rigómező 1389

Ifjabb Danilo: Jobb viadalban veszünk, mintsem gyalázatban élünk;

Vigasztalhatatlan siránkozás és jajveszékélés 702

III. Ravanicai: Miként aratáskor a búza rendje 705

PAP JÓZSEF KÉT VERSE

EGY DACOS MOZDULAT

Kifogytunk mindenből.

Ami volna még: egy dacos
mozdulat. Ez a félkéznyi.
Hogy odább taszítsam
égboltomról
a fekete felhőt:
homlokodról a borút.
S akkor mindenünnen
és mindenütt a derű
csalóka fénye zsong majd:
asztalunk megkopott lapján,
foltok tarkította kezem fején,
odakint a madarak mellén,
az ágak közti csivitelésben.

Nyílni készülő ajkadon.

SZÉPEN KÉRTEM

Azt mondtátok, cipeljem,
mert az én terhem,
a nagy közös, a történelmi
rám eső része.

Meg azt, hogy kitartó legyek,
és ne kérjek könnyítést,
és fölmentést se várjak,
és jobb lesz rám nézve,
ha el se fogadok.
Jó, mondtam. Vállalom.
Nincs az a teher,
amit el ne bírnék.
S nekirugaszkodtam.
A munka elvégre...
De szépen kértem,
hogy értessétek meg
a báméskodókkal,
a fintorgókkal
és finomkodókkal,
az állig begombolkozókkal,
(de legelsőül: az enyéimmel
föl- és lemenő ágon)
vállalásom
történelmi szükségszerűségét,
(elkerülendő
a meghunyászkodásnak,
a megalázkodásnak,
az együgyű túlbuzgóságnak
még a gyanúját is),
nehogy azt higgyék:
csak jó bolond vagyok.
Kora bolondja. Akitől
elfordulnak az övéi.
És meg is tagadnak.
És akkor mit mondtok majd?
De jobb, ha nem is szóltok.
Mert akkor már nem számít,
ki vereget vállon,
s hogy vállon vereget-e.

AZ UTOLSÓ PRÍMÁS

KONCZ ISTVÁN

*Kurina Lajos kanizsai magyar cigányprímás
meghalt 1989. március 12-én*

Ahogy tegnap letette a vonót,
a csend, mint óriás keselyű
pusztuló város felett,
árnyékát feketén kibontva,
nótára, szívre úgy borult.

Eljárt a nóta, mint idő;
serlegét Bacchus mind kiitta, –
szőleje időt már nem terem, –
s a nóta, mint néma kövület
vesztegel, akár az eltörött hegedű.

S csak vesztegel az is, ki él,
akinek még fáj a nóta;
nem süketen s színvakon menekült el
a tájról, ama zord téli hajnalon
Tihamér sem, csak éppen
maradni nem volt már alkalom.

Elszállt a nóta, – húr, gyökér szakad,
s a szál, – az áldomás vagy léha dáridó
alatt; dübörgő csend csahol
a féltett szó, dal körül, vészterhes hangzavar;
s ahogy tegnap letette a vonót,
még állt a bál, s a réten riadtan őz futott.

LADIK KATALIN VERSEI

A SZIGET MELEG, VÉRES BŐRT HÚZ

Áttetszővé tette lábszárait a hullámverés.
Útitársa kinn rekedt a nyílt tengeren, de hörgése
eljutott hozzá, és mellé telepedett a cserjék alá.
Ezen az éjszakán már nem történt semmi, az is magától zuhant oda.
A tenger borvörös volt, mintha nem is az időben,
de egy abroszon loccsant volna ki az örökkévalóság.
Hosszú, gyökér formájú villámokat látott, fákat és vetéseket az égen,
a füstölgő vihar utáni sárga levegő égette torkát,
a szigetre vágott, ahol sem állat- sem emberszag
nem zavarja testében az ősi, tiszta növényzetet.

A tenger valami ronda, fertelmes virágot vetett ki,
amely rögtön sétálni indult.
Hosszú, fényes tüskéit tördöste, mintha nem is a parti homokban,
hanem egy vízbe fúlt asszonyban üldögelne.
Akkor az a virág egy véres, gőzölgő követ hozott a világra.

Akár a hullám a kagylót.
Távol isten- és emberszagtól,
ahol a tengernek illatos haja van,
és reggelente habos kavicsot dörzsöl ki ágyékából.

A sziget meleg, véres bőrt húzott magára,
és furcsa sárga virágok lebegtek fölötté, akár a szitakötők
egy elsüllyedt világ örvényei és kipárolgásai fölött.

ÜVÖLTŐ SZELEK

Emily Brontë emlékének

Mennyire borzadt a fekete széltől!
 Ki volt ez az asszony, és miket álmódott, amikor megkívánta az esőt.
 Egyetlen bűne rózsaszín villámsújtotta viharkabátja
 és a lihegő mocsár a zavaros holdfényben.

Vonszolt. Viharban. Összekulcsolt kezekkel.
 Szemeiben az állóvíz halai fuldokoltak.
 Ez a nőstény az én vérem!
 Ez a véres gyümölcs kettőnkből terem.
 A gyönyörű kés szoknyája alatt rám leselkedik.

Sikoltanak a lombok fölöttünk.
 Tüdejükből villámsújtott vadak zuhannak ránk.
 A fák összetört karokkal, kettéhasított asszonyként borzongva.
 Ez a gyönyörű fekete szél kettőnk álmait fröcsköli.
 Sirály vijjog a kés alatt.

Fehér hajó siklik be gőzölgő tollvitorlában.
 Egymás derekát átöleljük,
 a kés befúródik, és nevetni kezd.

TAVASZI REGGEL A POKOL-SZIGETEK EGYIKÉN

A hullámok végül leteszik a korbácsokat,
 kigombolják a kagylókat sem élő, sem holt testükön.
 Lesütött szemmel, rózsaszín húsdarabbal hóna alatt,
 ahogyan a kutya a kutyát, felfedezem Őt ott,
 ahova még nem hatolt el a fény.
 De hiszen a sziklák még alig véreznek! Akkor hát nem ember.
 A bokrok alól lopva ránézek, és elfelejtek imádkozni, mint a rózsza,
 mely „hevében lángvörös lesz és önkívületében illatozik”.
 A szikla alatt a sóvárgástól
 az utolsó csillag is kifolyik szemgödreiből.
 Vak szörnyeteg a tükörben.

A parton hajnalt cipel egy ember.
Izzadt szárnyain rózsaszín cseppek.
Jerolim! Indul az első csónak a Pokol-szigetekre.

TARI ISTVÁN VERSEI

AZ ÉRTELEM ZAVARÁHOZ

Értelem zavara! Sztárt, igen, azt csinált
tebelőled a kéj. Lázasan örölsz
korunk ráncaiban, csábosan énekelsz
láncos táncaiban, tábori asztalán.

Értelem zavara! Sztár vagy, imádnak ám!
Te vagy zsarnokaink ébredező, szürkés
arcú istene, kit szertelen éltetés
hordozgat tenyerén – tőle sivár a száj.

Értelem zavara! Kriptaszagú mesét
gomolyogtat a szél. Ellened újul már
kötöttségeitől gazdagodó valóm,
fegyverért kiabál, zord chorijambusért.

Értelem zavara! Prüszkölök, émelyít
a hangod! Csak a jobb kedvetem, illanó
nevetésemet, azt kellene puskaként
viselnem. Bedugult már, kisöbű a sors.

ÉGBE VERT

Megolvad. Csillámló
feketességével
fölkavart homokba,
fürdőzők zajába
csurog a nyár szurka.
Sistergésedet ki
veheti komolyan
jókedve mögül?
Ki figyelhet arra,
hacsak nem a kicsiny
kert, átforrósodott
paradicsomával,
zöldpaprikáival,
hogy nagyon magadra
maradtál e nyárban:
húsodat feszítő,
bősz mohóságoddal,
bepókhálósodott
kitöréseiddel,
cigányútra futó
motyogásaiddal...
Akaszd ki melledre
a benzinkutaknál
elpilledő, kormos
ördöglepkét! Hiszen
égbe vert karó vagy.
Melyhez egyelőre
semmit se kötöznek
Melyre egyelőre
szitakötő se száll.

ELMULATOTT JÖVŐ

Ne világosítsátok föl!
Megtévesztettségéből él...
Magyarnak
született, és

azoknak adott igazat,
akik a léha életre
biztatták.
Kedvükért még
az édesanyanyelvét is
apránként elfelejtette.

Ne illessétek szitkokkal!
Osztályrészül néki csak a
füstölgés
jutott. Lángok
nélkül és azokkal élte
le életét, akiknek a
szeretet
csupán jelszó –
mások megalázásával
alázták meg ők magukat.

Majd fölvilágosítja őt
az első útjába eső
kiserdő,
mely képtelen
árnyékáról lemondani,
zúgásától szabadulni
melyben a
levelek nem
tagadhatják meg sohasem
águkat rázó fájukat.

Majd megvigasztalja őt
kikerekedő bánata,
melynek az
elmulatott
jövő, a pohár alakját
fölvevő reménytelenség
adhat csak
átmeneti
formát, a véglegesülő
kótyagosság asztalánál.

GAZDÁTLANUL ÓRLÓ MALOM

(Ionicus a maiore)

Pótlékokat ígér a kor,
érvénytelen érzelmeket
éjünk lihegő ágyain.

Istentelenül szól a dal
álmunk olajos tájain,
örvényt kavar és zúg nagyon.

Pótlékokat ígér a kor,
ifjonti hevünket nyeli:
gazdátlanul órló malom.

Istentelenül szól a dal
arról, ami láncfalpasan
örvényt kavar és zúg nagyon.

LÁZBAN

HERCEG JÁNOS

Jöttek a madarak, északról vagy délről, nem lehetett tudni, merről, mert ki ismerné a madarak járását. Kiterjesztett szárnyal szálltak a havas síkság fölött, és a mesterné azt mondta:

– Fene a dolgukat, megint itt vannak, hogy lelegeljék a cseresznyét, mint két év előtt, emlékszel?

Pedig hol volt már a cseresznye! Hol a nyár!

És egy-egy ilyen madár nagyobb volt, mint az a fa egész virágzása idején, amikor Ancsi nagylányosan ott ült a lombjai alatt, szőke haja kibomlott a szélben, piros szoknyája meg, mint a legyező, körüllegyezte, ahogy ott ült, és minduntalan kilátszott a térdkalácsa, ölében a varrással, s még halkán dúdolgatott is magában, az inasok meg mind kinéztek nagy szemekkel és eltátozt szájjal a műhely ablakán.

– Na, mi lesz? – szólt rájuk a mester. – Nekem itt ne amerikázzatok, ha a kisasszony kicsit megmutatja magát az udvaron, nézd csak!

Erre aztán fel is sirtak a fűrészek mindjárt, s nagy lihegéssel követték panaszuat a gyaluk, úgyhogy az öreg Pomozi nem győzte összesöpörni a forgácsot, hogy aztán két nagy bütykös markába szorítva begyömöszölje a dobkályha ajtaján, mire az még tüzesebb lett, és dühösen duruzsolva még mintha táncolni lett volna kedve, míg az enyv savanyúan rotyogott a tetején.

– Hogy? – nézett fel az öreg és füléhez tartotta azt a nagy lapáttenyerét, mivel süket volt, mint az ágyú.

– Nem magához szóltam, tata! – kiáltotta teli torokból a mester ebben a fűrészekkel és gyalukkal összehangolt zengedelembe, mire az öreg felnevetett, és szétkefélte vastag Mikulás-bajuszát, hogy ez az ő veje milyen jókedvű, pedig Mari ott fekszik a befüggönyözött szobában hat hete, és keservesen nyögdécsel. Még fel is kiáltott síró hangon ebben a pillanatban:

– Józsi! Takarj ki, nagyon melegem van!

S így egyszerre nyár lett megint, a folyó partján nagyokat viháncoltak a fürdésre jött gyerekek, és egész sárgán zörgött a nád ebben a hőségben, a szelíd hullámokon meg egyszerre megjelent éles kürtszóval a Fecske, mint ha itt legalábbis egész hajóraj állná el az útját. A kormányos meg fekete-fehér csíkos trikóban kinn állt a fedélzeten, hiszen siklott magától az a kis hajó, kék testén árnyékot hagytak a parti fák, nyugodtan szájához emelhette hát a fehér papírtrombitát, hogy odakiáltsa a gyerekeknek:

– Vigyázz, ha jön a vonat!

S míg nagyot nevetett a szellemességén, lomhán és színültig megrakodva úsztak utána a gabonás uszályok, Mari meg felsírt megint:

– Itt vagy? Ne hagyjál magamra, félek!

– Ne félj, amíg engem látsz, nem vakulsz meg! – mondta a mester erőltetetten vidám hangon, pedig sírni szeretett volna, s így folytatta:

– Mert fogok én még veled az angolparkban cicázni!

– Jaj, ne bolondozz, mert nevetnem is fáj! Biztosan felment megint harminckilenc nyolcra a lázam, te meg itt legénykedsz nekem!

– És az óriáskerékre is felviszlek! – kurizált tovább szegény feleségének a mester oly könnyed hangon, mint legénykorában, amikor felrepültek azon a keréken egymást átölelve a felhőkig, s csak ki kellett volna nyújtani az embernek a kezét, elérte volna a zöldbe borult Svábhegyet, s felemelte az ugyancsak zöld, enyvszagú kötényt, hogy megtörölje Mari homlokát a hideg verejték gyöngyszemeivel.

– Elvisznek engem azok a nagy dög fekete madarak, meglátod! – sóhajtotta az asszony, s még hozzátette: – Csukd be az ablakot, mert fázom!

– Az előbb azt mondtad, nyissam ki, meleged van! – felelte a mester. – Az isten sem ismeri ki magát veled, édesem!

Igen, mert ha az imént hó fedte mind a földeket, utána mindjárt minden átmenet nélkül nagy táblákban sárgult az érett búza, s a kukoricaföldek zöld tengerében egészen elvesztek a fekete dülőutak, ahogy át- meg átszeltek az egész határt, akár az élet.

– Csak azt szeretném tudni, mire hagyom itt ezt a lányt! – sóhajtotta anya, mintha azok a nagy fekete madarak Ancsit is körülrepülték volna ott kinn a fa alatt, ahol rég nem ült már, hisz férjhez ment, meg el is vált, Münchenben élte világát, nem kellett félteni.

– Dehogy fogsz te meghalni, Marimari, te! Jaj, dehogy! Előbb visz el engem a fekete fene, aztán sírhatsz majd utánam!

Fel is nevetett a mester, amikor ezt mondta, s így folytatta:

– Nem is tudom, hogy fejezem be ezt a fekete füstölt tölgy ebédlöt a szentiváni plébánosnak, tizenkét székkal, tiszta barokk, most faragja a faszobrász a hajlított lábakat, minden lábon egy szép tölgyfalevéllal, s a tám-

lán bőségszaruval. Jöhet aztán a püspök úr avval a picurka lila sapkával a fején, és asztalhoz ülhet mind a hét esperes, és hozhatja a tálat aransárga tyúklevessel Loncsárevics Lonci, a papszakácsné, avval a nagyokat ringó csípőjével, tenyéryni csipkezsabóval kötény helyett a blúza kivágásán, hogy azt mondja majd fülig pirulva a nagy férfiszemek előtt: Laudetur Jesus Christus! S kórusban feleljék neki a bérmálásra érkezett vendégek: In aeternum! Meg azt, hogy vivát, vivát, meg éljen! A tyúklevésre értve per-sze, meg arra a ringó csípőre, amelyet a legjobb lenne megfogni, de nem lehet...

– Jaj, miket beszélsz te Józsi énnemem! Azt hiszed, ha néha félrebeszélék, nekem már mindent mondani lehet?

S erre a figyelmeztetésre sorba eltűntek az esperesek mind, sőt a szent-iváni bérmálkozó lányok is a menyasszonyi fátyol alatt és imára kulcsolt kézzel, mert hol vannak ma már a bérmálkozók, oldalukon a peckes béрмаapákkal, elmentek önként katonának, s aztán elestek, vagy Szibériába vitték őket, a lányokat meg lágerba, de még a fafaragó műhelyében is rég el-némult az a Bözsikét sirató ének, amíg a széklábakat faragta, de az asztalos-inasok is hiába néztek volna ki a műhely homályos ablakán, hogy Ancsit nézzék a virágos fa alatt, mert asztalosinasok sincsenek többé, meg az isten, s az öreg Pomozi ugyancsak abba hagyta a forgács söprését, mert mint a mester mondta, alulról szagolta a kék ibolyát.

– De igazán komolyan szeretnék veled beszélni, hiszen nem vagyunk gyerekek, Józsi, és mindenkinek meg kell egyszer halnia. Hogy mire hagy-lak itt, ez itt a kérdés, mit fogsz csinálni nélkülem? Nem mintha egy pillan-tatig is azt hinném, haogy pótolhatatlan vagyok. Csak hát megszoktuk egymást egy életen át, s nagyon rossz rá gondolnom, hogy te itt maradsz egészen egyedül, amikor munka sincs, mert nem kell a szépen kidolgozott bútor manapság a kutyának se, meg te se vagy mai gyerek...

– Csend legyen, Mari! Ne beszéljünk ilyen szomorú dolgokról! Jóllehet igazad van, én is öreg vagyok, akárhogy kihúzom magam, nincs nekem már semmi keresnivalóm az esti korzó fái alatt, ezért hát hagyj, hadd képzel-jem, hogy együtt andalgunk még mindig a nagyváros rengetegében, s te megvársz engem este az O utcában, a sétáló rosszlányok meg ismeretlenül is köszönnek neked, mert már nagyon meglátszik rajtad, hogy várandós vagy, s én kénytelen leszek bevinni téged nemsokára az új Szent János kór-házba egy téli napon, hogy az álmatag nőgyógyász Kriesch Öcsi, mintha apja valamelyik szentképéről lépett volna le, megkérdezhesse tőled: „Na és miért akar maga mindenáron kislányt?” Hogy az is legyen, ha már fiam van, mondod te, s ez olyan nekem, mintha tegnap lett volna. De most, boc-sáss meg, ki kell mennem. Egy pillanat, és itt vagyok melletted megint...

Erre aztán szabadon szállhattak újra széles körökben az említett fekete

madarak, árnyékuk óriásira nőhetett a földeken, s a mester nagy kék kockás zsebkendőbe fújta kinn harsogva az orrát. És rég meghalt apja hangja hallatszott messziről: „Csak azt nem szeretem ebben az én fiamban, hogy ez olyan lágy szívű. Hogy fogja ez megállni helyét az életben, én nem tudom!”

A mesternek ezalatt sikerült kitrombitálnia abba az óriási zsebkendőbe mélységes bánatát, egy ideig még állt is odakinn keresztbe tett lábbal a falnak támaszkodva, s ami körülfogta, a síri csend volt, és semmi más.

– Na, ugye, hogy itt vagyok már megint? Ugye, mondtam, hogy visszajövök, mert dehogyan hagylak el...

Mintha isten tudja hol lett volna ötven éven át, pedig csak pár perc múlt el odakinn, igaz, hogy abban benne volt az egész elmúlt élet.

– Mondtam, ugye, hogy majd felutazunk megint! És ott van az a lány a fiával, azt is látni kell, ha majd leszerel Titogradban!

– Javíthatatlan vagy, mondta anya, javíthatatlan. Mindig el akarod terelni a figyelmet a lényegről.

– Röhögnöm kell – felelte apa, vagyis a mester, s szája elé emelte a tenyerét –, röhögnöm kell, ne is haragudj, mert hát hol van itt a lényeg? A fekete madarakban talán?

– A jószágot beteretük az ólakba – folytatta aztán, mintha ő is félrebeszélte volna, ahogy önelégült alkalmi szónokok mondták kidüllesztett mellett: harcunkat megharcoltuk, mire odakinn az udvaron csapra verte hordóját a nagy hasú kocsmáros, és nem messze tőle pirosan rotyogott bográcsában a paprikás, miközben valaki máris énekelni kezdett.

– Fogok én még veled cicázni vasárnap délután a lizsében, ujjé, ujjé, hogy ilyen csibészesen fejezzem ki magamat!

– Érdekes – mondta erre anya –, honnan veszed ezt a hülyeséget, hogy mi valaha is a ligetbe jártunk cicázni, mint a kimenős cselédek? Világéletben utáltam a közönséges dolgokat, érdekes. Nem is értem hogy jut eszedbe ilyesmi, amikor pedig látnod kell, hogy elmenőben vagyok. Hát nem hallod, hogy zúg körülöttem a csend? Ne szakíts félbe, igenis dermesztő csend vesz körül engem, és fekete madarak szállnak körülöttem nyári hőségben és téli zimankóban egyaránt, ahogy az élet száll el, s már jön is felém ebben az időtlenségben méla hullámveréssel az a fekete hajó.

ÁTLÓK (7.)

JUHÁSZ ERZSÉBET

Mintha nekem kopogtatnának azon a legvégső ajtón, holott én kopogok ezzel a végzetes fa-ballábammal – amióta már! – balsorsom ajtaján – gondolhatta Nagy Sándor egy késő őszi hajnalon, amikor iszonyú szomjúságtól gyötörve kibicegett vizet inni a konyhába. Mintha jönne értem az a végső, mintha ténylegesen jöhetne, holott én bicegek minden otromba sán-taságot meghazudtoló biztonsággal – egyre kikezdhettelebb biztonsággal – felé.

Hallani, ahogy kopognak a lázas garaton lezúduló kortyok a gyomor fájdalmas falán. Mintha erőteljes sodorintással hirtelen fejtetőre állították volna, nem is a szívében, de a fejében zuhogni, zúgni dörömbölni kezd a vér, és szétroppantva agyának elgyötört érrendszerét, már árad is kifelé, ellepi a nyirkos hajnali konyha kockaköveit, végignyalja a szűkös alagsori folyosó jéghideg kövezetét. Mintha ezekkel a metszően szabályos kockakövekkel kopogtatnának. Valahol veszettül ugat egy kutya, s valahol, másutt hörgöve és öklendezve csahol vissza egy másik. Úgy tűnik, ez is kopogtatás. Aztán egy pillanatban valósággal belehasít a mindent átható csend. Hiszen itt éjszaka van, mélységes és feneketlen, nálam viszont már hajnalodik. Legalább is dereng. Hogyhogy nálam? – hőköl vissza egész valója egyszeriben. A náluk, az mind, mind a többiek, akik egytülen-egyig alusznak. Alszik a ház, alszik az egész kisváros. Ezen túl pedig, ha van is, aki valahol ébren van, akár a világon sem volna, egyre megy. Neki itt, e világvégi szegleten kell egyedül ébren lennie. Mint akit kísértésnek hoztak ide, erre a világra. Kísértétként kísérteni önmagát még most is, ezen az álmatlan s oly nehezen hajnalodó éjszakán. Jó ég, mint akinek az is rég emlék már, megmegcsukló, töredező, ami még leend, s ő két emléktartomány között örökös megtörténhetetlenül. Két árny között imbolygó árnyéktalan.

Arra ébred, hogy irtózatosszomjúság gyöttri. Föl kellene kelni, s kimen-ni a konyhába vizet inni. Mintha egy örökkévalóság óta gyötörné a szomjús-

ság. S mégis, mintha épp az imént járt volna kint a konyhában. Mint egy hatalmas és otromba óramutató, ő is ugyanazon köröket szelné örökösen? Vagy csak elakadt, mint karcos gramofonlemezen a tű. Milyen nap is van ma? Ma? Inkább hogy mi történt ezelőtt, ami után ennek a mostaninak kellett kezdődnie. Tegnap akkor volt, amikor ő hosszas gyötrődések után feltápáskodott végre ágyából, s minthogy a kancsó, ki tudja, mióta, üresen tátong, fel kellett kinkeservesen kapcsolnia falábat, hogy kisántikálhasson a konyhába vizet inni, mert az irtózatosszomjúságtól már egészen elepedt. De mintha ez mégsem tegnap történt volna, hanem álmában az imént. Most már rémlik. Álmában kopogtattak. Egyre erélyesebben és könnyörtelenebbül. Senki sem hallja motyogását: talán odaát tessék, itt senki. Senki sehol soha.

Mintha nekem kopogtatnának azon a legvégső ajtón, holott én kopogok ezzel a végzetes fa-ballábammal – mióta már! – balsorsom ajtaján. Mintha jönne értem az a végső, mintha ténylegesen jöhetne, holott én bicegek, minden otromba sántaságot meghazudtoló biztonsággal – egyre kikezdetlenebb biztonsággal – felé.

Van itt valaki? Senki. Senki sehol soha. Hát igazán nem akar válaszolni – hűl el ott az álma kellős közepén. Énekes Krisztina, te valódi néven soha meg nem nevezhető, képes lennél végérvényesen elzárkózni előlem? Neked kopogtatok közel és távol. Nem tudom, melyik ajtón kell hozzád bekopognom, mert úgy érzem, minden ajtó feléd nyílik, s ezért kell csupa gyöngédséggel, könnyedén, alig hallhatóan, arcomon a rajongó alázat tündökletes egyszerűségével bekopogtatnom, minden elem kerülő ajtón. Képzeletem tartománya telisded-teli feléd nyíló ajtókkal, egyetlenem. Hallom mögülnök közelgő lépteidet. Könnyedek és puhák, egyedül az én fülem képes kihallani az ajtók mögötti végtelen térségek értelmehetetlen zajai közül. Esztelen bizonyossággal hallani e lehetetlen könnyű lépteket, mint a jóremény utolsó hallucinációit. Képzelegj még, te kóbor lélek, serkenj fel rozzant agy, képzelj, hogy közeledik feléd csupa sugárzásban, képzelődj, hogy valamelyik ajtó mögött ott áll, valamelyik kilincsen már ott a keze, hogy karnyújtásnyi közeleden lélegzik a maga érinthetetlen, de tökéletes jelenvalóságában. Lélegzetvételei halk, puha kopogtatások. Hallom szívem heves kopogtatását a torkomban, s halántékom dübörgő ereiben. Várlak, jövök már. Hallom lépteidet, e halk kis koppanásokat. Kopogtatok már, hallod a szívverésemet? Lázás hideglelésben vacog egész valóm. Magamhoz öleljelek már, remegőn beléd hatolva átforrósodjon számkivetettségben elgémberedett valóm, valód. Ó, serkenj fel, mindenem, képzelődj még, mielőtt végképp elomolnál.

Kopogtatnak. Egyre erélyesebben és könnyörtelenebbül. Sűrű sortűz,

egyre közelebből. Az imént még mintha a túlpartól jött volna, most meg egészen közletről. Mintha a fülem mellett suhannának el a golyók. Esztelen rohanásban. Irtózatosszerű félelem kap szárnyra. Botladozva is a levegőben, versenyt száguldozva a füttyülő golyózáporral. Mintha kiesett volna az agyam, egész testem összegubancolódtott idegvégződéses abba-hagyhatatlan rángása. Kopogtatnak, egyre erélyesebben és könnyörtelenebbül – bal lábamban, sípcsontomon – a golyók.

Azt sántítom, hogy lépkedek. Ezek nem az én lépéseim, ez nem az én életem.

Kopogtatnak, egyre erélyesebben és követelőzőbben. Van itt valaki? Senki. Senki sehohol soha. Csak a konyha edényei sírnak a nyirkos éjszakában. Még szegény jó nénék is alusznak most. Feledve végre az én szerencsétlen életem, amelyhez annyi sok hívságos remény fűződött egykoron. És mint egyetlen gyermeke rég halott szülőknek, akik oly réges-rég meghaltak, hogy az sem volt igaz tán, hogy valaha a világra hozták. Mintha e két, már-már kibírhatatlanul jószágos néne talált volna ki engem. Csak közbejött a sántaság, mely feleúton önálló életet kezdett élni bennem. S odalett a drága nénék fennem szárnyaló képzeletének szárnya. Egy nagyot koppanó golyó lőtte szét Piavénál. Vagy mégsem így? Csenevész, semmitmondó életem épp a bekövetkezett csonkaság révén öltött egyéni alakot? Hisz én e falábon nem illanhatok el nyomtalanul, zajtalanul. Én csörömpölve járok-kelek. Falábam kopogtatásai földön, fűvön, csempe köveken és puha szőnyegeken – ez teremtette volna meg lassacskán azt a megismételhetetlen dallamot, ami én vagyok? Dallam? – aligha. Csak kopogások, kopogtatások. Van itt valaki?

Azt sántítom – mióta már! –, hogy lépkedek. Ezek nem az én lépéseim, ez nem az én életem. Te kóbor Góbor, vagy mi vagy. Vágj fát szegény jó nénémnek. Fűtsd föl jéghideg vermeinket. Megérdemlik. Félre-nézéseikkel szeretnek engem és védenek. Védnek attól, hogy emlékezem rá másnap, hány pohárral döntöttem irtatlan bendőmbe a jófajta szeszből. Olyan vagyok, mint egy megmozdult kép, mint hosszú némaság után a meghangosodott film. Járok-kelek. Aztán nekieredek. *Futok, mintha szárnyaim nőttek volna.* Mind messzebbre már mögöttem az emlékezet, hogy nincs is hová mennem-lennem.

Elgémberedve ülök az ebédlő asztalánál, zöld lámpaernyő alatt. Akárha mindkét lábamat fából faragták volna, ha fölkelek, végigcsúsznék a földön. Befelé indultam el valójában, de sikerül egyre mélyebbre temetnem mindazt, amit itt belül lelek. Mint aki egyszerre akar oda- és elfelé haladni. Sötétség és sajtás itt minden. Kopognak a garaton lezúduló kortyok a gyomor elgyötört falán. Kopogtatok, egyre erélyesebben, egyre türelmetlenebbül. Van itt valaki? Rég kihalt sikátorok, emberüres táj. Ragacsos csúszómá-

Kopogtatnak, halkan, óvatosan. Senki. Senki sehhol soha. Hallja saját ordítását. A szegény jó nénékre ordít, hogy szedjék a sátorfájukat, tűnjenek el a házból, látni sem bírja őket. Elege van halk, óvatos kis neszezéseikből, amelyekkel azt a végérvényes csöndet akarják elfedni, amely már réges-rég megülte az egész világot. Hisz mióta ordítja már: Van itt valaki? Senki. Senki sehhol soha. Ő farkasszemet akar nézni e csönddel. A nénék ötlete volt ez a tébolyult mozi is. Mintha nem is a filmet a vászonra, hanem őt vetítenék a nézőterre, a kisváros ismerős utcáira, az ebédlőasztal mellé, síró edények közé a konyhába, nyirkos alagsori folyosókra, üres kancsó mellé a besüppedt ágyba, bele álmatlan, nehezen hajnalodó szomjas éjszakákba. Bele könnyű, valószerűtlen lebegésekbe, amikor ólomsúlyú falába egyszerűen lázalom emléke csupán. Amikor érzi Énekes Krisztina mondhatatlanul vonzó lényét. Túláradó örömeiben és fullasztó, észveszejtő szorongásokban áramlik egész valója, elrebben netán ez az egész. Egy éjjelilámpa tompa fényének megvilágításában látható tükör felszínén: mennyezetről alácsüngő, gömb alakú lámpa visszatükröződése. A gömb alakú lámpa nem világít, s mégis csupa ébredő, hamvas kora reggeli fényben, a tükör felületének éji fellegekre emlékeztető bársonyán tükröződve, vele elválaszthatatlan bensőségességben. Tökéletes csendélet. Senki sehhol soha – mégis visszavonhatatlanul jelen.

Csak feküdni sötétben. Meglapulni, mint fák tövén a moha. Nem mocnani. Egyetlen mozdulat is elég szétrebbenteni a vacsoraasztalnál csipegető nénéket. Szilánkokra hullatni tükröket, poharakat. Széke sem lesz többé, a cserépkályhában sem lobog a jószagú rózse. Mozdulatlansággal őrizni e rendet, melyet nagynénjei teremtettek e házban. Csak feküdni sötétben. Van itt valaki? Senki. Senki sehhol soha.

Mint aki kintről nézi sóvárogva, hogy azok ott bent hárman milyen békességben vacsoráznak. Egy sajtó tejüvegén átszűrődő tompa fény. Oly otthonosan, melegen árad ez a fény, hogy érzi, neki semmiképp sem adatik meg, hogy belül kerüljön az ajtón. A bensőségességet ő mindig is csak kívülről, sóvárogva. Ha ő oda belép, immár senki sehhol egyszerűen, s a fény egy másik ajtó tejüvegén át szüremelene ki valahonnan messziről.

Föl kellene kelni, s kimenni a konyhába vizet inni. Mintha már egy örökévalóság óta gyötörné a szomjúság. S mégis, mintha csak az imént járt volna kint a konyhában vizet inni. Mint egy hatalmas és otromba óramutató, ő is ugyanazon köröket szelné örökösen? Vagy csak elakadt, mint karcos gramofonlemezen a tű. Milyen nap is van ma? Ma? Inkább hogy mi történt ezelőtt, ami után ennek a mostaninak kellett kezdődnie. Tegnap akkor volt, amikor ő hosszas gyötrodések után feltápáskodott végre ágyából, s mint-hogy a kancsó, ki tudja, mióta, üresen tátong, fel kellett kínkeservesen kapcsolnia falábat, hogy kisántikálhasson a konyhába vizet inni, mert az irtó-

zatos szomjúságtól már egészen elepedt. De mintha mégsem tegnap történt volna, hanem álmában az imént. Mintha nem is a filmet a vászonra, hanem őt vetítenék a nézőterre, a kisváros ismerős utcáira, az ebédlőasztal mellé, síró edények közé a konyhába, nyirkos alagsori folyosókra, üres kancsó mellé a besüppedt ágyba, egyetlen álmatlan és feneketlen éjszakába. Kopogtatnak, egyre erősebben, egyre követelődzőbben. Kapcsoljanak már ki, illanjak el a sötét semmibe. S akkor végre üresen surrog a vetítőgép. És végre vége e kettős filmnek. Vége a mozgóképek és mozgó életek kettős illúziójának és illuminációjának.

Mintha nekem kopogtatnának azon a legvégső ajtón, holott én kopogok ezzel a végzetes fa-ballábammal – mióta már! – balsorsom ajtaján – gondolhatta Nagy Sándor egy késő őszi hajnalon, amikor iszonyú szomjúságtól gyötörve kibicegett vizet inni a konyhába.

A NAGY FORDULAT FELÉ

Regénybrikett IV.

APRÓ ISTVÁN

„És nincs menekvés?” – kérdezte aggódva D.

TBT jelentőségteljesen hallgatott, hagyta még a másikat kicsit kétségek között vergődni. Időközben Szöszi visszalibbent egy cigiért (minden irányból tekintetek cikáztak kivillanó ügyes lábai körül), de ők már ügyet sem vetettek rá.

„De van: a Regény!”

„A Regény!” – ujjongott D.

„A Regény” – szögezte le TBT.

Valának pedig ezek a szavak kicsiny töredékei annak a szófolyamnak, amely egykoron maga léssen a Regény.

TB Tihamér, a Nagy Fordulat eljöveteleig (amelynek homályos mibenlétéről a későbbiekben lesz szó), egy időre visszatért régi rögeszméjéhez, tudniillik, hogy regényt akar írni. Korábban is belefogott már néhányszor, emlékezete szerint utoljára talán tizenegy éves korában körmölt tele vagy hat iskolai füzetet. Teljesen elkoptatta egy olcsó töltőtoll hegyét, a végén már olyan vastagon írt, hogy legfeljebb három szó fért egy sorba, különben a betűk összefolytak. Akkoriban elhatározása szerint csupán fél évre tette félre a munkát, de amikor újraolvasta, már csalódott benne, s a regénykezdemény annyiban maradt.

Most újra bizsergette, hajtotta a kényszer, hogy írjon. A versek, amelyekből naponta ötöt-hatot is gyártott, már nem tudták kielégíteni, az elbeszélés, a novella pedig bosszantóan szorongatta, lépten-nyomon kordába kényszerítette csapongó indulatait.

„Regényt kellene írnom, mert abba minden belefér, ami körülöttem tesped vagy lüktet. A novella fabatkák sem ér, ha nincs frappáns apropója, ahhoz pedig történet kell, keret, kerítés, körítés, fokozás ésatöbbi. Nekem ilyesmire nincs időm, mert visszahozhatatlanul kicsorog ujjaim közül a pil-

lanat, amelyet rögzíteni akarok” – mondta, vagy írta a megfelelő nagyképűséggel.

Regényt kellett tehát írni mindenáron: készen állt már a mondanivaló, gomolyogtak a gondolatok, bizsergett a toll hegye, csak egyvalami hiányzott: a téma.

„Egy jó téma kellene, amelynek ürügyén mindent elmondhatok erről a búval bélelt, tályogos világról.”

Úgy vélte, téma után legeredményesebben a régi füzetekben lehet kutatni, hiszen elég sok badarságot összefirkált már ahhoz, hogy köztük megbújjon egy-két használható ötlet.

Es íme egy lelet mindjárt az első füzetben, abból az időből, amikor csak kivételes esetekben juthatott el a bálba, és a villanyleoltós házibulik tapogatózásai jelentették a gyönyört és a bűnt:

„Vázlat

A hős: Fiatal jellem, küzdelmes lelkipilággal. Aggályai az »öregék világával« és a »modern étellel« szemben egyaránt jelentkeznek.

A dráma: Nem találja helyét a világban. Aztán mégis talál egy kiskaput öreg erdei barátja személyében. Vele egyszerű és érthető az élet. Az öreg azonban váratlanul meghal, feltörhetetlen dióhéjja válik a ház, amely eddig a biztatás otthona volt, és a fiú még nem tanulta meg tőle a lényegét.

Mellékágak: 1. A fiú, a felszínes, »modern« élet és az unalmas haverok elől az öreghez menekül – komoly, boldog beszélgetéseket folytat vele a művészetéről, az emberekről, az életről általában.

2. Egy kedves lány, akit szeret, és akiben hisz. A fiú komoly szerelmét a lány *látszólag* viszonzza. Egyszer azonban rá kell jönnie, hogy a lány is éppolyan felszínes, mint a többiek, és egyáltalán a felszínesség elől nincs menekvés ebben az életben.

Konkrét tartalom:

1. A »modern« élet felszínessége egész »pompájában« megmutatkozik a hős előtt.

2. Nem talál kiutat a felszínességből – egyedül van.

3. Rátalál az öregre – most már nem olyan elveszett a világban, az ész magasságából nézhet le rá.

4. Rátalál a lányra és így már szinte boldog. Most nincs szüksége az öregre és feléje se néz.

4/a Rövid betét az öreg gondolataiból a fiú hűtlenségével kapcsolatban. (Jóindulatú mosollyal tudomásul veszi.)

5. Csalódik a lányban, az pedig elhagyja.

6. A fiú lelkiállapota ismét válságos, az elhanyagolt öreg baráthoz menekülne, de a házat már zárva találja.”

TBT kíváncsian továbblapoz a füzetben, és csodálkozva látja, hogy ezt a

„regényt” már megírta. Körülbelül negyven gépelt oldal lehet, és förtelmesen rossz. Többszöri újraolvasás után azonban már úgy találja, hogy vannak benne használható gondolatok. Megszokás kérdése az egész. Ez valahonnan a tizedik oldalról való:

„Felkelt a fotelból, amelyben már vagy egy órája ült, és kinézett az ablakon. Megint este volt, nemzedéke számára a kötelező szórakozás ideje. Megfordult, felkattintotta a lámpát, és könyvet vett a kezébe. Nem olvasott, bámulta a falat és rajta a cikornyás mintákat. Mindig ebben a kamrában aludt, ha kijött az öreghez. A szobából beszívárgott az édeskés pipafüst, de a kolbászok szagát is érezte, amelyek az ellentétes zugban lógtak a befőttek felett. Idővel megszokta a régi Lehel hűtőszekrény zúgását is, pedig ott állt mindjárt a feje felől, s rendszerint a tányérok is csilingeltek rajta, amikor bekapcsolt. Szerette ezt a nehéz szagú, nyirkos kamrát, a nyikorgó és szintén kicsit nedves, de tiszta ágyat, a falon a hevenyészett könyvespolcot, a csomagolópapírba burkolt köteteket, amelyek lapjai hullámosak voltak, s nemritkán összetapadtak a nyirkos levegőben. Arra gondolt, milyen unalmas lehet ő a többiek és főként a lányok számára.”

TBT alább ilyen párbeszédre bukkant:

„Az öreg szippantott egyet a pipájából, kényelmesen fújta a karikákat, és csak azután válaszolt:

– Én szeretem az embereket. Lehet is, csak érteni kell a lelküket – néhány újabb szippantás után pedig hozzátette: – És én értem őket.

– Érteni az embereket? – hüledezett a fiú.”

Majd a kézirat közepe táján:

„A szakadék felől pattogó kövek zaja hallatszott. Valaki, vagy valami fenn járt a sziklák peremén. A távoli hang, mintha a feltámadó új érzelmek rigmusa lett volna és az egész táj tudomásul vette a mélybe hulló kő üzenetét. A fiú érezte, hogy gyorsabban lüktet halántékán az ér és nem értette a változást, amely hirtelen betöltötte a teret, láthatatlanul és mégis jelenlévőn, mint a rádióhullámok.

– Alkonyodik – mondta az öreg.

A fiú megborzongott, és tekintete most értelmes tisztelettel kúszott körül a tájon, majd megállapodott az öreg arcán. Tényleg. Ez az alkony.”

TBT itt kezdett felvillanyozódni. Rossz volt a szöveg, a beállítás, erőltettek a párbeszéddek, ostobák és negédesek a monológok, de valamit azért alapvetően jónak érzett, ha nem is a megírt történetben, de a vázlatban. Ez pedig maga a felvetett és megszenvedett kérdés lehetett, amely annyi év után is létezőnek, valóságosnak hatott, hiszen megélte, megszenvedte ő maga!

„Nehezen váltam felnőtté – gondolta akkor – és másokat is érinthet ez a küzdelem.”

Új vázlatot írt a témára, majd annál is újabbat. A regény „színhelye” elképzelése szerint egy árnyas vízmosás lett volna, ahol a főhős egyedül baktat az erdőn keresztül és a valóságos szimbólummá magasztosuló csendben végiggondolja saját odalent hagyott világát. Az élmény átütő és valóságos: gyermek- és kamaszkorában TBT valóban egy ilyen vízmosásban kapaszkodott fel a fennsíkra és a faluba, szintén valóságos öreg barátjához. Az órákig tartó baktatás és az erdő izgató, fenséges nyugalma tényleg töprengésre, számvetésre kényszeríti az elmét. Mindig így volt. A baktatás szimbóluma, a vízmosás a keret, jönnek a gondolatok – slussz-plassz, kész a regény.

TBT már írta is:

„*Üzenet:* 1. emberivé tenni a nemzedékeket (megszüntetni a politika, a jelszavak terrorját, szóra bírni a meghunyászkodó, a lojalitás szennyes köpenyébe burkolózó elődöket, akik még tudják – hiszen megszenvedték – az igazságot, tudatosítani a történelemhamisítás csomópontjait, szembeszé-
gülni az agymosással),

2. a személyiség tudatos formálása igenis lehetséges,

3. környezetünk a bűnös, önző és hazug kezekben (és vele együtt mi is) elpusztul.

A generációs állásfoglalás lényege: megőrizni az emberséget, az érzékiséget, az identitást, de nem az álromantikát és betanult, vagy részeg emberi közelséget, fenntartani a realitásba és a jövőbe vetett hitet, de kerülve (sőt támadva) az aktuálpolitikai frázisgörgeteget az egyetemes történelmi felfordulásokat is érintetlenül átvészelő emberi bizakodás nevében.

Párhuzam: a) az öreg természetes, magával hozott embersége

b) a fiú, és főleg nemzedéke tévelygései

Ebből következik a fiú vágya, hogy magában kinevelje az öreg lelkivilágát, állandóan ingadozva a két pólus között. A megoldás keresésének már fejlettebb szakaszát jelentik az öreg gondolatai, de azok még mindig nem alkalmasak, nem elegendőek ahhoz, hogy egy fiatal szellem megtalálja helyét EBBEN a világban.”

Hosszas töprengés után pedig hozzáírta:

„A szöveg üzenete alapján véve nem lehet pesszimista, bár tartalmazhat (sőt tartalmaznia is kell) ilyen elemeket. Éppen a pesszimista gondolatok hátterén fog kibontakozni az igazi emberi optimizmus, amely nem jelszavakból, ígéretekből és erőszakos ideológiákból, hanem a személyiség belső erejéből, a hinni akarás örök képességéből ered. A pesszimizmus a változatlan (változtathatatlan) világnak szól, az optimizmus pedig a legálabbis élni akaró embernek.”

Tihamér idáig gyorsan eljut, és még mindig biztosra vette, hogy valóban megírja ezt a regényt. A szándék komolyságához illett, hogy részletesen kidolgozza a technikai stratégiát is:

„A keret: Erősen kérdéses a keret saját, önálló történetének szerepe a regényben. Baktatás a vízmosásban – ez még nem tartalmaz zavaró elemeket, tényleg csak hordozó közege a mondanivalónak – ide valahogyan beépíteni a fokozást, felmerülő gondolatok, érzések intenzitásának növelésével, vagy másként (?) –, a bezárt ház konkrét, megpecsételő élménye a megérkezés-kor viszont már gondot okozhat. Amennyiben a fokozás csúcspontja a bezárt ajtó (a legkönnyebb és legkézenfekvőbb megoldás), akkor a gondolat-sík teljesen átvált a keretre a mondanivaló rovására és megtévesztően áthelyezi a szöveg súlypontját. Innen tehát lényegében már nem lenne értelme folytatni az írást, az öreg halálát jelentő zárt ajtó csattanót kínál. Ugyanígy feleslegesen leköti a figyelmet a feloldás lefelé ívelő vonalát követő menekülés leírása is, amikor a fiú öntudatlanul visszafelé rohan a vízmosásban a bezárt ajtó erkölcsi és érzelmi súlya elől.

ÜZENET
baktatás

BEZÁRT HÁZ
üzenet

MENEKÜLÉS
üzenet

ÜZENET
ÜZENET

A »baktatás« után a keret átveszi a vezető szerepet, és csak a befejezésben kerülhet ismét előtérbe az üzenet (amikor a keret már történéseiben lezárult.)

Megoldási lehetőség:

1. Vállalni a keret fokozott kidomborítását – megfelelően kidomborítani és maximálisan egybeépíteni az üzenettel.

2. A szöveg nagy részét »baktatásra« építeni, és a »bezárt ház«, meg a »menekülés« csak rövid befejező jelenetek lennének, míg a befejezés maga hosszabbra nyúlna a tiszta üzenet formájában. (Bár itt féltő, hogy a befejezés minden cselekmény nélkül banális, vagy túlzottan filozofálgató lesz.)

3. A szöveg nagy részét a »baktatásra« építeni, de maximálisan kihasználni a keret többi részének meggyőző energiáját (szintézis)!”

TBT egyelőre elégedett volt munkájával, és a megoldást a továbbiakban nem sürgette.

„A külvilággal való minden érintkezés változásokat idéz elő mind az egyed, mind pedig a világ határfelületein. Ezek a változások szinte mindig fájdalmasak, fájni tudnak, ha másért nem, hát azért, mert mulandóak” – mondta a lánynak, akit akkortájt mélyenszántó gondolataival gyötört. És utóbb két konyak között summázta is az előzőeket egy Babits-idézettel:

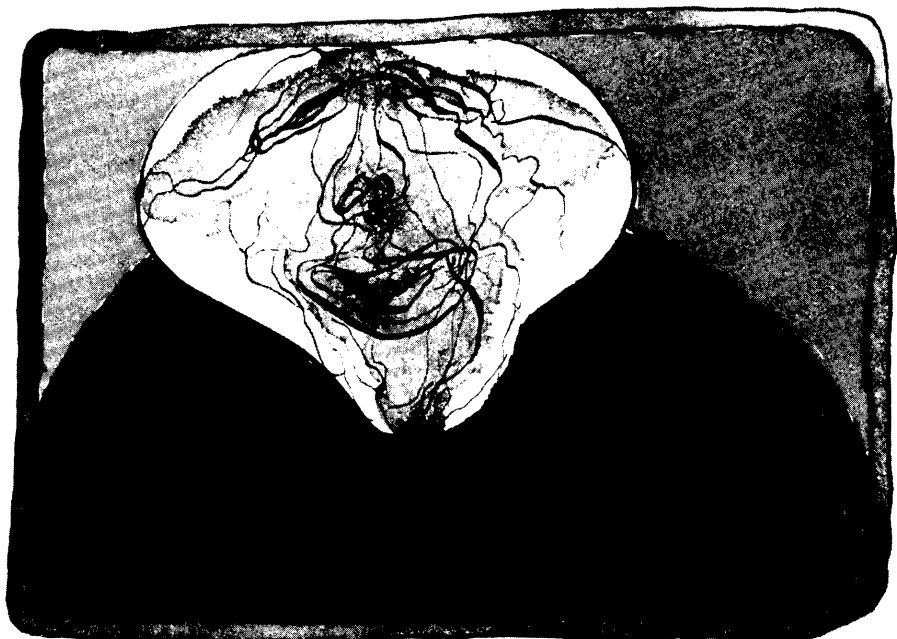
„A hal fájt Jónásnak
és Jónás fájt a halnak.”

Különben TBT néhány hétig a regény bűvöletében élt. Számtalan kis cé-

dulát firkált tele újabbnál újabb ötletekkel, részmegoldásokkal, vaskosodott, terebélyesedett a szörnyszülött vázlat, de magából a szövegből egyetlen sort sem vetett papírra. Egy gyöngö pillanatában lázba is jött, hogy nem vet gátat a vázlat burjánzásának, és meg sem írja, azaz csak azon keresztül írja meg a témát. Miért nem találhatná fel a vázlatregényt? Vagy már feltalálták? Mivel nem volt benne biztos, hogy az ötlet eredeti, s valami szégyenféle is munkálni kezdett benne, TBT szépen lehűlt, mondván, hogy át-látszó és tisztességtelen dolog a tehetetlenségből erényt kovácsolni.

Meglehet, indokolatlannak tűnik ez a megkülönböztetett figyelem, amellyel TBT csírájukba száradt s szörnyszülött regénykísérleteit illetük. Vállalnunk kellett azonban a kissé unalmas kitérőt, mert csak a fentebb leírt gondolat és érzésvilág ismeretében érthetjük meg egészen a Nagy Fordulatot és annak következményeit. A Nagy Fordulat ugyanis hangzatos neve ellenére cseppet sem látványos, nem is túl izgalmas esemény, de lényeges, mert leszámolást jelent TBT egész korábbi mozgás- és gondolati síkjával, helyet adva egy másik, látszólag (esetleg ténylegesen) más (élet)érzésnek és (élet)formának. Így és csakis így jöhettek létre a feltételek, hogy a régi, önmagában is komplex energia- és gondolatkonglomerátum, a magány- és baktatásközpontú világlátás helyébe lépjen, és horizontnyi szélességben kibontakozzon valami egészen új, a Terv.

(Folytatjuk)

ÁRVAHÁZ*

BRASNYÓ ISTVÁN

Végül is zenélőtársammal érkezve meg Franci nevezetes lakodalmába, januárban, verőfényes időben, amikor a világ óriási és áttetsző, kékes visszfényben tündöklő üveggömb volt szinte, sergett csak a magasban, egészen zajtalanul, nem örölt sem vihart, sem zivatart, Boreász más gondolatokkal foglalkozott a magas északon, én meg itt csodák csodájára zenélőtársammal állítottam be, az volt aztán a váratlan fordulat; zenélőtársam hajtotta a triciklit, én meg elöl, a rakodótérben ültem, mögöttem a sok fényes hangszer, amely a hepehupás úton meg-megcsörrent, akár megannyi lyukas vödör – és hogy mindezt ilyen jól sikerült beütemeznem és nyélbe ütnöm! Épp amikor zenekar előteremtésén törték a szőrös fejüket! Már fölverték hatalmas lakodalmi sátrukat, és épp ideje lett volna, hogy végre megborotválkozzanak, de egyre csak azon sopánkodtak, hogy nincs borotvaszappan meg zsilettpenge, a borotva fenőkővét pedig elhányták a gyerekek, őket kellene talán megszorítani, hogy előadják, ha valaki is sejtené, hogy merre vannak naphosszat, de majd megéheznek! És akkor jönnek, nagy hangon követelőzve, meg hogy ki muzsikál majd a lakodalomban, ilyesmiket kérdezgetnek nyakra-főre, habár láthatják zenélőtársamat meg mellette engemet, akárhogy is bántak velem nemrég.

Tehát én mint a lakodalmi előkészületek koronája! Már megint nyakig a más dolgában!

Pedig a habosra fölfújt intellektuális esszencia messzire visszahúzódott belőlem, és úgyszólván lelohadt, magára öltötte tartózkodó modoromat, megfigyelőként vette ki a részét ebből az egészből, egyszóval kimondottan unatkozott, és mindez eléggé nevetséges is volt, semmi fontosságot sem lehetett tulajdonítani neki, semmi olyasmi nem érlelődött benne, ami érdekes lett volna a továbbgondolásra, olyan értelemben, ahogyan egy mag kicsírázik, és egészen a kalászáig végiggondolja magát, hiszen ez a célja,

* Részlet a Forum Könyvkiadó 1988. évi regénypályázatának első díjas pályaművéből

amennyiben valami le nem legeli, és akkor egyszeriben fuccs a gondolatnak: ezt már egy másik egyednek kell végiggondolnia, illetve a rengeteg analóg eset mindegyikének – itt azonban nem volt adva semmiféle analógia sem, egyedi példány voltam, legföljebb a taktust verni jó zenélőtársam muzsikájához. Annak meg esze ágában sem volt muzsikálni addig, amíg nem világosítják föl, mekkora összegért kell ezt tennie – merthogy más mennyiért tenné? Akkor hívjanak mást, vagy alvadjanak bele a hurkaszírba.

– Nem úgy verik a cigányt! – kiáltottam közbe jókor. – Ha már így felöltözött, meg minden...

– Nem lesz ez olyan fél országra szóló! – igyekeztek lelohasztani a kedvünket.

Ám csak létrejöhetett köztük valami egyezés a hátam mögött, annak elenére, hogy én voltam a fő szószóló, mert idővel elősompolygott még néhány csapott és behúzott farkú muzsikus is, aprócska hangszerekkel, hogy még egy rendes tüzet sem lehetett volna belőlük rakni – hát ezzel szándékoztak ők itt melegíteni! Legföljebb az ember fülét viszi le az az éles hangjuk!

De egyszeriben rettenetesen megszorodtak az emberek, csoda, hogy szét nem tapostak abban a nagy tolongásban, egészen háttérbe szorultam, az oszlophoz, amelyre Szűz Mária képét akasztották, majd onnan is kívülre vetültem, akár az árnyék, a sátorlapon keresztül: jobb lett volna, ha fölmászok az oszlopra, és valahonnan pántlikát szakítok a lelencházi kalapomra, s lengetem, versenyt visítózva a hangszerekkel – bizonyára akad érdeklődő, aki a kilétemet kezdte volna firtatni, továbbá hogy honnan jön ez ehhez meg ilyesmi.

– Valahonnan mindig előkerül. Pedig már többször kidobtuk a ganéra is – vagy ehhez hasonlóan magyarázták volna jelenlétemet, ha annyira kidomborítom.

Különben is jobb volt távol lennem a kutyagumiként nyúlós nótáiktól, amelyeket úgy elhúztak, akár az esőcsinálók – zenélőtársam nem illett bele a futtában összehozott együttesbe, valahol a háttérben vinnyogott meg sipákolt, igyekezett beépülni az összhangba, ami lehetetlen volt: az volt az érzésem, hogy mindkettőnknek hamarosan távoznunk lett volna a legtanácsosabb, vagy ami még egyszerűbb, ide se kellett volna jönnünk, és akkor most nem lenne a nyakunkban ez a kötöttség, nyugton lehetnénk együtt vagy külön-külön, de mindenképpen másutt.

Hanem aztán elkezdtek érkezni a kocsik – szinte az égbolt porzó csapásain gördültek be, nagy zökkenőkkel landolva az udvar közepén, a lovak a zablájukra gyűlt tajtékot rágták –, és azok voltak csak megrakva igazán kelekótya népséggel, mindenfajta nagylánnyal, akiket a legokosabb lett volna nem is venni figyelembe, de ha már megtettem, legalább el kellett

volna kérnem valamelyiküktől a pirosítóját, ha ideadja, és nem akad fönn azon a gondolon, hogy vajon mit szándékozhatok, művelni vele, vajon nem a nadrágom elé akarom-e tartani, hogy ki-be huzgáljam a tokjából a zene ütemére, miként zenélőtársam teszi a trombonnal, de most nem is trombonon játszott. Mert valóban a két orcámra szerettem volna előbb egy-egy kört pirosítani, meg az ajkamat kihúzni sötétvörös kárminnal, és csak ezután következhetett volna a zenekar előtt való föllépésem; kényszerítve voltam tehát, hogy előbb a bizalmukba férkőzzem, olyannyira, hogy a táskájukban kutathassak, kis oktondi, elszedni mind a rúzsukat, hogy ha néhányat el is ragadnának tőlem, továbbra is maradjon tartalékban: ne zavarhassák meg komolyabban mutatványomat.

Ott ólalkodtam hát körülöttük megérkezésük óta, ráncigáltam a szoknyájukat, meg merev tekintettel néztem a *szemük közé*, kénytelenek voltak minduntalan belém botlani, de nem tágítottam, habár nem is szóltam hozzájuk – nekik kellett engemet a szívükbe zárniuk, kialakítaniuk velem azt a közelséget, amit eltervettem.

– Hát ez a kis édes? – ezt kérdezték egyre, én pedig csak bámultam rájuk sóvárgón, mint aki azt szeretné, hogy megszoptassák. – Honnan csöp-pent ide?

Szólni már nem szóltam semmit, nehogy nyiszáló hangommal tönkretegyem a bűvöletet, ami sugárzott belőlem, a szemüvegem lencséjén tükröződött, ez vakíthatta el mindannyiukat, mert senki közülük nem tételezett föl bennem csalárdságot.

– Igazi kis pápaszemes muki!

– De mintha nem jó helyen járna... Olyan társtalannak tűnik!

– Egyáltalán nem szomorú! Jól érzi magát. Keressük meg, hová tartozik!

És valamelyikük a hóna alá kapott, de úgy, hogy a lábam előrefelé kalimpált, a fejem meg a háta mögött lelógott, talán hogy elkerülje kígyóbűvölő pillantásomat, egy istenért se találhassam el vele a szeme közét, de fél kézzel ruhája övébe kapaszkodva azért emelgettem a fejemet! És nyögtem hozzá hangosan, dallamosan, nehogy megsértsem őket valamivel, és elérhetlenné tegyék számomra pirosítójukat.

Ám aztán hirtelen mozgolódás támadt valahol, engemet pedig egyszerűen leejtettek, hogy csak úgy koppantam a porban, mindössze örvénylő ruhaszegélyeiket láttam magam fölött, meg a pihés lábikrájukat: a vőlegényt nyomultak nézni, meg a menyasszonyt, a csodálatost, a nagy kavarodásban még nálamnál is fültépőbbben visongatva – azt képzeltem, az örömtől meg a fölindulástól, pedig egyáltalán nem erről volt szó, ami pillanatnyilag eluralkodott perverz gondolatvilágomon. Méhek tűntek föl, méghozzá oly átható zsongással, hogy szinte elnyomták a zenekar sápitező hangzatait, mintha a raj gyűlne valódi nászra, s azután váratlanul lecsaptak, akár a szélso-

dorta eleven parázs, és égettek, és martak, valami időn kívüliségben, ahogy a jelenethez illt. Amikor végre mindenkit összemartak, akkor kellett volna az esküvőre menniük, csak hogy előbb be kellett várni, míg kocsisaik visszazállingóznak az elfutott meg lesántult lovakkal és a megroggyant derekú, törött kocsiikkal – hát ahogy ezek nekikészülődtek! És egyszeriben mintha egy elképzelt elefántcsont faragványon vonultak volna visszafelé, vagyis nem jobbról balra, hanem balról jobbra, miután ellátták a bajukat, de annyira, hogy gyalogosan már képtelenek voltak járni.

Milyen gyászosan kezdett végül kászálódni a sok dagadt fejűje! Kellott is volna ezeknek az én mutatványom! Zenélőtársam is olyan félrecsúsztott szájjal fújta, hogy alig ismrttem rá, tulajdonképpen a hangszere volt csupán ismerős.

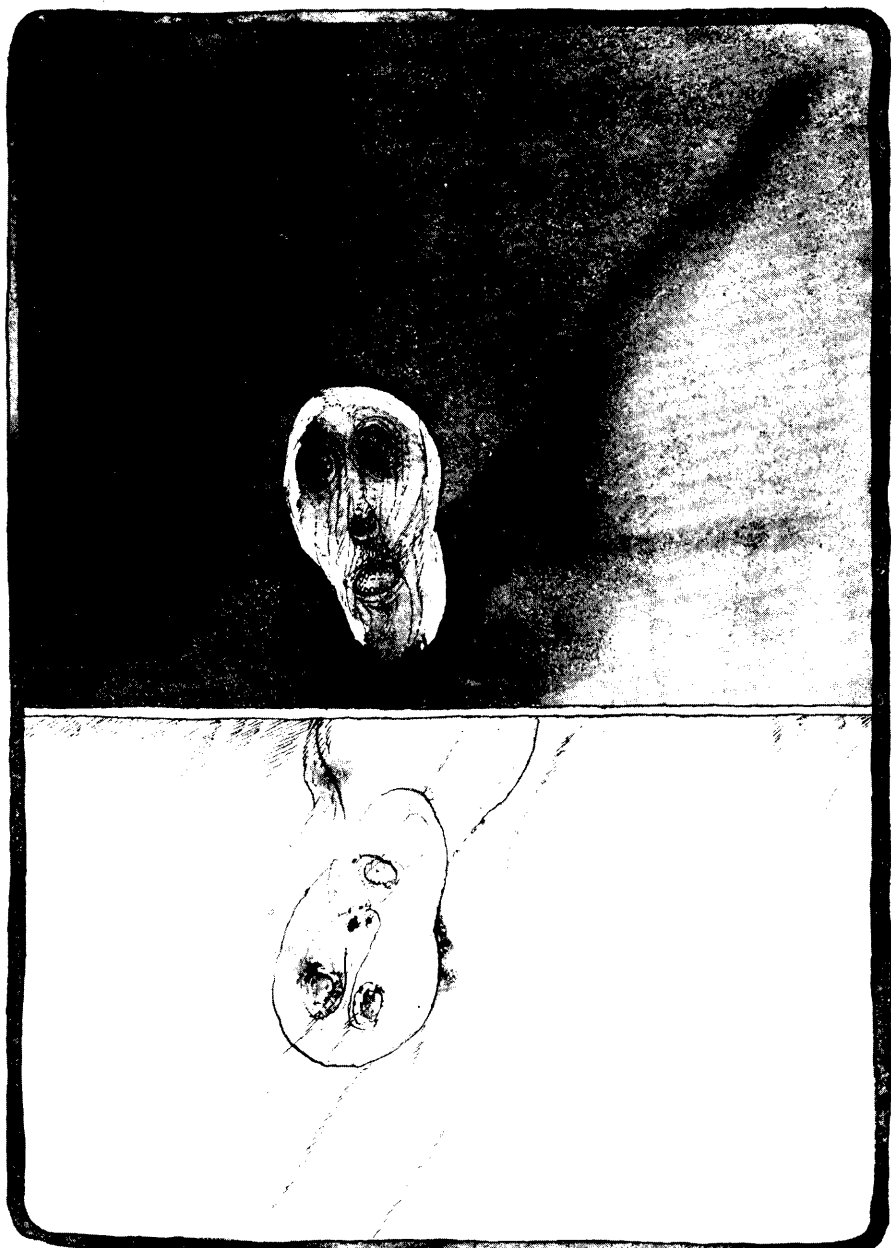
Miután mindannyian így megváltoztak, elporoszkáltak valahová, rólam pedig mindenki megfélekedett, rám maradt az egész üres udvar, és ekkor mily váratlanul jelentette magát Boreász! Az üres lakodalmi sátrat oly nagyra fújta, akár a léghajót, kerekdedre, hogy a triciklit utánaakasztva talán világga repülhettem volna, ahogyan megérdemlik, de a sátrat mégis erősen a földhöz cövekelték, mintha önmagukat kalapálták volna belé, nem számíthattam arra, hogy boldogulok a kitépésükkel, ha Boreász nem boldogul, pedig nagy erő volt benne: Szűz Mária képét úgy csapdosta az oszlophoz, amelyre akasztották, hogy keretében megpattant az üveg, mintha a haja szála akadt volna bele: egy fényes cikkanás, amely akármit megrepeszthetne.

Aztán hirtelen sötét lett, és esni kezdett a hó, hamarosan térdig ért, és száraz volt, úgyszólván porzott, a gyerekek, ha most itt vannak, nyugodtan huzgálhattak volna benne föl-alá a kisszánkón, de azt is belepte, bizonyára ott, ahol legutóbb rajta hagytak – már a helyét is nehéz lett volna megmutatni.

– A perverz fejeteket! – ekként morfondíroztam magamban. – Nősülni akartok! Most aztán megkaptátok! Mindent úgyszólván egyszerre kaptatok! Egy szavatok sem lehet!

Zenélőtársam kipirulva fújta nekik bizonyára a nótájukat a havazásban, azok meg a vékony ruhájukban mind az utolsóig majd megfagytak, reszkettek, akár a hegedűhúr a Boreász hajából tépett vonó alatt: csak azt sajnáltam, hogy magam is nem voltam ott; megérte volna ezt látni! A párájukat kiadni készülő lovaikat, s nem tudom, mit szoltak volna, ha tudják, hogy a sátrukban hóval terített asztalok várják őket... Ilyet még én sem találhattam volna ki! Épp ezért lenne a legjobb még időben elbujdosnom innen, nehogy végül az egészet épp énrám tolják.

Lilára fagyva engemet kezdjenek cibálni: hogyhogy én nem fagytam össze, amikor, lám, ők meg! És nem igaz, hogy az a sok méh nem az én femből rajzott ki, amikor a nagylányok leejtettek!

ÁRVAHÁZI FIÚ, AKI SÍMA JÉG FÉLÉ HATOLVA KÉPE TÜRÖRKÉPET...

1929.

– A párnás húsukat! – vesz erőt rajtam egyszeriben a kacagás. Már-már azt gondoltam, hogy köztük fogok hálni, ha elpilledek, ki-be húzgálva fénylő tokjából az ajakrúzs rúdját, bármekkora visszatetszést is váltsak ki vele! De hogy még zenélőtársamtól is kénytelen legyek újfent elszakadni, csupán egy havas hangszerekkel teli triciklit hagyva hátra neki, hogy erről emlékezzen majd rám – legalább a dobját magammal kellene vinnem, hogy vonultomban hallgassam az éles hókristályok pergését az irháján: ez épp olyan lenne, mintha az ő zenéjére menetelnék. Végtére magam is azt mondom, hogy kár volt a nagylányoknak leejteniük! Mikor kapnak engem ismét a nyálábjukba? No, mikor?

– Isten tudja! – ábrándozott a habos felfújt énem, lazítva a csipkegallérján. – Isten az atyám! – vagy miket motyogott ez? Akár egy ministránsgyerekek...

– Vágd pofon! Vágd pofon! – hallottam a biztatást. – Csapd föltövön, és szaladj el! Nem biztos, hogy sejteni fogja, hogy pontosan te voltál! Nincs is tudomása rólad!

Éppen, úgy, miként a régi jó teleken! Vagy ez most már inkább a mesélőre tartozna, csak hogy ez úgy alszik, de úgy! Ha fölhúznám a szemhéját, szürkén csillanó ólomgolyónak látnám a szemét, akár valami hülye hősi halottét a borzasztóan jó emberünk csataképeinek aljáról, ahol a festmény cselekményének hordaléka összegyűlik, és ha a leállított mozgás nekilendülne, tovább gyarapodnának az egymásra fölvitt rétegek, míg végül a csatamének is nem ezen a süppedő szőnyegen tipornának, habár értelmük szerint tartózkodnak attól, hogy tetemet tiporjanak – vélekedek én, a festmény alapján, meg hogy a mesélő is bizonyára óvakodna hősi halott lenni, rólam magamról nem is beszélve – könnyebb lenne bizonyára simán dögöltnek tetetni magamat – eleven emberre csakugyan nem lép rá a ló: ezt azóta tudom holtbiztosan, amióta egy kanca árnyékából megszülettem, pontosabban nekem úgy tűnt akkor az egész.

A mesélő tehát ebben a rendszerben hasznavehetetlen embernek mutatkozik, nyilvánvalóan még erősebb havazást vár annál a lakodalminál is, legalábbis olyat, amelyikkel betakarózhatna; ezt az embert kellene tehát fölverni álmából, bármennyire is a hajnali vonattal érkezett, még sötétben, kitágult pupillájú égitestek alatt – a Hold ugyan nem volt fön, egyáltalán, látta valaki mostanában a holdvilágot? Merengett rajta netán? Azért is nem járnak párban az idióták. Inkább elszakadozva egymástól, akár a rongyos fellegek, amelyek a havat hozzák. A mesélő lábáról a csizmát Nünüke rántja le, emlékezetből: valamikor a háború alatt vagy után húzta le valakinek gyakran a csizmáját.

– Én azért mégis átallanék ilyen nyersen fogalmazni – így Nünüke, és kihagyja az állát, hogy csak úgy recseg a pótlásokkal teli fogsora, ebből meg

az következik, hogy hamarosan protézisre lesz szüksége mindkettőnknek: én sem lehetek külön állapotban.

– Mintha valami bánatot éreznék a szavai mögött – jegyzem meg. – Bánkódást? Az én lelkiismeretem sem mondható mindenkor kifejezetten tisztának... Innen lehet, hogy én valóban megértem mindezt.

– Mit érthetne meg, maga kotnyeles bajkeverő? Én is így voltam sokáig a más dolgával, hogy én megértem, amíg rá nem jöttem, hogy nem értem, és nem is akarom érteni, mivel így sokkalta mulatságosabb... Ha valaki a szemük láttára húzza a rövidebbet, és még ha szeretnénk, sem lehet rajta segíteni. Különben sem szeretek segíteni.

– A más baja! – mondom. – A más kurva baja! Ez már egészen lehiggadt világnézet, amennyiben magunk szakadatlanul bajban vagyunk. A más bajára mindig lehet alapozni! A magunkéra soha! – kapott elrongyolódott szárnyára indulatom, amivel különben sohasem tudtam mit kezdeni; a bajt hozta csak rám, el lehet képzelni.

– Én úgy már rég nem élnék! – sóhajtotta Nünüke, belepve a halhatatlanságtól, akár egy gumibaba, legalábbis az arckifejezése volt annyira riasztó most, ellentétben az enyémmel, amely mindenkor olyan volt: engemet mindenkinek szokni kellett egy ideig, hozzászokni a látványomhoz meg a létezésemhez.

– Lehetséges, hogy már rég nem élünk! – jegyeztem meg, csak úgy, mellékesen, kételyeimtől függetlenül. – Vagy nem úgy élünk, ahogyan gondoljuk meg képzeljük...

– De igenis, én élek! – erőltette mégis a maga szemléletét.

– Mindent egybevetve ez kétségtelen... Ennek a létezésnek is van valami szintje, pontosabban sok szintje, akár a fájdalomnak.

– Mennyire érdekes! – álmélkodott a gumibaba.

– De ellentétis vele. A lehetősége is kizárt, hogy valaha fölérjünk addig. Egyáltalán meddig? Ez már mind a más baja...

– Ezt éltem át én egyszer, régen – alighanem így mondta.

Ám azóta, úgy látszik, semmi.

Annak a lábán pedig, bizony isten, kapca volt, hogy meg ne fagyjanak a bütykei – kinek volt akkor harisnyája? Tűzben jártak az emberek, mind leégett a lábukról; a moziban kimondottan jó látni, hogy utólag ily alaposan folszerelték magukat, megfelelő modern dolgaik vannak a képi megjelenítéshez.

Kivéve engem a lelencházi hosszú szárú cipőmben, amelynek a fűzője akkora gond a számomra, hogy majd szétfakad tőle a fejem. Igazából nekem kellene a csizma, a cipőt meg legföljebb a nyakamban viselhetném, összekötve a fűzőjénél fogva, ha ez föltétlenül szükséges, vagy valamiféle ismertetőjelnek számít, hogy látszon, mint kímélem azoknak a mindenkori

tulajdonát, akiknek senkijük sincs a világon. Illetve mit akarnak: itt vagyok én, az idősebbik fivér, fakolonc a világ nyakában. Rám aztán mindenki számíthat! Habár világpolgártársaim eltűnedeztek a szemem előtt... A mesélő például álomba menekült.

Miért nem választotta esetleg az alkoholt, az sokkalta tartósabb és hatékonyabb. Nem követel annyi alvást, habár az álmok minduntalan szorongatják az embert, ha még a sóntésre függeszkedve alszik is, talpon, akár a katona- vagy paripaló. Különben meg mit tudhatni az álmokról, meg ellenkezőleg, a valóságról is – ez volna itt mindvégig a fölmerülő érdembeni kérdés.

A semmi gyakorlatilag összetett minőségében.

Emlő és kebel! Mégiscsak kellene hogy létezzen más gyakorlati föltételezettségem is! Legalább annyi, mint egy kitárt szárnyú ajtónyílásnak: hogy most kifelé-e innen, avagy befelé? Az est iránt-e, illetve épp ellenkezőleg, a hajnal iránt?

Tulajdonképpen meddig fogom én itt megjátszani a kétértelműt, miért nem látok hozzá eredendő dolgomhoz, forgatva derekasan radírt és ceruzát, vagy ha nincs a kezem ügyében, legalább odakészíthetném a papirossal együtt, annyi fáradságot mindenképpen megérne, ha már senkire sem óhajtók hallgatni, és valójában nem vagyok hajlandó elfogadni sem tanácsot, sem útmutatást, sem közösséget vállalni a mesélővel.

Úgy teszek, mintha rövid dolgom lenne itt, és a magatartásom ennek megfelelően eléggé fölnyesre sikeredik: csak a lényeket! Csak a lényeket! Habár minden eléggé lényegtelen, amit bármi módon is a magam javára fordíthatnék, korábbi nézeteimnek – ha lettek volna! – megfelelően, az üresség határainak értelmében.

– Énke! – kapok észbe váratlanul. – A mesélőnek mindenképpen korábban kellett volna fölkelnie, villámdörgés és kutyafutta! Mielőtt még magam lóhalálban -----

Ehhez vajon mit szólna az én kispofám?

Nehéz, nehéz, nehéz. Vagy nehéz lesz, rám nézve. Különben is valahogy eddig tartott lelenclétem invokációja, innentől meg már csupa provokáció, hát el lehet képzelni: mintha csak most hagytam volna el kis medencémet, ahol galvanizációs folyamatoknak vetettek alá – értékes találmány! Tulajdonképpen ennek köszönhetem, hogy mindent kezdek elölről, és nem úgy lesz, ahogyan eredetileg elgondoltam, hiszen mégiscsak terápián estem keresztül, ám nem lehetek benne biztos, hogy nem kezeltek-e el, kiugratva énem üres gubójából, ami a szépia karjai között maradt – én meg, mint afféle tintahalkolosszus -----

– Énke – igyekszem visszaemlékezni önmagamra, semmire sem való, legfőképpen pedig ragozhatatlan alak.

Méltóságteljességem tudatában

Nos, igaz, ami igaz, kiebrudáltak, akár csak egy szarevő kutyát, pedig jó kis helyem lett volna ott is, a mesélő közelében, akár csak egy esterházas vadregényben, de ők nem és nem! Elsősorban Szöpi meg Nünüke, pedig nem igaz, hogy nem ismertek elég alaposan, valami velem kapcsolatosnak mindenképpen rémlenie kellett volna önismeretük alján, megcsillanhatott volna az egésznek esetleg a rusakaja is öreg szuvashordó-létükben! Miért nem tévesztettek össze legalább Maszkottal! (Ám lehetséges, hogy össze is tévesztettek.)

Alakomban is kezdtem tehát úgyesen utánzattá idomulni, hogy amit én agyálnék ki netán, azt föltétlenül másnak a terhére róják, vagyis hogy kibújhassak az esetleges vezeklés alól, összhangban Maszkot kottáival.

Mint közönséges gumó, igyekeztem meglapulni, miután nem juthattam a mesélő közelébe – szerencsém, hogy nem a hangjában kellett létezniem, mert akkor most kihullok belőle, mint békaporonty a szivárványból, s rá a hóra, amely így is nagyon a sarkamba vert; a legelfogadhatóbb az lett volna, ha meghúzhatom magamat mellette, akár a kígyófészekben a kígyó téli álma, amikor kis lidérces füttyével becsapja a szélfúvást is, darabka időre, és mindig újra próbálkozik vele.

Meleg fészke után sziszegve mintha Sertić tűnt volna föl előttem, a volt katona, miként az egykor méheket szaporító fiú is; azokat a helyeket kellett volna föl kutatnom, esetleg a romjaikat módszeresen föltúrnom, hátha előkerül alóluk valami romantikus dolog, amely méltó lenne habosfölfújt-lényegem figyelmére, mivel ennek szintúgy itt valahol kellett lappangania, ahol nekem is, habár nem hinném, hogy jelen volt Franci lakodalmában például, ahonnan reggel, eltikkadva, kocsi vitte volna valami megadott házhoz, mély keréknyomokat hagyva a hófúvásokon keresztül, de az országút vonalához igazodva, mivel a lovak úgy olvasnak a hóból, akár a nyitott könyvből, mindig tudják, hol az igaz út, és ló még sohasem tévedt el, ellentétben velem, aki mindenütt eltévedtnek mondhattam magamat – de nem így az a habos fölfújt! Okos növendék módjára már élesítette is a pennáját a hideg házban, és álomsággal küszködve fodros betűket írt, amelyek ugyanúgy vonszolódtak a papíron, akár a kiontott bél, híg, kékes árnyalatban, hogy a látványuktól neki magának is elakadt a szava – kár volt annyira sietnie! Még föl talál fordulni a gyomra a hosszú, rázó kocsiút meg az átalvatlan éjszaka után!

Őszintén szólva mindigtől is erre a helyre kellett volna vágyódnom nekem, onnantól, hogy kikanyarodtam az írnokházak közül, és egyszeriben annyira gazdátlan lettem, akár egy megfoghatatlan valami, legfőljebb akként értelmezhető, mint a gumiduda Kommantó triciklijén; a tricikli végül

– véleményem szerint legalábbis – az én zsákmányom lett, a gumidudát pedig (a hangja miatt, amely annyira emlékeztetett az enyémmre) a tintahal ragadta el, s most vagy maga túlköl, vagy várja, hogy más túlköljön vele, a zenélőtársam, mondjuk, a méhszúrásoktól földagadt fejével, de ez mintha még jól is állna neki.

Végül, akárhogyan is nézzük, mindannyian ugyanannak a személyiségnek a kiszáradt kútjába hullunk bele, elbitangolt állatként hosszabb vagy rövidebb utat téve meg, és aztán csak bámulsz, mi, kispofám, a borzasztó tintahal szemekkel – észen legyünk már! Miféle csontmalom zakatol itt az ember füle közelében? Csupa Heródes meg Pilátus – mind-mind útjelző karónak, hogy rátereljenek bennünket a tárgyra, irányítanak leépítési helyünk felé, tömegesen. Aki jegyzetelne, annak van igaza leginkább, miként Maszkotnak a fals kottáival, tehát a csipkegalléros kis habos fölfújt túljár mindenki eszén, az enyémen is, hogy gyűjti bizonyítékait ellenünk, a megjelenése is meg minden egyéb sajátsága kész megtévesztés, mivel megtéveszteni a leginkább emberi dolog. A többi üres lé.

Figyeld csak ezt a hülyét – tejért megy, nyomban, ahogy fölkel, vagy még le sem feküdt, akár a hőember, csupán a kórösöprű hiányzik a kezéből, vagy a tejesfazeka a fejeéről, hogy a két kék zománcos fülénél elkapva kirázza belőle, esetleg épp fordítva, belerázza az ember: hogy kalimpálna a fapapucsos lába!

Különben meg egyetlen olyan dolog sincs itt, ami bármi módon is illetlen volna, valami olyat formázna, amitől az embernek akaratlanul megjönne a kedve, hacsak nem a léckerítés az, ennek meg kár lenne máris örülni; vicik-vacak vidék, rosszul vakolták és meszelték annak idején, semmi egyeneset sem lehetne mondani rá. Kérdés, hogy miként számíthat ez valaki (nevezzük így) lelki menedékének – talán úgy, hogy másikat vagy jobbat nem talált, hacsak nem itt született vagy itt fogalmazódott meg, afféle szellemi terroristaként, mivel az eszme nem válogat, csak úgy odateremti magát, s egyszeriben megtestesül, akinek meg a nyakába akaszkodott, nézze, mire jut vele, bármennyire kétségbeejtő is lehet ez, hogy egész napi járóföldre sem akad külön – mármint csoda.

Sus-nommé – írja sorba, talán hogy ez lenne a neve, de az értelméből sem sül ki semmi: mi az, hogy föntnevezett? Vagy csak föntebb? Akkor is egészen pontosan hol? Azon a néven mégsem lehet említeni, hogy kis habos fölfújt... És mindössze ez az egyedüli vele kapcsolatos, amiről föntebb említés esik. Talán elfogadhatóbb lenne a „surnommer”: tehát hogy nincsen pontos értelme, ezután kell majd kialakítani, vagy majd kialakítja az már önmagát, vélem én, Árvaházi Fiú, aki sima jég fölé hajolva nézné a tükörképét, ha verődne róla vissza annyi fény, mint egy pár bokszkesztyű fejeéről a gyöngé világitásban, amikor épp sorozni készülnek vele, ennyit lát

még az, aki majd kapja, mielőtt kapná, hogy inkább csak érzi a veszélyes és fájdalmas csillanást az idegen és halott bőr fölületén, s egyszeriben mintha mindkét karja megrövidülne tőle, már hiába is emeli egy esetleges bábszínpadon is ugyanígy dobálná az ég felé: a vesztes valahogy mindig groteszk, épp ezért éljen a nyertes, vagy aki annak számít, és annak is tudja magát, úgyhogy nem szükséges vele kapcsolatban semmiféle „surnommer” sem, hiszen leleményes fickó, az esti égboltnak ezzel a ritka csillagos suhintásával, amellyel képen törölhetne engemet is, Árvaházi Fiút, miközben ott keresem a képmásomat, a jég színe alatt, abban a már alig csillanó sötétségben, amely inkább lehetne valami gödör, mint adott helyről eredő, fekete sugárzás, ahogy majd hamarosan beszippant vagy fölissza szétvetett lábú foltomat, fejjel előre magába ránt.

Épp ezért, ha volna itt utcalány, inkább vele tartanék, ott csetlenék-botlanék a sarkában a szoknyája mögött, hogy szinte ki sem látszanék az árnyékából, semmint hogy a bokszolókhoz csatlakozzam, ideig-óráig, amíg edzésüket tartják az izzadságszagú teremben, a hideg elől fölszorulva a kultúrotthon színpadára: engemet meg – hogy ne legyen nekik ütés közben láb alatt – benyomnának a sűgőlyukba, s így szemem egy vonalba kerülne a színpad deszkapadlójával.

Mintha gigászok párharcát szemlélném, behúzott nyakkal és a rémület-től fölborzolódtott szőrű tarkóval!

Most aztán benne vagyok a gödörben! Inkább lesekednék ki a jég fekete tükre alól – gondolom –, mert ha itt valaki merő véletlenségből a fél talpával belesúszik a képembe, még csak ideje sem lesz, hogy a küzdelem hevében foghegyről odavesse:

– Ne haragudjon, muki, borzasztóan tolakszik ez a fenevad, a fejét meg nem tudom eltalálni, mert kisebb, mint a kesztyű...

– Majd szurkolok magának, ha akarja – válaszolnám –, csak tartson ki még egy ideig!

Am ezeknek csak a nyáluk meg az orruk vére fröccsen, csapódik mindenfelé, jut az arcomra is meg a kézfejemre, amúgy pedig gőzölög a meztelen fölsőtestük, akár az abálóból kivett szürkés bőrű hurka, épp annak bugygyan így ki a leve, ha beleszúrnak a késvillával – nem tudni, hol találják meg az élvezetüket, ha még képesek is sorba állni érte, párosával, hogy talán valamelyikük kihúzza egy jó kis verést: épp ezért alig várják, amikor majd a kezükre kerül az ormóttan kesztyű, és valami elképzelt szabályok szerint nyugodtan odasózhatnak a másik füle tövére, mintha agyon szándékoznak csapni, pedig az imént még barátságosan beszélgettek, amennyiben volt miről; talán épp az utcalány jelenségéről, habár mégiscsak az én érdemem, hogy megéreztem a közelét, és mint ellenpólusomat magammal hoztam, fölrázva vele az áporodott levegőt.

Ezt a sus-nommé képtelen megérezni, úgyhogy szinte unott képpel támasztja tenyerével az állát a sűgolyuk peremén – ez az, képtelen igazodni a valósághoz, olyannyira, hogy máris másutt jár az a nagy és fogyatékos esze, mintha tulajdonképpen minden váltig kínozná és gyötörné, és erre az állapotára keresne új kifejezést, egyáltalán nem is törődik vele, hogy vércsepp csöppen a csipkés és fodros gallérjára: úgy veszi, hogy ez a dolgok rendje. Mi lenne képes vajon annyira föltüzelní ezt a megtestesült más-állapotot, egymagában semmihez sem kapcsolhatón, hogy valami lelkesült-ség, sőt hevület támadjon benne, akár rövid időre is, és a nyakamat elkapva odakiáltsa: Hurrá! Vagy: Rajta! – és ne bóbiskoljon itt olyan felemásformán, mintha díszpárna huzatába rázták volna bele. Ám aztán egyszer csak, az ötvenét! Valamelyik puffadt és zsíros verejtekben úszó hurkának mi nem jutna eszébe: ha a szórakoztatásukra mi ketten csapnánk össze, mert az lenne csak az igazi! Így, nézőközönség előtt! Hátha eltanultunk tőlük valamit – és már húznak is kifelé a fülemnél fogva a sűgolyukból, mintha nem is rám, az Árvaházira számítanának fogadni, hanem a másokra, a sus-nomméra, akit viszont alig találnak meg, úgy összekuporodik a gödör mélyén, le kell feküdniük a sűgolyuk peremére, hogy meg tudják ragadni.

– Árnyékbokszolást! – kiáltoznak. – Árnyékbokszolást! – majd az átíz-zadt, hideg nyirkossággal teli kesztyűt ráerőszakolják fakanál alakú kezem-re, és a szárán szorosra fűzik: még csak az hiányzana, hogy az állatorvosuk, sztetoszkópot akasztva a fülébe, megvizsgáljon, akár a lőtűdőt, mert akkor mi egyebet jelenthetne ki, az alábbiakon kívül:

– Ez a valami nem alkalmas semmire sem! – Úgyhogy akkor sus-nom-mét, a mesélő álmának árnyékát is mintha hiába ragadták volna meg. Ettől különben is nagyon alászáll bennem a lidércnyomás, mert a további mene-teket tekintve melyikünkre lesz itt vajon nagyobb szükség? Ha az álom megjegyezhetne valamit is, vajon emléket állíthatna-e neki: álom-jelet, már azzal is, ahogy csépel, rúgkapál a levegőben – ilyet én még nem pipáltam, amit most kapok, a sok eszelős, körben, meg röhögi kíméletlen sorsom, ha-bár hogyan vehetném föl én egy álmodóval a versenyt, amikor ébren sem számíthatok nála leleményesebbnek, ő viszont most az álmával akaszkodik a nyakamba, s az álom elől nincs mód elmenekülni, habár valamit tennem kellene, legalább vonítanom, hogy esetleg ezzel verjem föl álmából az álmodót, magam is úgyszólván álomalak, jég alatti tükörkép, elborítva az utca-lány szoknyájának sötét harangjától, vagyis hát mire nem vetemednék én?

No, mire?

Azért idővel rémületemben mégis csillapodik a lőtás-futás, mintha jóval idősebben kerülnék ki az iménti pillanatból, olyasformán, ahogyan a mesélő álma kalandozhatna el rólam; csak még ha azt tudhatnám, vajon hova tart ez az álom? Nem hinném, hogy az én fejemben van, ahogy újabb kö-

zegre terjed ki, széjjeláradva, különb világot hódít vagy sajátít ki magának az enyémnél, tintájával végigöntve az égboltot, hogy arcomra is jut belőle: ehelyett mégis tanácsosabb volna végigírni vele végtelen sorát, mint ily fékevesztetten csépelnem az üreges semmit, keresve az ellenállást, habár az imént, amikor még tapasztalható volt, vagyis határozottan alárendelt szerepre kényszerített, nem tudtam vele mit kezdeni, miként most sem, amikor nem találom vagy engem nem talál – odavan az álom, a sus-nommé, csakhogy én magam mit kaptam helyébe, ha már ennyire pórul jártam?

Mintha valami sajátságos előadás folyna ezen a kultúrotthoni színpadon, nézők nélkül, csupán a részvevők a nézői is egyben, ahogy a kulisszák által alkotott látványos sarokba ültetnek, majd a magasba emelgetik a két karomat, mintha magam képtelen lennék erre, meg hüvelykujjokkal a szemhéjamat húzgálják, mivel a szememet valóban nem tudom nyitva tartani, meg egy piszkos, verejtéktől átítatott törölközővel borzasztóan áporodott levegőt csapatnak rám – hát ebből kellene mélyeket lélegeznem, ha az egésznek a szaga nem szorítaná össze a légcsővemet –, instruktoraim meg csak nevetnek rajtam, és a tömegükhöz egyáltalán nem illő módon viháncolnak köröttem. Ezt annyira épületesnek találhatják, hogy a hideget sem érzik, félmeztelen felsőtesttel hajolnak fölébem, úgyhogy boldog vagyok, amikor a perc pihenő leteltén ismét kiperdülhetek a középre, és távol tudhatom őket magamtól, emelve súlyos pár kesztyűmet, amelyet mintha megtömtek volna sárral: nehézkedő és lágy, és annyira hideg, hogy majd ráfagy az öklömbre.

Am ekkorra elinalt a látomás, mintha csak a gyér világítás nyelte volna el, és most odabenn kavarná a lángot a lámpa cilindere mögött — — — — —

ÉVFORDULÓK

RIGÓMEZŐ 1389 *

JOBB VIADALBAN VESZNÜNK,
MINTSEM GYALÁZATBAN ÉLNÜNK

IFJABB DANILÓ

(szül. 1350 táján, megh. 1396–1399 között)

Akkoron (Lazar fejedelem) a nemesekért és a főrangúakért, a vajdákért és a katonákért, a kisebbekért és öregebbekért küldött. Hogy elébe járulának, szólt nekik a számtalan idegen fajtájú betöréséről. Az ekkor támadt némaságban halk és kellemetes szavakkal így beszélt hozzájuk:

„Ti, társaim és testvéreim, főrangúak és nemesek, kisebb és öregebb katonák, vajdák, magatok is tanúi és szemlélői vagytok, mekkora javakat ajándékozott nekünk életünk során isten, és semmitől, mi gyönyörű és kedves e világon, sem dicsőségtől, sem gazdagságtól, sem mindattól, aminek ember szükségét látja, meg nem fosztott bennünket, hanem még inkább megtetézte, hogy ha valami aggasztó és fájdalmas lenne, ne váljunk hálátlanokká és hitszegőkké iránta. Szakadjanak ránk akár kard ejtette sebek, akár a halál más neme érjen utol, gyönyörűséges ezt Krisztusért és honunkhoz kötődő buzgalmunkért viselünk. Jobb viadalban vesznünk, mintsem gyalázatban élnünk. Jobb a csatában kard által halnunk, mintsem fejünket az ellenség igájába hajtanunk. Hosszú időt éltünk a világban, és végre vessünk számot a háborúban eshető balvégzetünkkel is, hogy örökkéig élhessünk a mennyekben, nevezzük meg magunkat Krisztus katonáiként, váljék belőlünk a hitbuzgalom serege, hogy nevünk ekként kerüljön az élet könyveibe. Ne féltsük testünket a csatán, hogy attól, aki a viadalokban ítél, ragyogó koszorúkat nyerjünk. A fájdalmak dicsőséget vonnak maguk után, és a fáradozás nyugodalmat ad.”

Meg más szavakat is intézett övéihez. Fölövezvén őket szavaival, a sok mártírt fölkészíté a háborúra.

Azok pedig, a dicsőségesek és rettenthetetlenek és a nemes szívűek, akik csak termettek és nevelkedtek a szerb földön, mint gyönyörűséges nyári vi-

* Szövegeinket Đorđe S. P. Radijčić *Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII vek)*, Belgrád, Nolit, 1960 kötetből vettük

mulások és válogatott libánusi cédrusok. Ilyenképpen válaszoltak kedves és szí-
vük szerint való uruknak:

Mi, nagyúr, amióta a természet szerint apánk s anyánk révén megszülettünk, istent meg tégedet ismertünk. Istentől fölserdültünk, általad neveltettünk. Mint kisdedeidet tápláltál, mint fiaidat elláttál, mint testvéreidet szerettél és bajtársaidként tiszteltél. A dicsőségben és gazdagságban és mindenben, mi tetszetős a világon, és boldoggá tesz, osztottunk veled és adományként fogadtunk. Vig-ságból és örömből, de egyben a háborúból, a roskadásig rakott asztalok ingyencégeiből s a szeretetből és a tisztességből is bőven részeltettél bennünket. Miért lenne nekünk sok éretted és a hitért meg honunkért halnunk? Nem kí-méljük magunkat, mivel tudván tudjuk, hogy ezt követően is van hová len-nünk, és a porral elvegyülnünk. Haljunk meg, hogy mindörökké éljünk. Élő áldozatként áldozzuk magunkat istennek, nem úgy, mint azelőtt, futó és csá-bos lakomázások során, hanem háborúban a tulajdon vérünkkel. Ne féltsük életünket, hogy utóbb másoknak magasztos példaképül szolgálhassunk. Ne hátráljunk meg a félelemtől, ami ránk tört, sem a becstelen ellenség törekvése előtt, aki nekünk ront. Ha csakugyan a félelmet meg a veszteséget fontolgat-nánk, az nem adná jóra magát. Ha valamennyi sivár bűnünket elősorolnánk, semmi sem lenne a tisztos viadalból. Nekünk meg kell küzdenünk az izmaeli-tákkal. Ha a kard fejet is vesz, a kopja bordát is döf át, s a halál életeket is szed, nekünk harcba kell szállnunk az ellenséggel. Mi, ó, barátok és bajtársak, koráb-bi háborúk terhét vesszük magunkra, amelyek Krisztusban vannak, hogy Krisztus révén támadjon hírünk és nevünk. Mi emberekként azonos nemhez tartozunk, azonos szenvedélyek uralkodnak rajtunk. Ugyanaz legyen a sírunk is. Ugyanaz a sík fogadja magába testünket és csontjainkat, hogy az édeni he-lyek fényességgel ragyogjanak be valamennyiünket.

VIGASZTALHATATLAN SIRÁNKOZÁS ÉS JAJVESZÉKELÉS

Az istenfélő és háládatra méltó Milica fejedelmasszony a két igen bájos gyer-mekével meg az egész namességgel a vértanú (Lazar fejedelem) ereklyéinek fo-gadására indulván és közelébe érvén reárogyott és testét átölelte. És magánkí-vül volt, mintha félhalott lenne. És olykor megrándulva, miként a mély álom-ban, nagy sikoltozásokkal, hangos sírással így kiáltozott:

Jaj énnekem, hogy mi szakadt rám. Galád fegyver járta át lelkeket hirtelen. Jeremiához hasonlóan kellett járnom. Hallgassátok, miként sóhajtozom, mi-ként panaszkodom, de senki sincs, aki vigasztalhatna. Leányaimat és ifjaimat rabságba hurcolják. Gyermektelenné tett a kard, mintha halál dúlna otthonom. És minden ellenségem fülébe eljutott bajom, és azok örvendezni kezdtek. Mennyire váratlanul ért el ez. Ezt kellett megérnem: hogy elesvén, magamra

hagyjon férjürem, az annyira kedves és drága fejedelem a fényesség és változott és derék és bátor vitézekkel. Zokogjatok velem síkok és völgyek, melyek testüket és vérüket fölfogtátok. Jajongjatok velem, és szánjatok valamennyi gyönyörűséges gyermek édesanyját, a jóra törekvő férfiak asszonyait, szeretettek rokonsága.

Akkor. Az áldott és boldog emlékeztű vitéz Lazar fejedelem mintha így felelt volna neki:

Többé ne siránkozz és ne bánkódj énmiattam. Inkább nyilvánítsd ki örömedet és háládat, mert nagy csatába keveredtem, és abban estem el, halálos seb végzett velem, és erőtlenné váltam. Jobb számomra a dicséretes halál, mint a szegycmentes élet. Ha arcomon seb is esett s a fejemen kard nyoma, a hitért megküzdöttem, és vitéznek bizonyultam, és mostantól a vértanúk közé számítanak. Láttam a lenti csatákat és megszámláltam az odafönti megtiszteléseket. Láttam a kardokat és a fönti koszorúkra gondoltam. Vártam a halált, és a halhatatlanság járt az eszemben. A harc kimenetele elgondolható volt vigasztalásomul. Na hajsza magadat miattam ily nagy bánkódásba, hanem tedd magadat bánatodban megingathatatlaná és nagylelkűvé. És miért ekként, miközben kívül voltál, ismered meg a természet határa? És amikor bánatba estél, megfedkezted a természet törvényeiről. Szokd meg, hogy így szólj: igazságos vagy, Uram, és igazságosak a te ítéleteid. Miként az Úrnak tetszett, minden úgy esett. Ne az elveszített mérd isten ítéletét, hanem amikor bensődet gond emészti, mutass nagylelkűséget. Mivel a Gondviselés isteni ereje ennek fölötté mutatkozik. Eszerint mindenkinek bátran kell viselnie azt, ami jön rá. Mert ha valaki ember kicsinység sérül, isten szeretete fénykoszorúval övezi.

Válasz. A megfontoltság hangján szólt a fejedelemasszony:

Nem áll módomban, édes uram, nem sírnok és nem jajveszékelnem. Mert a természet törvényei megoszlanak, és a nagy fájdalom tüzeit lángra lobbantják, és lelketet fölkaradják és bensőmet szaggatják.

És mindazok, akik ezt hallgatják, sikoltásaikkal, kiáltásukkal és szakadatlan jajveszékélésükkel az egész helyet kitöltötték. A nemesszívű nép sokasága is összefutott, és mindenkiből vigasztalhatatlan sírás és jajveszékélés tört föl. A fájdalom és a szívből fakadó sóhajtások oroslánkarmokként tépdesték az ember lelkét. A fiak apjukat szólongatták, a szolgák uraikat. Valamennyien nagy kínok közepette túrték fájdalmukat, örültek módjára szenvedtek.

MIKÉNT ARATÁSKOR A BÚZA RENDJE

III. RAVANICAI

(a XIV. sz. második fele)

És meggyónván erényes titkaikat, és egymást sorra megcsókolván, és az igazságos (Lazar fejedelem) jogos haragjában fölgerjedvén, valamennyiükkel (katonáival) eleibe ment a dühödt sereg vazérének (Murat császárnak) egy igen terjedelmes síkon. És mindkét sereg hatalmas volt, igen-igen. Ezekből volt több mint 100 ezer, amazokból a népekből meg nem kevesebb mint 300 ezer. Ám fordítsatok rám figyelmeteket, ó, papok és istenfélő gyülekezet, hogy meghalljátok az iszonytató és csodás történetet. Bevárták őket, miként (főbb) áll. És mekkora dobaj meg leírhatatlan dübörgés támadt ott. Emberek kiáltottak, lovak nyerítettek, fegyverek csattogása hangzott, ágyúk torka dörögött, a föld igen morajlott, a levegő megtelt robajlással, és mintha sötét füst árasztotta volna el, és a sereg mindkét részről egymásnak esett, a fegyverek csillámlottak és a földet beragyogták, vér ömlött patakokban, és sokféle tetemek heverték, miként aratáskor a búza rendje, úgy hullottak a vitézek az éles fegyver alatt, és az a sík, akár valamely tó, vöröslött a vér ontásától. És ekként a dühödt támadó és vérszívó embereinek sokaságát adták át a halálnak. De akkor, jaj, akkor a boldog emlékü és áldott, egyeduralmú Lazar nagyfejedelemnek fejét vették, és a nemesek meg a hívő keresztények sokaságát összefogdosva elveszejtették.

SZAVAK RIGÓMEZŐ MÁRVÁNYOSZLOPÁN

STEFAN LAZAREVIĆ

(1371–1427)

Ember, aki a szerb földre lépsz, légy jövevény vagy helybeli, akárkinek is tudd magad, ha e síkra térsz, amelyet Rigómezőnek hívnak, és meglátod, hogy azt egészen holtak csontjai borítják, az egész kies természetet, s ha engem kereszt alakjában s ennek jelével meglátsz ott egyenesen állani, ne kerüld el, és ne nézz át rajtam, akár valami hiábavaló és hívságos dolgon, hanem kérlek, köz-elíts felém, és jöj hozzám, ó, szeretetreméltó, és tekintsd el szavakat, melyeket elődbe tárok, és ebből meg fogod érteni, mi okból és miért és mi végből állok én itt, mert igazat szólok, nem kevésbé annál, akinek lelke van, mivel mindannyiótokkal szándékom tudatni annak lezajlását, mi itt történt.

E helyt egykoron a nagy és egyeduralmú szerb király, a világ csodájának számító Lazar nevezetű nagyfejedelem, az istenfélelem megingathatatlan oszlopa,

isten ismerésének nyílt tengere és a bölcsesség tengermélye, lángoló elme és az idegenek védnöke, éhezők táplálója és szegények istápolója, bajba jutottak oltalmazója és vigasztalója, ki mindenkit Krisztus akarata szerint szeretett, e helyre tulajdon elhatározásából érkezett, mi több, seregének sokaságával, amennyien csak vezérlete alá estek. Valamennyien jó és bátor vitézek, igaz vitézek szavaikban és tetteikben, akiknek ragyogása fényes csillaghoz mérhető, olyanok, akár a virágokkal kihímzett mező, aranyba öltözöttek és drágakövekkel ékesek. Igen sok válogatott lóval és aranyos nyergekkel. Fölöttébb gyönyörűséges és rátermett lovasok. Igen nemeslelkűek és dicsőségesek, akár a jó pásztor és bölcs gondviselő, ki értelmes bárányait Krisztus színe elé vezeti, hogy jóra végezzék és vértanúságukért koszorújukat elnyerjék, részeljenek a magasabb kegyelemből. És ekként egyetértésben a számolatlan sokaság a jóságos és hatalmas urasággal egyetemben, bátor lélekkel és hitében a végsőkig eltökélten, akár a gyönyörű vetett ágyba és a messze illatozó ínycsésgre, vetette magát az ellenre, és a valóságos sárkányt eltiporta, legyűrte a fenevadat, a hatalmas ellenfelet, a mindent fölfaló, telhetetlen pokolfajzatot, nevén nevezve: Murátot meg a fiát, az áspis- meg a viperakígyók fattyait, az oroszlánok és a baziliszkusok kölykeit, de velük együtt nem kevés másokat is. Ó, isten útjainak kifürkészhetetlensége, elfogák a nemes vértanút agar törvényt nem ismerő karjai, és végeztenek alávetve magát Krisztus mártírjává lett Lazar nagyfejedelem. Nem más által vezett, ó, feleim, mint az Amurát gyilkos fiának kezétől.

És mindez, ami itt elmondva áll, a 6897. esztendőben esett, június havának 15. napján, kedden, hat vagy hét óraker, nem tudom – isten a tudója.

BRASNYÓ István fordításai

ÉLETE ÉS KALANDOZÁSAI

(Részletek)

DOSITEJ OBRADOVIĆ

Születésem helye Csák (Čakovo) mezőváros volt a Temesi bánságban. Apámat Đurađ Obradovićnak hívták, valódi szerb ember volt, szakmája szerint szűcmester és kereskedő; édesanyám, név szerint Kruna, a Csáktól nem messze eső Szentmárton faluban született, Ranko Paunkić lányaként. Apámról oly zsenge gyermekségemben maradtam árván, hogy alig emlékszem rá; de növekedve, bárkit is halljak róla szólni, mindenki sóhajtozva említette, akár szerb legyen, akár román, jó Đuka testvérüknek nevezték, sajnálkozván, hogy oly fiatalon elhalt, és azt kívánták, hogy gyermekei őhöz hasonlóak. Akármennyire gyermek is voltam, mégis emlékszem, mintha ma lenne, nekora hatást tett rám, hogy az emberek ilyenképpen emlegették szülőmet. Ezek után nemcsak úgy véstem örökre emlékezetembe, mint apámat, hanem inkább mint igazságszerető, becsületes és barátságos embert, akiről megemlékeznek, s kedvelik meg sajnálják mindazok, akik ismeretségben voltak vele. Az is megmaradt bennem, hogy gyermeki szívem mily hevesen sóvárogta a hozzá való hasonlatosságomat, és ezáltal elérni vágytam, hogy az emberek szeressenek és kedveljenek.

E történet folytatása majd rávilágít, miszerint a Gondviselés rendelése folytán minden okom megvolt arra, hogy elégedett legyek azokkal az emberekkel, akik között éltem; én mindezt jóságuknak tulajdonítom. Annyit bizton állíthatok, hogyha valami jóság az én részemről is volt, azt jóságos apám naponkénti fölemlgetése váltotta ki, akihez mind a mai napig idomulni szeretnék, és eként igazodni fivéreim meg családom szívélyességgel költött jó híréhez. Ezért, ígéretemhez híven, nem mulasztom el e helyen rögtön megjegyezni a szülőknél, maguk gondoskodjanak róla, hogy viselkedésükkel gyermekeiknek ifjonti korban a megfelelő példát mutassák. Amit a gyermek hall, megtanulja és elsajátítja, akárcsak szülei nyelvét; amit lát, hogy előtte naponta cselekszenek, ahhoz fog szokni; így fölveszi azoknak a szokásait, természetét, minden gondolatát, bölcsességét, akik között nevelkedik. Amit az új edénybe töltögetnek, azzal

fog megtelni; akivel csak kapcsolatba kerül, arról a fiatalságra átragad valami, de legfőképpen a szüleiről, akiket Istennél is előbb megismert. A szülők gyermekeik szemében a legkedvesebb barátok, a legszívélyesebb jóakarók, a legnagyobb áldásosztók és uralkodók; ők az első irányítói, útmutatóik és tanítóik.

Anyám, négy kicsiny gyermekkel özvegyiségre jutva, képtelenül arra, hogy egymaga viselje a háztartás terheit, s emellett még fiatal lévén, két esztendővel apám halálát követően ismét férjhez ment; ebben a második házasságában szegény szakadatlanul boldogtalan volt. Eszembe jut, hogy gyakran keserves sírás közepette lettem, és ha megkérdeztem tőle, miért sír, „Apád után” – válaszolta ilyenkor. És ekként sírdogálva töltött el másfél esztendőt a második házasságában, megszülve méhének utolsó magzatát, majd pár napra rá vele együtt elhalálozott Szentmártonban, a szülei házánál. Ekkor kilenc- vagy tízesztendős lehettem.

Anyám halálát követően két fivéremmel, a közülünk legidősebb Ilijával és a nálam fiatalabb Lukával visszatértünk Grujica nagybátyánkhoz, aki szülőként fogadott bennünket. Korosabb felesége meg két unokahúgunk képezte háza népét. Ez a Bosiljka nevezetű ángyunk anyánk helyett volt anyánk, akárcsak a két saját lányának, Sindának és Solomijának. Húgunk, négyünk közül a legfiatalabbik, akit Julijának hívtak, Szentmártonban maradt nagyapánknál, ahol néhány hónap múltán elhalálozott. Ez a húgocskám, akit sohasem tudtam elfelejteni, és máig sem szüntem meg gyászolni öt éves korára oly gyönyörűséges és éles elméjű lett, hogy ha életben marad, tisztára olyan lesz, mint anyánk volt. Említésére még ma is előnti szívemet a szomorúság; bánkodom fölötte, mintha tegnap halt volna meg. Annyira szerettem, hogyha életben marad, képtelen lettem volna elszakadni tőle. Ettől az időtől kezdtem minden embert, aki akár a lecsekélyebb jóindulatot is mutatta irányomban – rokonomnak és barátomnak tekinteni, és minden asszonyt, aki csak szerető pillantást vetett rám – nővéremnek és velem rokon lelkűnek tartani.

Úgy tűnik számomra, hogy itt veszi valóságos kezdetét az életem. Kilenc- vagy tízesztendős koromban apám, anyám meg édes húgom nélkül idegenek és jövevények kezdtem magamat érezni a tulajdon szülőhelyemen, és szívem mintha megjövendölte volna, hogy idegen földön élem le az életem. Bárkitől is halljam említeni Várad, Buda, Pest nevét, szívem máris e városok irányába csapongott, szerettem volna megismerni az ott élő embereket, és szívesen megtudtam volna azt is, milyen fiúk és lányok élnek bennük. Szörnyülködve hallottam, hogy nagyobb és szélesebb folyók is vannak a Temesnél, meg magasabb hegyek, mint a Szentmárton környéki halmok. Ám hogy át ne ugorjak egyetlen tényt sem, amely kapcsolatban állhat neveltetésemmel, nézze el az olvasó, hogy egy kissé visszatérek az időben.

Iskolába még anyám életében elkezdtem járni, s emlékszem, mekkora örö-

möt jelentett a számomra, amikor ábécéskönyvvvel a kezemben az iskola felé tartottam. Afölött azonban igen sajnálkoztam, hogy az ábécéskönyvem szakadozott volt, mivel előbb Ilija bátyám tanult belőle, s ettől olyan állapotba került, mintha farkasok lapozgatták volna. Az idős Dobra iskolamester (ekként nevezték első tanítót) elégedett volt az iskolában való békés üdölgéléssel, gyakori leckefölmondásaimmal, csöndes és félénk magaviselettemmel, úgyhogy pár nap múltán társaimat mellőzve engem igen megkedvelt. És látván, hogy mindenkor félénk vagyok, ha valamely gyermeknek osztani kezdi a virgácsot, és vele együtt sírásra fakadok, mintha nyomban ezután rám kerülne a sor, ezért a jóságos iskolamester, hogy mentesítsen az örökös félelemtől, és némi bátorságra kapasson, beszédbe elegyedett velem, okát adva, hogy miért kényszerül a gyermekek némelyikét fenýíteni és verni, és hogy a jó gyermekeknek, akik szófogadóak és illemtudóak, semmitől sem kell tartaniuk vagy félniük. Miután arra is fölfigyelt, hogy gyönyörűségem telik más gyermekek új ábécéskönyve és horológiuma szemlélésben, megígérte, hogy miután végzek az ábécéskönyvvvel, új horológiummal ajándékoz meg, és állta is a szavát. Nem tudom, hogy ez az ő kedvessége volt-e irányomban vagy édesanyám ügyeskedése, aki ezt kitalálván, két dolgát is elsimította: egyrészt ismeretségbe hozott meg bensőségességet támasztott bennem az öreg iskolamester iránt, másfelől pedig Ilija bátyámnak nem hagyott lehetőséget, hogy régi és maszatos énekeskönyve miatt kötekedjen és veszekedjen. Odahaza azonban mégis sok alkalommal elvette tőlem, ám amikor az iskolába indultunk, mindig visszaadta, kérlelve, hogy ne szóljak az iskolamesternek, és tettét azzal magyarázta, hogy nem állt szándékába megtartani, hanem csak kis időre vette magához, hogy lássa, vajon mit teszek.

Drága és édes szülém megholta után a zsoldárkönyvet kezdtem tanulni. Sógorunk, Nikola Parčanin, látva, hogy szorgalmasan járok iskolába, hogy könnyítsen Bosiljka ángyunknak, meg mert különben sem született fiúgyermek, és mindig is jóságos meg irgalmas szívű volt, engem magához vett azzal a szándékkal, hogy fiaként neveljen föl. Ebben az időben változás történt a csáki iskolában. Nem tudom az okát, miért szánták magukat arra a csákiak, hogy az idős Dobra helyére bizonyos Stefan Mikašinovićot fogadjanak föl. Vele Nikola sógor különleges ismeretségre lépett; elmondta neki, mik a tervei velem: ha alaposan kitanultam, megnősít és papnak ad; különösen a figyelmébe ajánlott, és hogy ébren tartsa a figyelmét, gyakran megvendégelte az iskolamestert, vagy meglepte hol egy fáintos kalappal, hol meg néhány tekintélyes selyemkendővel. Az effajta beajánlásnak igen nagy hatása volt. Magiszter uram (őt nem volt szabad iskolamesternek nevezni) valóban nagy figyelmet szentelt nekem; miután túljutottam a zsoldárkönyvön, a katekizmus, vagyis a pravoszláv vallás tanulására fogott, minden leckét megmagyarázva közönséges szerb nyelven.

Nagyon könnyen ment a fejből való tanulás, úgyhogy két esztendő múltán kívülről tudtam nem csak a katekizmust, hanem különböző más, kéziratosszövegeket is a magyarázatukkal együtt.

Mivel természetes hajlam volt bennem az új tanulására, amikor csak a templomban voltam, behúzódtam az oltárhoz, kézbe vettem a román regéket vagy tanító történeteket, és olvastam egészen a templomi szertartás végezetéig (köztudott, hogy Csákon minden szerb gyerek tud románul). Magiszterem magyarázatai hozzásegítettek, hogy megértsem a prológosokat; egyetlenegy sem hagytam olvasatlanul; a papok gyakorta dorgáltak, hogy rongálom a templomi könyveket, de mindhiába. Két-három éven át cselekedtem ezt, s mind fejből tudtam a vlach tanítást, az evangéliumot meg a prológosokat. Ha valaki engem akart hallgatni, reggeltől késő estig képes voltam neki történeteket mondani a proglógosokból; ha valahol a mesterek és legényeik varrással foglalatoskodtak, én közéjük mentem, és meséltem a különböző szentek mondáját és életét; mindenkinek kedvére volt hallgatnia azt, amit nem tud. Mindezen dolgokon igen örvendezett jóságos sógorunk, s akként vélekedett, mindezen igen hasznos a velem való szándéka szempontjából; jótévőm aligha láthatta előre, hogy épp ez fogja leginkább megakasztani akaratának érvényesítését, miként ezt most ismertetni fogom.

Gyermeki fejemet megtöltvén regékkel és prológosokkal, de nem érvén föl ésszel, hogy miről miként vélekedjem és mit hogyan ítéljek meg, teljességgel elszántam magamat, hogy szentté leszek. Azon elmélkedve, hogy mennyit szenvedtek a vértanúk, igen bántam, hogy ez idő szerint is nem vetik alá kínzatásnak a keresztényeket, mert én azonnal hagynám magamat a hitért megégettetni; amikor pedig eszembe ötlött, hogy a remeték miként ügyködének és tevékenykedének, erősen sóvárogtam a találkozást valamely remetével, hogy vele az égiptusi és az arab pusztaságba vonuljak, ahol nyoma sincs eleven embernek. Ha valaki Szentgyörgybe, Pártosra vagy Bezdinbe ment, vagyis a Csák környéki kolostorok valamelyikébe, én is vele tartottam, azzal a szándékkal, hogy valahol egy barlangra vagy pusztaságra leljek, s ott megmaradjak; de miután láttam, hogy a szerzetesek éppúgy esznek és isznak, akár a többi ember, és tudomásuk sincs arról, hogy a közelben bárhol is föllelhető lenne akármilyen barlang vagy pusztaság, nem nekem való hely ez, gondoltam ilyenkor magamban, és elkedvetlenedve tértem vissza Csákra. Akkori eszem szerint a Bán-ság sokkalta boldogabb lett volna, ha falvak, községek és városok helyett remetékkel van tele.

Pártfogóm kezdett tudomást szerezni különös vágyaimról és szándékaimról; mindent elkövetett, hogy tanácsaival ettől eltérítsen; sokszor ölelgetett, csókosított, és atyai jóságával a szememre vetette, vajon én őt miért nem szeretgetem, és mennyire helytelenül járok el, ha dédelgettem őhaját, hogy öregkorára bennem találja meg vigaszát, támaszát és nyugodalmát, meghíusítani igyek-

szem. Roppantul nehezemre esett ezt hallani; valójában nagyon szerettem őt. De ki verhetne volna ki fejemből a pusztaságokat és a remetéket meg a többi semmirevaló dolgot, amilyenekkel teletömtem ostoba gyermeki eszemet! Eből mindenki előtt legyen világos, micsoda dolog az, ha a gyermek olyasmit hall és olvas, ami nem neki való.

Azt válaszoltam neki, hogy tanulmányozza az Evangéliumot: aki Istennek kedvére akar tenni és szentté akar válni, annak el kell fordulnia a világtól, családjától és szülőitől. Erre ő azt mondta, hogy amit az Evangélium tanít, jól tanítja, hanem az én gyermeki elmém még nem képes megérteni, hogy mit szándékozik mondani az Evangélium ezeken a szavakon keresztül, hanem meg kell várnom, hogy teljesen fölnövekedjek, érett ésszel majd képes leszek fölfogni az evangéliumi tanítás erejét.

Én akkor nekiláttam fölmondani, hogy mit vitt végbe Szent Antal, Jevtimosz, Pahomiosz, Onofriosz és ezer másik, valamint a szerb Szent Száva; ilyenkor a fejét csóválva és sóhajtozva ezt válaszolta: „Jaj, gyermekem, csak most látom, hogy jobb lett volna, ha nem olvasod ezeket a könyveket. A mai világban akárki is lépjen szerzetbe, az vagy azért teszi, mert tudatlan, vagy azért, hogy könnyebben éljen. Én sokféle szerzetessel együtt öregedtem meg, jeruzsálemi-ekkel, sínaiakkal, szenthegyiekkal meg azokkal, akik átjárnak a mi vilajetjünkbe: de legkevésbé az idős kor szent előttük; ugyanolyan emberek, mint mi magunk: isznak, esznek és dolgoznak, hogy pénzt keressenek, miként mások is, akiknek család van a nyakukon. Amikor ezt mondom, én nem ítélem meg őket; mindezt ők maguk sem tagadják. Hanem neked mondom, az az igazi szentség, hogy az ifjabb korú hallgasson az idősebbikre, hogy a gyerekek ne tagadják meg szüleiket, miként a szülők se gyermekeiket, és hogy az ember igazságosan és tisztességesen a tulajdon házában a saját iparkodásából és igyekezetéből éljen a feleségével és a gyermekeivel, és a máséban semmit se kívánjon magának. Ha a sokak közül akad valaki, akinek másmilyen hajlandóságai vannak, akkor helyes és szükséges tanácsért folyamodnia idősebb hozzátartozóihoz és barátaihoz, és várja be huszonötödik vagy harmincadik életévét, hogy képes legyen fölismerni, mit is szándékozik választani. Aki akár egyházi, akár világi személyként számít az emberek meg a nép közt élni, annak gondoskodnia kell arról, miképpen fog a maga részéről is másoknak hasznára válni, és nem a terhükre lenni.”

Amikor látta, hogy erre nem tudok mit felelni, némi hallgatás után még nagyobb szívélyességgel folytatta: „Ó, Dimitrijém, higgy te az apádnak (mi, gyermekek valamennyien, fivérem és unokafivérem is, apánknak szólítottuk); én már lassan betöltöm az ötvenet; tapasztalatból ismerem az emberi természetet. Én annyira szeretlek téged, mintha a saját fiam lennél; tanácsaimmal a te boldogságodat kívánom elérni, nem a magamét. Ha te nem is hallgatsz rám, én nem fogom megbánni mindazon jókat,

melyeket éretted tettem; nekem a jó Isten meg fogja ezt fizetni a másvilágon, hanem én téged sajnállak.”

Akárki könnyen beláthatja, hogy mennyit ért ez a tanács, miként én most magam is belátom; de ki tehetné okossá a bolondot? Fejem, mivel tele volt járhatatlan pusztaságokkal és barlangokkal, semmi mást sem volt képes befogadni. E beszélgetésünk után néhány nappal titokban fölkészültem arra, hogy egy dečani rendfőnökkel Törökországba távozzak, miután hallottam tőle, hogy a törökök földjén rengeteg a hegy, a barlang és a pusztaság, ahol eleven ember soha meg nem fordul. „Hé, hát ez a nekem való hely! – kiáltottam föl. – Áldott a török föld, ahol olyan pusztaságok vannak, amelyeket az emberek nem szentségtelenítenek meg bűneikkel: ilyen helyen az ember könnyűszerrel szentté lehet. Talán a jó Isten áldotta meg ezt az országot, hogy csak ott találni pusztaságokat!”

Nekem úgy tűnt, hogy ezt a rendfőnököt Isten küldte, hogy kivezessen Csákról, akár valami Egyiptomból, és így megmentse a lelkemet. Vele tartottam Szentgyörgybe. Sógorunk azonban megneszelte ezt, úgyhogy lóra ült, és éjfél tájban be is állított a kolostorba; a két rendfőnök, az ottani meg az idegen, még poharazgattak. A sógorunk majdnem bajt hozott a dečani rendfőnökömre, mert megkötözve akarta Temesvárra küldeni, s ezenközben hazug töröknek meg csavargónak nevezte, aki nem éri be azzal, hogy összeszedi a pénzt az idegen vilajetben, hanem még az értetlen gyermekeket is át számítja vezetni Törökországba. „Az emberek, akiknek van magukhoz való eszük és lehetőségük mutatkozik, menekülnek Törökországból, és átköltöznek a békeséges keresztény birodalmakba; ő meg gyerekeket akar Törökországba vezetni!” A szegény rendfőnök, látván, hogy elpártolt tőle a szerencse, magyarázkodott, ahogy csak tudott, könyörgött meg esküdözött, hogy a viláért sem tett volna ilyet, és hogy engem ott szándékozott hagyni Szentgyörgyben.

Sógorunk a sok kiabálás meg dorgálás után, meg mert a helyi rendfőnök is – akit különben ismert – kérlette, lecsendesedett, és leült velük együtt iszogatni. Akkor az én dečani rendfőnököm, látván, hogy megmenekült, mesélni kezdte, mekkora a nyomorúság meg az ínség Törökországban, hogy az emberek mekkora szorongatottságban élnek, hogy mint dúl a pestis, hogy a szerzetesek mily keservesen csatangolnak faluról falura alamizsnáért könyörögve és a töröknek pénzt adva; így a sínai-hegyiek, így a jeruzsálemiek, így a szenthegyiek, és így valamennyi föllelhető szerzet. „És kinek juthatna eszébe a török politika meg ravaszság! Ahol csak egy szép templom állt, rátették a kezüket, és dzsámivá alakították át, de a kolostorokat mind meghagyták, mert tudták, hogy a szerzetesek szakadatlan hordják majd nekik a pénzt. Egyszóval, a töröknek szedve a pénzt, gyűlöletessé váltunk a világ meg a vilajet szemében; mindenki menekül tőlük, akár a farkastól, mert bárhol is essen velük találkozása, tudja, hogy nem marad el a sáp.” Azt sem mulasztotta el megemlíteni, hogy az égiptusi és

arab pusztaságokban, ahol a szentek elsőként tanyáztak, mostanság már Krisztus nevét sem említik, hanem helyükön török remeték és dervisek élnek.

Jóságos sógorunk, ezeket hallván, úgy tűnt, repes az örömtől; fél óráig tartó ilyesforma beszélgetés után, közben egyre-másra ürítve a poharakat, nagyban összeemelegedett a dečanival. De hogy én miként éreztem magamat mindezt hallgatva, akárki sejtheti; ám ki gondolná, ki képzelte volna, hogy mekkora konokság és keményfejűség lakozik bennem! Mily nyomorú dolog az, ha egy ifjú ember rákap az akaratosságra! Lelkemre mondom, most magam is csodálkozom rajta, miként lehettem ilyen! Kis semmi emberke abban az időben, úgy álltam ott, akár a szeszélyes ló, amikor megveti a lábát a pocsolya közepén, és minél inkább ostorozzák meg döfölik, hogy kivánszorogják a sárból, az a helyett, hogy előrehaladna, még inkább hátrál. Íme, ebbe az állapotba hoztak engem az oktalan prológusok! Én akkor teljes szívemből hittem abban, hogy az Úr azért bocsátja rám e megkísértést, mert látni óhajtja, eléggé elszánt vagyok-e kitartani szent szándékom mellett.

Kegyes pártfogómban én akkor képtelen voltam egyebet látni, mint közönséges embert, aki semmiféle regéket sem prológusokat nem olvasott, s aki hiábavaló és ragaszkodó e világi szeretetével ellene van üdvözülésemnek, s mivel maga nem szent, másnak sem engedi, hogy azzá legyen. Most aki csak teheti, vesse be elméje minden erejét, hogy fölismerhesse, micsoda gonosz konokság és sötét háládatlanság lépett föl bennem a vélt szentség eredetének hatására. A ki nem mutatott jóság, az atyai nyájasság és szeretet – mindez akkoron az elvakult elmémben e világi elfogultságnak tűnt, amely az embert eltávolítani hivatott Istentől! Keményfejűségem gonosz volt és elvetemült, magam is bevaló, habár nem rosszakaratomból és szívemből fakadt, hanem értetlenségemből, balítéletemből és vakhivésemből; nem is gondolkodhattam másként, szívem szerint azt tűzve ki céloomul, hogy szent ember váljon belőlem, s akkor jönnek mások, akik utamat állják, és nem hagynak.

A dečaninak, ha módom lett volna rá, mindkét kezemmel elkaptam volna a nyakát, hogy megfojtsam. Gyöngé nádszálnak tekintettem, amelyet a legkisebb szélfúvás is megingat, állhatalan embernek, ijedősnek és gyávanak, aki csak hogy ne vigyék megkötözve Temesvárra, inkább a hitéből is kitérne. Egy szóval, az én szememben mindannyian gyöngéknek, esendőknék és evilágiaknak tűntek, akik egyedüli üdvösségüket a poharak ürítgetésében találják meg; sóhajtozva szántam a kárhozatra jutó lelküket. Én magam okos és művelt voltam, és ezt gondoltam magamban: „Ha ég és föld összeesküszik ellenem, én akkor is el és el fogok menni!” Egy csöppet sem vonakodtam apostolhoz hasonlítani magamat, ekként szólván: „Ki választhat el Krisztus urunk szerelmétől?” (...)

Én gyermeki természetemből eredően félnék, és a Gondviselés rendelése folytán másoknak engedelmes voltam; hogyan lehettem képes tehát sógorunk

akarataival ily kitartóan szembeszállni? Jóságos pártfogolóm számos alkalommal szülői kedvességgel ekként szolt hozzám: „Apa (mert így szólítottam) gyönyörűséges lányt fog megkéretni neked, és majd ha házasemberként látlak a házamban, akkor többé nem sajnálom, hogy Isten egyetlen élő fiúgyermekkel sem ajándékozott meg, mert akkor boldog leszek!” De az én fejem, tele szentségekkel, másként vélekedett erről. Kit akarnak megnősíteni? Engem? Isten őriz! Ettől százszorta jobb lesz, ha valami irgalmatlan anyamedve vagy anyaroslán karmaival darabokra tép, semmint hogy a legszebb szerb lány öleljen ártatlan, szűzies karjaiba!

GÖRÖG TANULMÁNYAIM KEZDETE

Ebben az időben Csákra települt egy Dima nevezetű idősebb görög. Sem hajnali mise, sem vecsernye, sem egyéb egyházi munkálkodás nem telhetett el nélküle; számos alkalommal a soros papnak csupán az ő kedvéért kellett a templomba mennie, miközben híre sem volt ünnepnek. Fagy, hőség, eső, sár – semmi sem tudta megakadályozni abban, hogy ott ne legyen a szertartás idejére; több ízben is, a szertartást megelőzően, még mielőtt a templomot kinyitották volna, már ott kiáltozott a templom ajtajában, és görögül nagy hévvel káromkodott meg szidalmazta a papokat, hogy késlekednek. Itt tanultam meg először görög szavakat, gyakorta hallván tőle: „Katarameni papadesz pu katonde metiszmeni.”* Úgy tűnik, abban az időben valamennyi csáki lelkész sokkalta jobban megörült volna a halálának, mint akár a leggazdagabbik főhercegének; annyira ráuntak a szakadatlan zaklatására. Az Áldd meg, szentléleket, a Világ csendességét, a Jöjj el, Uramat és a többit ő mind görögül olvasta; ha azonban megesett, hogy az esperes vagy valamely más pap túlénkelte, haragosan távozott a templomból, mintha nem is került volna sor semmiféle imára sem. És csakugyan, ha nem reménykedhetett volna abban, hogyha egyebet nem is, de a Nin apoliisz ton dulon szu deszpotá-t** fölolvashatja a vecsernyén, aligha mutatkozik valamelyiken is. Nap mint nap hallgatva ezt az öreg Dimát, fülem lassanként kezdett hozzáidomulni a görög nyelv hangzásához. A gyermekkoromtól természetes kíváncsi vonzódás mindahhoz, amit nem ismerek, mindinkább arra ösztökélt, hogy lássak neki görögül tanulni.

Egyszer csak hallom ám, hogy szerencsémre vagy épp szerencsétlenségemre – miként rögtön ki fog derülni – a göröghöz egy vándortanító érkezett oktatni a gyermekeit. Én másnap nyomban félretettem a katekizmusomat, majd elvegyültem a görög gyerekek között, s mentem velük a görög tanítóhoz görögül tanulni. Nikola sógorunk éppen nem tartózkodott odahaza, Marica néném

* Átkozott papok, hogy eliszogatnak.

** *Most bocsásd el szolgálodat, fejedelem* (egyházi ének)

pedig nemigen avatkozott bele tanulmányaimba; már pusztán az is a kedvére volt, ha iskolába járok, mindegy, hogy milyenbe. Ezen a napon a mennyekben éreztem magamat. Mintha több ezer évvel ezelőtt lelkem Püthagorász valamely tanítványáé lett volna, s egykoron ismerte Szokratész és Homérosz aranyos és mézédés nyelvét, majd megizlelvén a feledés vizét, teljeséggel elfeledte, s most egyszerre mintha ismét megérezte volna ízének minden kellemét, ezért lángoló szívvel és szellemmel látott neki tanulásának. Olybá tűnt előttem ugyanis, amikor a görög betűket nézve mondani kezdtem: alfa, béta, gamma, delta, epszilon, és így végig. Ahogyan egy ifjú és kegyes anya, aki elsőszülött gyermekét eteti, ha átnéz valahová a szomszédba tiszteletét tenni, bölcsőjében hagyva a szunnyadó csöppséget, s amikor visszatér, az emberi élet nektárjával megtelt kebelével, s megpillantja méhének az emlő után sírdogáló gyümölcsét, anyai keblére vonja a gyermeket, és gyöngédséggel öelve, édesdeden csokolgatva emtetni kezdi – ekként éreztem magamat én is, amikor első ízben kerültek elémbé a jeles Szokratész írásának betűi. Ó, kinyilváníthatatlan örömöm és ki-mondhatatlan boldogságom napja!

És csakugyan, mivel örömöm ily hatalmas és mérhetetlen volt, nem tarthattam soká. Gondoltam magamban: ha még görögül is megtanulok, ki lehetne tanultabb nálam? Ágyamba fekvé sem volt más a számon, mint: alfa, béta, gamma, delta, epszilon. Elaludván nemcsak hogy azt álmodtam, hogy folyékonyan olvasok görögül, s kiejtésem is sokkal hajlékonyabb és szebb, mint az öreg Dimáé, hanem mintha még görög ruhában és bő bugyogóban is járnék; ébredésem után álmomat jóra magyaráztam. Ahogy készülődtem, hogy görög tanítómhoz menjek, egyszer csak beállít két nagyobb diák a régi iskolámból, s a házba lépve azt mondják, hogy korábbi magiszterem szólni akar velem, és hogy ne késlekedjek haladéktalanul elébe járulni, mert az ellenkező esetre meghagyta nekik, hogyha a szükség úgy kívánná, erőszakkal élhetnek. Nem volt szokásom, hogy erőszak vagy a nagy diákok fenyegetése kényszerítsen iskolába; az ilyesmi öcsémnek, Lukának volt a jellemzője, hogy minden hétfőn ketten keressék vagy vonszolják az iskola felé. Kényelmetlenül kezdtem érezni magam, és a szívemben balsejtelem támadt, de mert nem tudtam mire vélni a dolgot, fogtam a katekizmusomat, lecsaptam róla a port, s elmentem régi iskolámba.

Magiszterem, szinte mosolygósan, azt kérdezte, hol jártam tegnap, megtoldva azzal, hogy hallott valamit, de a nagyobb bizonyosság kedvéért tőlem szeretné mindennek hírét venni. Láttam azonban, hogy nem tiszta szívből mosolyog, s arcán erőltettség és ravaszkodás tükröződik; ennek ellenére, tisztában lévén ártatlanságommal, és nem találván semmi olyat, ami miatt netán rettegnem kellene, összeszedtem a bátorságomat, és magam is mosolyogva elbeszéltem az igazat. Erre így szólt hozzám: „Tudnod kell, Dimitrije, hogy az ifjú embereknek, akik idősebbeket tudnak maguk fölött, nem helyes a saját fejükől bármi-be is belevágni vagy akármit kezdeményezni; ha szerencsétlenségükre bármi-

kor ilyesféle kísértésbe esnének, tudomásukra kell hozni, hogy dolguk nem fogja jóra adni magát. Tehát hogy örökre megjegyzed szavaim igazságát, meg azt, hogy mikor kezdted görögül tanulni, arra most majd én viselek gondot.” Ezt mondván azon nyomban így kiáltott: „Fektesd föl!” E keserves és nyomorult szólást akkor használta, ha meghagyta, hogy valakit kapjanak le a tíz körméről. Engem fölfektetni? Ó, fektetnék föl őt a hordágyra! Engem, aki félnék és ijedős vagyok, s ha bármely társammal kapcsolatosan meghallottam ezt az iszonytatót szólást, mintha villám csapott volna le a tövemben, reszkettem, mintha a hideg lelne. De négyen megragadtak, és kinyújtóztatva ráfektettek a padra. Akként tartottak kifeszítve, akár az ökörbőrt, ketten a kezemet és a fejemet, ketten meg a lábamat, s a meztelen bőrömön kezdetét vette a kétágú korbács csattogása. Egyszóval, hogy ne szaporítsam tovább, az izzó vasnál is tüzesebb csapásokból mért rám vagy tucatnyit.

E ceremónia olyan hatással volt rám, hogy elátkoztam Dima apót, a görög tanítót meg a bugyogós álmom; sejtelmem sincs, mi lett ezután a görög tanítóval, mert soha többé nem láttam, és nem is hallottam felőle. E kalandomat követően néhány esztendő múlva pislákolni kezdett bennem másodszor is a Homérosz nyelve utáni vágyakozás, hanem ekkor egyszeriben a Szerémségből Dalmáciába távoztam, Dalmáciából pedig Korfu szigetére, Korfúról Moreába, Moreából a Szenthegyre, a Szenthegyről Szmírnába. Szörnyű és kemény orvossága az önfejűségnek; mintha a sógorunk is ezt akarta volna alkalmazni; lehetséges, hogy nem maradtam volna megingathatatlan abbéli szándékomban, hogy mindenáron remete váljak belőlem, és semmi más.

HOGYAN VÁLT BELŐLEM POKRÓCSZÖVŐ- ÉS KERESKEDŐINAS

Amikor tehát jóakaróm belátta, hogy semmi mód nincs kivenni fejből az idegenbe való vándorlás gondolatát, és nap mint nap mindegyre csak az alkalmat keresem, hogy valamire megszökhesek, még egy szándék ébredt föl benne velem kapcsolatban. A dolgot valóban nagy körültekintéssel tervelte ki. Ám mintha valami sorsszerű lebegett volna fölöttem, amely számításait rendre összezavarta, nekem viszont mindenben, amit elhatároztam, a segítségemre volt. Azzal az elképzelésével, amelynek célja az utamról való letérítés volt, valójában maga indított el és bocsátott ugyanarra az útra. Hogy megismerjem, mit jelent idegenben és idegen kenyéren élni, elvitt Temesvárra, és odaadott egy pokrócszövőmesterhez és kereskedőhöz.

A mester mindig tartott öt-hat legényt, akikkel a bánsági nagy vásárokat járta, ha pedig nem tartottak vásárokat, akkor varrásra fogta őket. Ebben éltem másfél esztendeig; jártam a vásárokat, és varrni tanultam; azonban semmi kedvetem nem leltem benne, sem a kezem nem állt rá. A mester, látván, hogy

magamtól írok, megtett maga mellé afféle írásoknak; mindenféle avított lajstromokat rakott elé, hogy ezeket másolnám át, amit én szívesen el is végeztem, csak ne kelljen varrnom és az árut rendeznem, ami egy csöppet sem volt a kedvemre való. Alig vártam a vasárnapot meg az ünnepeket, nem azért, hogy a többi legénnyel sétálni menjek a gyárnegyedbe, hanem hogy bújhassam a zsol-tárkönyvet és a katekizmust. Apám gyakorta lejárt, hogy lásson; ilyenkor elbeszélgetett velem, és a hogylétem felől érdeklődött; és nem érezvén meg bennem a vágyakozást, hogy visszamehessek hozzá, tanácsolta, legyen hűséges és szófogadó, s miután pár garast adott, elment.

Amint ezek közé az új életkörülmények közé csöppentem, a különböző vásárokat járva alkalmam nyílt mindenfajta embert látni és kifigyelni szokásaikat, meg aztán Temesvárt sokakat hallottam németül beszélni, az olasz katonákat viszont olaszul, s kezdett rajtam elhatalmasodni a vágy, hogy ezt a két nyelvet megtanulhassam. Nem olvastam tovább a prologusokat, sem a tanításokat, mert nem jutott rá idő, hogy ezeken a dolgokon gondolkozzam, és nem is volt kinek elmesélnem, amit olvastam, mert a többi legény, vagyis a társaim, miközben árulták a portékát a német és román asszonyoknak meg lányoknak, nap-hosszat velük tréfálkoztak meg nevetgéltek, és nem is volt kedvük szentséges dolgokat hallgatni; ily módon mintha kezdtem volna megfeledekzeni egykori énemről, és a remeteség meg a barlangok iránti forró vonzalmam kezdett egészen kihűlni. Mindemellett, látván a szerzeteseket, akár az idegeneket, akár a hazaiakat, hogy valamennyien az e világi dolgokkal törődnek: alamizsnát gyűjtenek, pénzt számlálnak, vásárolnak, jó lovakat hajtanak vagy nyergelnek, kezdtem elgondolkodni apám szavain, miszerint ma senki sem azért lép szerzetbe, hogy szent ember váljék belőle.(...)

Kezdtém egészen megváltozni és tisztára megfeledekzeni kezdeti okoskodásaimról és szándékaimról, amikor csillagom, mely más sorsot szánt nekem, egy hónap múltán a Szerémségből Temesvárra vezérelt egy bizonyos kalpagkészítő legényt, Todor nevezetűt. Egy ugyane szakmát űző mester segédje lett, s üzletük közvetlen a miénk mellett volt. Nem győzők csodálkozni, hogy mennyire álhatatlan az emberi szív, főként ifjúsága idején. Ez az új jövevény egészen kézhez vett, és átformált. Mesélni kezdett nekem a Szerémségben fekvő Fruška goráról, a klastromok és a szerzetesek sokaságáról, és különösen arról győzött meg, hogy a Fruška gorában akadnak olyan völgyek és barlangok, hol az ember úgy elrejtőzhet, hogy a világon senki sem találhat rá, és nem csupán szent, hanem valóságos csodatévő válhat belőle. És hogy megvalljam a teljes igazságot, hiúságom néha azt duruzsolta a fülembé, hogy erőfeszítéseim nem maradnak hiabavalóak, mert ha elindulok szentté válásom útján, csodákat fogok művelni. Még azt is elmondta nekem ez a Toša, hogy a Fruška gorában létezik egy remete, akihez messzi földről zarándokolnak az emberek, hogy csodát tegyen velük, és hogy nem telik el nap valamely csodatétele nélkül.

Már semmi egyéb sem volt vonzó a számomra; ennyi elegendőnek bizonyult, hogy sarkallni kezdjen, és tűzbe hozzon. Még egy remete, aki csodákat művel! Miért vesztegetem itt az időmet? Minden perc egy esztendőnek tűnt, szárnyakat kívántam volna. Szombati napon történt, június elején, amikor elért ez a hír.

A mesterünknel volt még egy csáki fiú, Nika Putin nevezetű, két vagy három esztendővel idősebb nálam; odahaza a szomszédban laktak, és együtt jártunk iskolába. Ebéd után a padlásra ment zúzni a gyapotot. Én rögtön fölzaladtam hozzá, hogy elújságoljam neki az örömhírt. Akkora lelkendezéssel szóltam, mintha Isten tudja, milyen rejtekre bukkantam volna, és könnyes szemmel kérleltem, adjon tanácsot, hogyan juthatnék minél előbb azokba az áldott hegyekbe, ahol az ember fölcsaphat remetének.

Nyár volt, utazásra való idő. Ez a Nikola, aki eddig a percig sohasem ábrándozott szentségről, hanem inkább a leányokkal nyájaskodott üzletelés közben, e néhány szempillantás alatt egészen elfeledkezett magáról, tisztára megváltozott és átalakult (mondhatnám, mintha beszédem megbűvölte és elbájolta volna), és a következőket kezdte mondani: „Hogyhogy? Kiagyaltad, hogy egyedül mégy, én meg csak nyeljem itt a port a gyapotot zúzva! Nem fogja ezt Nikola eltérni... Együtt nőttünk fel, együtt jártuk ki az iskolát, együtt tanultuk a mesterséget, együtt is tartunk az úton!” Hogy ezt kimondta, összeöleleztünk és -csókolóztunk, a hitünkre fogadva, hogy sohasem fogunk elválni egymástól. Ennek hallatán ki ne gondolná, hogy ez Isten rendelése volt. Én akkor ebben szemernyit sem kételkedtem, és az egészben annak jelét láttam, hogy hamarosan szent emberré leszek.

Nika, elgondolkodván kissé a dolgon, így szólt hozzám: „Maradj te itt, és tégy úgy, mintha a gyapotot zúznád, én addig elmegyek, és szintén beszélék azzal a Todorral.” Elment, időzött egy órányit, majd visszajött. Értelmesebb volt nálam; nem érdeklődött sem barlangok, sem remeték felől, hanem megtudakolta, melyik út vezet Temesvárról a Szerémségbe, hol kell átkelni a Tiszán és hol a Dunán, s hogy melyik a legjobb szerémségi kolostor. Mindent elmondott, elsősorban Hopovót magasztalva, hogy az valóságos földi paradicsom. Nos hát! Egyedül csak Hopovóba! Azután arra terelődött a beszélgetésünk, hogy mit fogunk enni az úton; ha föl nem veti, nekem eszembe sem jutott volna. Az ivásra nem lesz gondunk, mert Todor elmondta Nikának, hogy végig a Bega mentén fogunk haladni. Én megmondtam, hogy van még három garasom abból, amit legutóbb apám adott, de ha tudta volna, hogy milyen útra költöm, biztosan nem is adta volna. „Az elég lesz – mondta Nika –, három garas ára kenyér elég lesz két napra.”...

Másnap vasárnap; az üzlet naphosszat zárva: ez a legjobb alkalom a szökésre. Együtt fekszünk, nem azért, hogy aludjunk, mert úgysem tudtunk volna, hanem hogy beszélgessünk és megtanácskozzuk, miként fogunk kerekét

oldani, és hogyan fogjuk úgy intézni, hogy legalább az első napon kiben se mérülhessen föl a gondolat, hogy elpakoltunk. Mindezt végig kiterveltük és elrendeztük. Csak hasadna már mielőbb a hajnal! Türelmetlenebbül annál még sohasem váraozott arra a pirkadatra, miután egész éjjel cicomázta és csinosította magát a szemét sem hunyva le, mert a reggel az esküvője napjára virrad, ahogyan mi váraoztunk. De egyszerre csak itt volt. Nika fogta az én tarsolyomat az ingeinkkel, a katekizmusommal és a horológiumommal meg a kenyereinkkel, amit még az este előkészítettünk, majd elhagyta a várost, közölve előbb velem, hogy hol fog bevárni, én pedig a mester lakására mentem, szólni a szolgálonak, hogy mi ketten ma nem fogunk a többi legénnyel ebédelni. Így egyeztünk meg ebben, hogy eltüntessük nyomainkat.

A mesterné korán kelt, hogy templomba menjen. Azt hazudtam neki, hogy Nikával egész nap horgászni fogunk. Erre megparancsolta a szolgálólányoknak, hogy szeljenek nekem egy karaj kenyeret, s megjegyezte: „Észt nem adhatok, ha egyszer bolondok vagytok; a napon járkálva éheztek, amikor jól tudom, hogy a halatok sose kerül a serpenyőmbé”. Ki lehetett volna boldogabb nálam? Ez a nap már a miénk, és holnap, miközben kérdezősködnek utánunk, azt sem tudva, hogy milyen irányba indultunk, elmúlik a második nap is. A városból kiérve ráakadtam Nikára: „Gyerünk, Nika testvér! Minden a kívánságunk szerint halad, kézen vezet bennünket a szerencse.”

ÚTRA KELÉSEM

Mi az ember, ha valamiféle szenvedély keríti hatalmába, az ábránd fölizzítja elméjét, fölbujtja szívét s forralni kezdi vérét! Az idő tájt tizennegyedik esztendő voltam, és csöppet sem szoktam a gyaloglást, elmenni a városból a gyárnegyedig meg vissza, ennyi elég is volt nekem. E napon azonban lábam mintha szárnyakat kapott volna; nagyapám Szentmárton felé eső szállásánál a délután jöttén megpihentünk. A szentmártoni juhászok, akik közül néhányan ismeretségben voltam, jóltartottak bennünket tejjel és túróval.

Társam a múlt éjszakai álmatlankodás után mélyen elaludt, én pedig fölkapattam egy közeli halomra, és tekingetni kezdtem Szentmárton felé. Elmélyedtem gondolataimban; mindegyik újabbat ébresztett, mely fölserkenve a többi raját hozta eszembe. Bár megszállva tartott a szentség ostoba eszméje, itt most egyszerűben minden a természet erejének és hatásának befolyása alá került, lábbal tiporta széjjel és tette semmivé hívságos ábrándozásaimat meg vakhivésemet; eszembe jutott édesanyám, majd drága húgom, Julijankám. Könnyeket ontva ekként szólék: „Őrizzen meg a jó Isten, te szívemnek drága falu, kedves szülém kies szülőhelye!” Arccal a földre esék, csokolám a földet, és forró könnyeimmel öntözém; életem során soha úgy nem sírtam. Nézvén a falut, ahol anyám született és fölnövekedett; ahol gyermekségében játszadozott; leánysá-

gát töltötte és szülémmel megesküdt; ahová minden esztendőben Szent György-napkor fivéreimmal, aranyos Julámmal és velem visszatért szüléjét a keresztségben kapott neve napján fölköszönteni: „Őrizzen meg a jó Isten – a heves zokogástól alig tudtam e szókat kiejteni – földem, lelkemnek szentséges, melyben most csontjai aranyos hűgocskáméival, Juláéval együtt nyugszanak.” Szívem verdesett a mellemben, és olybá tűnt előttem, menten meghalok.

Mintegy ájulásban hevertem ott egy darabig. Amikor valamelyest összeszedtem magamat, erős bánkódást éreztem amiatt, hogy ezt a drága földet elhagyom. Emlékszem, hogy amióta csak a világon vagyok, mily határtalan örömet éreztem mindahányszor, ha ezt hallottam: „Szentmártonba megyünk.” Nagyobb sóvárgással vártam a György-napot, mint a húsvétot. Ilyenkor tíz-tizenöt napot töltöttünk itt. Ezalatt a mezőn futkároztam, a báránykákkal játszadoztam, megmásztam a halmokat; igaz, mindez afféle gyermeki elfoglaltság, ám ebben a korban, amely maga az öröm és vígság, én akkora gyönyörűségem leltem ebben, hogy ez túlszárnyalt minden egyéb boldogságot. Amikor pedig megtértem a mezőről, mennyire várt már és ölelgetett anyám, mintha a nővérem lett volna. Mindez egyszeriben elmémre tolult, képtelen voltam lábamon megállni. Most talán utólszor haladok el itt, lehet, hogy örökre, e boldogságos hely mellett. Mindörökre elhagyom, benne anyám, édes szülöm meg egyetlen hűgocskám csontjait.

Akinek szíve van, mélységesen átérezheti állapotomat. Most is, huszonöt esztendő múltával ezt írván, bensőm elszorul, könnyeim folynak, és egészen eluralkodik rajtam a szomorúság. Egy órán át vagy még tovább a számon volt: „Mamám, édes mamám; Julia, szívem, Julia, lelkem.” (Anyánkat mamának szólítottuk.) És még tovább ott hevertem volna, ha a pásztorok nem gyűlnek körém, és nem kezdenek vigasztalni, bár maguk sem tudták visszatartani könnyeiket. Ebből arra következtettek, hogy ha anyám él, vagy legalább Julia hűgocskám, sohasem hagytam volna el a Bánságot.

Már egészen megvizsgáltódtam, amikor társam fölédredt, s megállapítván, hogy mind az egész sírásom aligha segít rajtam, és hogy fölösleges az időt vesztegetnünk, nekivágtunk hát az útnak, és mire ránk esteledett, Ittabéra értünk Jevra nagynénémhez, anyám édestestvééréhez. Sokáig a karjában szorongatott, és sírt is egy sort fölöttem. Másnap látván, hogy semmi áron sem vagyok hajlandó a késlekedésre, a tarsolyomba tett néhány ingnek való finom vásznat meg útravalót is készített, majd könnyezve és váltig csókolgatva kísért ki a faluból. Sem én, sem Nika nem akartuk az időt vesztegetni, mert attól tartottunk, hogy mindent tűvé fognak tenni utánunk. Itt fajtám iránti bármiféle elfogultság nélkül nem mulaszthatom el följegyezni, hogy valamennyi általam megismert nemzet közül nem akad kegyesebb a szerb népnél, különösen ami a rokonokat illeti. Hercegovinától a Bánságig, Boszniában, Horvátországban, Szlavóniában és Szerbiában a nép nagyon könyörületes és túlságosan rokon-

szerető; és ami a régi idők igen jótékony vendégszeretetét illeti, e tekintetben ennek a népnek csakugyan nem akad párja.

Ezen a napon estefelé egy Tisza menti faluba jutottunk. Ráakadtunk egy öreg lelkészre, aki az udvarában tett-vett. Mégkérdeztük tőle, hogyan kelhetnek át a Szerémségbe. Azt mondta, bajos az átkelés a Tisza és a Duna magas vízállása miatt; sajnálkozott, hogy nincsenek otthon a fiai, mert akkor elintézhették, hogy ingyen jussunk át a túloldalra. Azt mondta, várjuk meg, hogy beesteledjen, és az emberek hazajöjjenek a mezőről, akkor majd néz valakit, aki két vagy három máriásért átvizs bennünket. De honnan lenne nekünk három máriásunk? Három krajcárunk sincs! A szükség hasznavehető tanáccsal szolgált. Tarsolyomból elővettem horológiumomat, amely még félig új volt, megkérve, hogy fogadja el adományként, s intézze el átkelésünket, s ennek fejében tartsa meg az énekeskönyvet. „Nem tartoznátok semmiféle adománnyal sem, ha megtenném – válaszolta a jóságos lelkész –, hanem ha nincs szükségetek a horológiumra, adok érte hét máriást, és gondom lesz az átmeneteletekre. Megöregedtem, és nem bírom már a hosszú utat, különben magam vinnélek át benneteket.” Este talált egy legényt, aki átalvitt minket Zalánkéménbe.

Itt vagyok a Szerémségben, az utolsó szerb despoták örökölte földön. Másnap egy karlócai ember, aki üres kocsiján tartott hazafelé, néhány garasért Karlócáig vitt bennünket, ahol az éjszakát töltöttük, és kora reggel útra keltünk az annyira sóvárgott Fruška gorában. A Remete- és a Krušedol-kolostor előtt elhaladva egyikbe sem mertünk betérni, nehogy a szerzetesek ott tartsanak bennünket. A Hopovo-kolostor volt a szívünkben, és mindegyre csak feléje iparkodtunk. Dél tájban értünk Ürögre, s innen elindultunk a kolostor felé. Miként a kalpagszabó Todor mondta, amint a kolostor földjére fogunk lépni, úgy érezzük majd, mintha az édenkertbe érkeztünk volna.

Végig egy kis patak folyását kellett követni, amely mellett hatalmas diófák meg egyéb fák nőttek, hogy árnyékukban védve legyen a naptól. Bal kézről hegyeket s halmokat látni, amelyeket elborítanak a szőlőskertek és a gyümölcsösök. A patak jobb felén egy pillantást vidító völgy feküdt, elborítva mezei ékeségekkel, sok fűvel és virággal, s ez egészen a kolostor közvetlen közeléig tartott. A völgy túloldalán pedig, mondhatnánk, császári kertek virulnak. Szőlőskert szőlőskertet ér, körülvéve és földíszítve változatos gyümölcsfákkal; hegyre hegy, halomra halom tornyosul, mintha barátságosan egymásra könyökölnének, hogy keresztülpillanthassanak az előttük levő büszkélkedő fején, s így jobban láthassák hűgukat, a gyönyörűségei völgyet meg kedvesét, a kis patakot, mely átölelve tartja, s azokat, akik végighaladnak a partja mentén; és hogy ugyanekkor valamennyien megmutassák minden rájuk eső pillantásnak a maguk szépséges, tavaszi, nyári és gazdag őszi ajándékától terhes és díszelgő homlokukat. Halom halom mellett, egyik bámulatosabb és dicséretreméltóbb, mint a másik, együttesen pedig szépségük és bájuk kimondhatatlan. A patak

édesded és megkapó csobogása meg játszadozása a völgygel, a különféle madarak víg dala, a szelíd és hűs szellő lengedezése s a levelek közt való susogása olyan elbűvölő hangzatokkal teli zsongást varázsolnak a fülbe, hogy az ember teljességgel elfeledkezik önmagáról, és elméje békés pihenésre lel. A mezei virágok és a sokféle gyümölcs szerteáradó illatozása balzsammal hatja át azt a szelíd zamatú levegőt.

Senki sem tudja, hogyan jut át a kolostorhoz vezető útjában ezen az áldott völgyön. Amikor pedig megérkeztünk hűn sóvárgott Hopovónkba, versengtünk, hogy melyikünk mit nézzen meg először, mire figyeljen föl, miben gyönyörködjön, és mit csodáljon. Ha csupa szem is lettem volna, hogy egy időben minden irányban lássak, akkor sem tudtam volna betelni mind e pompás csodálnivalóval. Aki tudni szeretné, mit kívánnék én itt leírni, de képtelen vagyok rá, menjen el maga Hopovóba, őstől tavaszig bármikor, amikor kedve tartja, s ha hazaér, majd meglátja, képes lesz-e mindazt, amit tapasztalt, elmondani. Kivéve persze azokat, akik valamely szenvedély rabjai, és mindegy számukra, hogy rét vagy mező mellett haladnak-e el, s a békák brekegését vagy a csalogány csattogását hallják-e; én azokhoz szólok, akiknek szíve fogékony Isten alkotásának minden bája iránt.

BRASNYÓ István fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A NÉPELET NATURALISTÁJA: TÖMÖRKÉNY ISTVÁN

B O R I I M R E

Háború utáni monográfusa, Kispéter András szerint Tömörkény Istvánal szemben a kritika sohasem említette a „naturalizmus vádját”, noha – fejtegeti – az ő írói műve sem független teljesen a naturalizmustól. „Igaz – mondja –, a szó szoros értelmében őt sem lehet naturalistának nevezni, de a valósághoz való művészi hozzáállása nem egy vonatkozásban rokon a naturalistákéval.” Csak rokon – állítja –, mert az író szemléletmódját nem lehet naturalistának minősíteni! Valamennyivel egyértelműbben fogalmazott Mezei József az 1960-as években: ő már kimondta, hogy „igen, naturalizmus az”, amit Tömörkény István írói megfigyeléseinek, előadásmódjának jellege mutat. *A Holtak ledugdosása* című 1898-as novelláját pedig „borzongatóan naturalisztikusnak” mondta. A riportnak Tömörkény művészetében betöltött szerepével kapcsolatban megjegyezte a következő, a naturalizmus szempontjából releváns felismerést is: „Másoknál is láttunk arra példát, hogy a riport hogyan találkozik dokumentum feltáró munkájában a naturalizmus eszközeivel, fogásaival. Lásan-lásan már a szem is úgy alakult, úgy szokott a látáshoz, hogy azt lássa, ami a naturalista ábrázolás szempontjából kedvezőbb. Nem Tömörkény produkált erre iskolapéldát, de meg kell említenünk, mert nála is feltűnik, s mert művészetének néhány sajátossága ide vezethető vissza.” Diószegi András ugyan nem mondja Tömörkényt naturalistának, de ő idézi Tömörkénynek naturalizmus-definícióját 1895-ből, amikor „sötétszínű realizmusnak” nevezi. S ennek szellemében írja a maga jellemzését: „A sötétebb, nyomasztóbb színek és alakok iránti vonzódása válik jellemzővé tanyai s katonatörténeteiben. De nemcsak tárgyválasztása komolyodik: súlyosabbak, sorsszerűbbek a novelláiban feldolgozott motívumok is.”

A fiatal író szemét és kezét kétségtelenül Zola irányítja. Kispéter András szerint ifjúkori olvasmányai között Renan és Taine művei is szerepeltek, s tőlük már nem volt messze Zola nézeteinek elfogadása sem, és ez már a törvényszéki tudósító szemléletét jellemzi. Kispéter András idézi 1886. augusztus 20-án írt

cikkét: „Uraim, kik nem hisztek Zolában és Bródy Sándornak, nézzétek meg egyszer ezt a változatos képet, ami itt elétek tárul. A dacos szegénység hogy váltakozik a kiaszott nyomorral, az esengő árva könnye a hóhéri szívvel.” Tömörkény egy esztendővel később ugyancsak Zola nevét írja le a Palotás Fausztin elbeszéléseiről írott kritikájában. Fontos ez a kritikai szöveghely, mert egyérelműen bizonyítja, Tömörkény naturalista fogantatásának tartja a maga és elődei kedvelte „speciális genrét”, amit – mint írta – alig művel valaki abban a modorban, amelyben Palotás teszi.” S hogy miért, a következőképpen magyarázza:

„S hogy nem művelik, annak alapos oka van. Aki nem ismeri a tanyák belvilágát, az nem írhat róla; aki ismeri, az tudja, hogy abban bizony kevés a költészet. – Ott, ahol a végtelen puszta, a hajnal, a napáldozat, a vadgalambos erdő tele van poézissal, ott a rajta lakó nép nem, vagy alig bír abból valamit. Van ott is szerelem, van dráma is, de ez csak akkor való igaz, ha olyan a földolgozása, mint Zoláé a »Föld«-ben. Ha nem olyan erős is. A »romlatlan tanyai népünk« kifejezés ma csak pusztai lokálpatriotizmusból eredő fogalom. Mi odakint a szegényebb néposztálynál például a szerelem, mikor tíz közül hat vadházaságban él, ahol, ha lehet, elássák a domboldalba a halottakat.”

S az is jellemző, hogy Tömörkény a *Föld* megjelenésének az évében hivatkozik rá, ami a Zola-recepció „gyorsaságát” is mutatja!

Amikor Tömörkény írói indulásának televényét joggal a szegedi újságírásban jelöli meg az irodalomtörténet, a törvényszéki riport és az úgynevezett parasztnovella döntő szerepét is említi. Akárcsak Thury Zoltán esetében is majd. A rendőrségi riportter, a naturalista felfogásnak megfelelően, a valósággal ismerkedik a peres ügyek tudósításai segítségével. Juhász Gyula ezt mindent kizáró módon tisztázta: „A rendőrségen szemtől-szembe került azzal a néppel, amelynek legnagyobb ábrázolója lett. Napról-napra találkozott itt a modelljeivel, akik a tanyáról, a külvárosokból, messze földekről és mély odukból jöttek elő, raportra az örökkévalóság riportteréhez... Tömörkény rendőrségi riportjai lassacskán kerek rajzokká és történetekké nővik ki magukat, amelyek valóságában és zamatában van valami Bret Harte kaliforniai beszélyeinek és Mark Twain históriáinak levegőjéből és szelleméből.” A rendőrségen és a bíróságon a *nyomor* megrendítő képei kerülnek a szeme elé, s e nyomorról szóló beszámolók – riportok és tárcák – már a szépirodalom határán vannak, kézenfekvő lesz, miként Ortutay Gyula megállapította, hogy Tömörkény írásainak segítségével a tárcanovella „egyébként meg nem ismerhető fejlődési vonalát” kísérhetjük végig. Tömörkény naturalista írói „előiskolája” (Kispéter András) a tárcacikk és a riport, hiszen belőlük novellák fejlődnek majd ki (*Bírság: Néhány birkák irányában; Lókötés akadályokkal* stb.) Azután pedig a szegedi irodalmi-Újságírói műhelyekben Tömörkény fellépte idején készen volt a parasztnovella szegedi, de még provinciális változata is. Deréki Antal és Palotás Fausztin az úttörő, és

az ő műveik árnyékában Tömörkény István novelláit is a népies elbeszélések közé sorolta a kritika már a századfordulón. Nacsády József elemezte kitűnően ezeket a szegedi novellistákat, és mutatta ki, hogy a néprajziság ezeknél kézenfekvő jelenség, s hogy a szegedi parasztélet képeit ők készítik már Tömörkény István fellépte előtt. Palotás parasztszemléletét Nacsády jellemzőnek tartja, és szerinte az a „népélet e korban páratlanul alapos ismereten sarjadt ki”. Fontos természetesen az a megállapítás is, hogy a törvényszéki tudósításból kifejlődő parasztnovellában még ott van az elengedhetetlennek tudott poén, de a cselekmény maga már nem nagyon fordulatos: ott marad az úgynevezett rajz és a novellaforma között félúton, s éppen ezért kerülhetett bele a néprajzi tényanyag is majdnem zavartalanul. Palotásnál és társainál azonban a szegedi parasztnovella még provincializmus volt, Tömörkény István munkássága révén, ott a századfordulón mindenekelőtt, egy nagy európai mozgalom, a naturalizmus részévé, s valójában ha nem is egyetemessé, de mindenképpen európaivá vált. Mezei József nyomán nem kötelező tehát ellentétet látnunk „szegediesség” és naturalizmus között: Tömörkény írásaiban a szegedi „helyi színek” mintegy következményei naturalizmussal való művészi találkozásnak. Minthogy a regionalizmus is a naturalizmus szemléletéből következik.

Tömörkény István „helyi öntudata” azonban mindenekelőtt írói öntudat, a regionalizmus nem cél, hanem eszköz, az írói cél a megfigyelés és a leírás lesz: a pontosan megfigyelt és hibátlanul leírt jelenség maradéktalanul kielégítette írói ambíciót, mire a század fordulójához érkezett, és nemsokára Czibor János oly találó meghatározása szerint „tudósa lett, aminek művésze volt”. Mi több, ami addig a megfigyelő jelene, az a XX. században Tömörkénynél múltta lett. 1904-ben ezért már így sóhajthat fel: „Nincsen azokban már ebből a világból semmi. Nyoma veszett, eltűnt, kipusztult. Némely parti füzében áll még egy-egy elhagyatott gunyhó, vagy hogy az is összedőlt már, valami olyan megbújt ember egykori lakófészke” (*Réti táj*). Naturalista vonásokat Tömörkény művészetében mind ritkábban találunk ekkor már, s azok a jellemzések is, amelyek néprajzi hitelét, etnográfiai elkötelezett íróságát ragadják meg, elsősorban a naturalista karakterű elbeszéléseire, rajzaira vonatkoznak. Az 1910-es évek első felében pedig energiájukat veszítik naturalista veretű novella közleményei. A közlemények veszítik el információs jelentőségüket, tehát olyan vonásaik halványodnak el, amelyek a századfordulón csorbítatlan szenzációt jelentettek. Az 1913-as egyik „külső történetében” a csószról már ezt olvassuk:

„De egészen másforma a csósz, mint az ilyenféle járó-kelő pásztor. A csósz urabbnak tartja magát, mint amazok. Födél alatt lakik nyáron is, nem kósza életet él, nem viszi a tarisznyában az éleletemet, s az a vélelme a juhászatról, hogy ott kutyáknak, csacsinak, birkáknak mind jobb dolga van, mint magának a juhásznak. A gulyásra nem sok tekintettel van, mert az sem igen jut tavasztól ősziig födél alá; ha kevés a jószág a keze alatt, alig van élhetése; ha sok

a jószág a gulyában, majdnem letörik a keze szára az itatásnál kúthúzásban, azonfelül sohasem tudja, hogy mikor teszi csúffá a megvadult bika. Ami pedig a csikóst illetné, annak kezd már a napja letelni, fogy a csikó, amit a mezőre csapnának, kivesz alóla a legelő is, s már nincs is szükség arra a statutumra, amikor a magistratusok eltiltották a csikósoknak, hogy a kövér lovat a maguk használatára levágják” (*Külső történetek*. Csöszsi munka).

A naturalisztikus kezdeteket az 1887-es novellákban találják meg, azokban, amelyekben a szegedi tanyavilág életének leírásába kezdett. Dátum szerint tehát – Mezei József megfigyelése erre mutat – ez a felfedező munka „egy bölcsőben született a városi nyomor felméréseivel”. Tömörkény is természetesen kezdetben a képzeletre támaszkodott, s információk helyett hangulatokkal kedveskedett olvasóinak, néprajzi tudását, ismeretét a legkorábbi novellákban nem tudta, hogyan is kell vagy lehet hasznosítani. Akkor népies volt csupán, 1887-ben, amikor például megírja a *Bicskavásárlás* című elbeszélését, már a naturalizmus felé lép: a valóságábrázolásnak a naturalistáknál bevett módját alkalmazza, s nem volt igaza Schöpflin Aladárnak, amikor Tömörkényt minősítve azt írta, „specialistája ő a népies témának”. A népiesek elsősorban megjelenítették, Tömörkény velük ellentétben „elmond, leír, értekezik, ismerteti”, s hogy mindezt tehesse, „tárgyilagosan megfigyel és rekonstruál” (Mezei József). Tehát nem elgondol, hanem megismer, másképpen lehetetlen lett volna számára a valóság aprólékos, részletekbe menő leírása, a jelenségek értékrendjének felszámolása. Mindezek alapján írta Kispéter András: „Kortársai sokszor meg is vádolják azzal – anélkül, hogy a naturalizmus szót kiejtenék –, hogy művei a fotográfiára emlékeztetnek, és ez a vád nem is teljesen indokolatlan. Sokszor még az elbeszélés menetét is megszakítja, hogy »tudományos tárgyilagossággal« megmagyarázzon valamit.” A *Bicskavásárlás* írása közben még nem jellemzi például a hősök beszédének fonetikai pontossága, de a gondolkodás menetének tárgyilagossá rögzítése már sajátja, azé, ami a mondat szintjén realizálódik. Mi több, az egész elbeszélés valójában nemcsak erre a gondolkodásbeli pontosságra épült, hanem mintegy ebből nőtt ki, nemcsak formáját, tartalmát is belőle merítette Tömörkény!

Az ilyen természetű írói valósághoz viszonyulásnak az 1890-es évek elején mind szembetűnőbbek a naturalizmusra jellemző vonásai Tömörkény-novellákban. A *Terefere a csárdában* (1893) címűben a cselekmény jelentéktelenné válása, kétségtelen elszürkülése az egyik szembeötlő vonás immár: a századforduló magyar novellairódművészetében az a bizonyos mese Tömörkény István elbeszéléseiben hal meg. Hogy mennyire viszonylagos a *történet* a novellában, példa lehet ez az elbeszélés is. Azon a narráció síkon, amelyik a hagyományos és a bevett ízlésnek tetsző, valóban nincs esemény. Az ugyanis, amit Zavaros István csikós gazdáról elmond, aki egy vasárnap reggel a kiskunmajsai vásárra úgy megy el, hogy nem megy el, hanem az első kocsmaházban megállapodik; ott

borozik, a hazulról hozottból eszik, s kocsmárossal egészen estefeléig mindössze tíz mondatot vált, s ezek közül a leghosszabb is csak ennyi: „ – A bor mögött van a másik házban.” A közlésnek azonban olyan síkján realizálódik az elbeszélés, amely naturalista formájában elsősorban Tömörkény István sajátja. A mikrorészletek síkja ez, a tények sorakoznak egymás után:

„Vasárnap reggel lévén, de meg egyúttal vásár is Kiskunmajsán, Zavaros István csikós-gazda is azok között van, aki szabadságot kapott erre a napra, hogy eltávozzon a majorból. Zavaros István elmondja ezt a feleségének, az asszony kiteszi a tarisznyát, és szalonnát, meg kenyeret rak bele. A gazda a vállára akasztja, a subát a nyakába keríti, a kezébe fog valami hosszú csőszbotot, egy csendes »Isten á ... « – val kimegy a házból.”

Egy következő bekezdésben a bottartás jelbeszédét fejti meg az író, a tárgyi-as szemlélet köre felszívja itt az úgynevezett lelki reakciókat is:

„Ezzel aztán megindul lassan, a botot a subaalj hátulján húzva maga után, ami a teljes megelégedés nyilvánvaló jele, ellenben ha minden lépésnél fölemelve éri a vége a földet, abból egy és más gondokra lehet következtetni. Megelégedve pedig igen meg lehet István, ami abból is kitűnik, hogy a legközelebbi úthajlatnál letér a országútnak nevezett fagyott sártengerről, s a havas mezőségen át a torony irányába tart, arrafelé, amerre a csárda van.”

Az elbeszélés szövegének derekán az apró gesztusokat sorakoztatja: a kocsmáros éppen reggelizett, elrakja tehát a szalonnadaraboktól kezdve a paprikás „döbözön” át a bicskáig mindazt, ami a kezében volt; a csikós-gazda bort iszik, a kocsmáros rágyújt, egy bogarat néz mind a kettő; a kocsmáros az ujjával malmoz, majd előveszi a subáját, és magára hagyja a vendéget, ő megy el a majsai vásárba! Az író szerint egyetlen eseménye van a kocsmái látványnak: az a négy mondat, amelyből a kocsmáros megtudja, hogy a csikós a kocsmában marad, s nem megy el a vásárba. Ez volt az „egyetlen szóbeszéd tárgyát képező esemény” a novellában. Az „egyenesen” közvetített dialógusok sem gazdagodnak az évek folyamán, az író nem mond többet, s nem akar mást, mint amennyit hősei mondandójukkal közölni képesek. Szélsőséges, ám jellemző a következő dialógus az *Utolsó hapták* című elbeszélésében:

„– Hát hogy áll kend, koma?

– Hát ehun-e, koma.

– Hát az asszony, koma?

– Hát csak löhetősen, koma.

– Hát regruta van-e otthon, koma?

– Van, koma. Három. Hát kedteknél, koma?

– Kettő, koma.

– Fiúk, koma?

– Azok, koma.

– No, hála Istennek, koma, akkor van mán, aki az én lányomat elvöszí.”

A néprajzi-népléti információ, Tömörkény írói-tudósi tapasztalatgyűjtő munkája nyomán mind nagyobb teret kap az elbeszélésben, mint aki azt vallja, hogy az *embert* mindenképpen körülményei formálják, irányítják, jellemzik és meghatározzák, s társadalmi lényegét is a körülményekben lehet megragadni. Az embert tehát pipája éppúgy jellemzi, mint játékai, munkája, tevékenységének körei. Mindaz, ami *látható* valamilyen formában, mert feltűnő, az az érdektelenség, amely az írói megfigyelésben tapasztalható, hacsak nem azt feltételezzük, hogy Tömörkény *rideg* embervilágot látott maga előtt, s az úgynevezett *néplélek* nem mutatta meg magát a *népélettel* ellentétben. A közvetlen tapasztalat kínálta ismeretkörből tehát nem lép ki, vagy ha kilép, azt ritkán teszi. A megfigyelő, jegyzőkönyvező, gyűjtő írói magatartását pedig nem leplezni, hanem előtérbe helyezi. A faragó víziemberekről szólva a *Ködös partok* című novellában azt is közli, hogy egy-egy remekműve a faragóknak eladásra is kerül, s „volt nekem is egy, tizenyolc forintért vettem. A *Megállás közben* című novellájában pedig ezt írja: „Jó pár hete Radnán gyüszmélve, a bucsúsokkal följutottam azon szent hegyekre, ahol viaszbábokból való, egyszerű adományait az elérhetetlen magasságba áldozat gyanánt nyújtja a nép.” Tömörkény körülményrajzai tehát érzékletesek, pontosak, s kimerítik a néprajzi hitel szabta kritériumokat.

A szociológiai mindenképpen a zsellér és a kubikos leírásában. Mintaszerű mind a kettő rajza, s Tömörkénynek nincs műfaji szempontból lelkiismeretfurdalása, amikor elbeszélése (itt nem irodalmi műfajról van szó!) szerves részévé teszi, s szépirodalmi érdekűvé avatja a szociológiai ténytet:

„... Ami... a zsöllért illeti, elég szegény ember a tanyai zsöllér. Ő az a valódi »nincstelen szögény embör«, aki úgy él a nagy darab földek és mezők között, hogy jóformán semmi sem övé. Családos ember a zsöllér, felesége és gyermekei is vannak lehetősen. Éltetője a napszám, maga is, az asszony is dolgozra jár, ha van munka, míg télen át az ember robotot teljesít a lakásért a gazdájának. A zsöllér ugyanis ingyen lakik valamely tehetősebb ember tanyáján...” (*Hühü*)

Minden részletre tekintettel levő, az információ teljességét hangsúlyozó, író értekezik még bekezdéseken át a zsellér ismeretetőjegyeiről, a függésnek és kiszolgáltatottságnak gúzsbakötő jellegéről, társadalmi viszonyainak nyomorúságáról. Hasonlóan példás a kubikos szociológiai képe is:

„Ő az az ember, aki mindenét magával viszi egy talicskában, kivéve az asszonyt meg a gyerekeket, akik otthon maradnak... Hát így megindulnak. A talicskában van egy zacskó tarhonya, kis készségben só és paprika, amely fűszerszámok nélkül útnak indulni nem tanácsos, továbbá szalonna, a pálinkás butykos, azok tetején a gyékény meg a suba, még feljebb az ásó meg a lapát, valamint hogy a talicska nyelére van akasztva a bogrács. A bicska, a dohány, a pipa és a masinatartó a zsebben van. Ez ama készség, amivel a kubikosember akár

többhónapos távollétre is elindul. Nem nagy fölszerelés, de neki elég” (*Kubikosút.*)

A naturalizmus Tömörkény elbeszéléseinek leíró, „bizonyító elemekben bőséges” (Czibor János) részleteiben tüntet, s válik mindez a „tárgyi hitelesítés igyekezetének eszközeivé”. Ezek az „eszközök” pedig közlőről sem egyneműek, s csak felületesen szemlélve hasonlóak, miközben mindegyik ilyen részletben megtaláljuk szemléletének két összetevőjét, a néprajzíságot és a konkrétágot (Ortutay Gyula). Más módon beszél a juhász pipájáról (*Elintézett ügy*), amely rangjelzője is, mert olyan formájú pipa, mint amilyen a juhászé (hajlított szárú, alacsony állású, komoly), a bojtárnak nem jár (azé gyűrűceszárból készült), másképpen a lulázásról, amely a vízenjáróknak „istenkísértő, veszedelmes foglalkozása” (*Ködös partok*, másképpen a „tudós játékról”, a hühüről (*Hühü*), és másképpen a bálozásról (*Dugott bál*), s megint másképpen a szegény ember házépítéséről (*Agyaghordás*). Közöl tehát évésanekdótákat (*Ebédelők*), de novellába illeszt legendát is egy alsóvárosi sütőasszony előadásában:

„– Nálunk mög, nézze, mi esött. Hoznak a tanyárúl gyerököket körösztlöni. De úgy igaz ám, ahogy mondom. Viszik a paphoz. Ahogy a pap levöszli rúlla a kendöt, nem gyerök van a pólyában, hanem hal.

– Hal?

– Hal. Azt mondja, ezt nem körösztlöheti. Vigyék ki. Kiviszik a népek csodálattal. Odakint mögnézik, hát csak gyerök. Mögén visszaviszik. A pap levöszli rúlla a kendöt, hát most mög két szál gyertya van a gyerök hejjin. Avval a pap mérgecs, és pírongatja a népeket. Kimönnek mögén, odakint hát csak gyerök az. Kisded gyerök. Viszik újra vissza, gyerök ez. A pap újra fölvöszli rúlla a kendöt. Most fehér galamb volt a pólyában. Fölszáll, s azt mondja: Köszöni, hogy se hálnak, se gyertyának hitelt nem adtál. Mer ha hálnak ádsz hitelt, vízözön vöszli el a világot, ha a gyertyának: tűzvész. Így azonban éhhalállal pusztul el a világ.

Az öregasszony szóvalán halad.

– Nem hiszik, látja, nem akarják elhinni a népek, Kata ángyi – fakad ki elkeseredve a sütőasszony. – Möglássa, nagy sanyarúságok következnek ” (*Hajnál a parton*).

Tájleírásában pedig (a *Hideg világ* című elbeszélésében mindenképpen) 1901-ben a naturalizmusban megbúvó szimbolista tendenciákra tapint rá:

„Mint meredt, megfagyott katonák állnak a fák az úton. Csoda, hogy meg nem repednek, olyan hideg van. Ráfekszik a világra a hidegség, mintha valami üvegtető volna az égboltozat, s valaki, aki rajta kívül tartózkodik, erőszakkal préselné bele a fagyot. Fényes nappal van, de senki sem jár az egész tájékon, a halottak országának nézheti az ember, a hóban egyedül haladván. Minden lépés alatt jajgat és kiabál a hó, melynek a nagy fehérsége szinte szédít, elkábítja a szemet, mert annyira világos, hogy nincsen rajta mit látni. Rajta olykor fekete

apró pontok mozognak. Varjak ténferegnek ott, hogy valami ennivalót ha talán találhatnának.”

S egészen a holland Brueghel modorában fest egy másik, ugyancsak tragikus tájképet:

„Pár éve épp télen vitt erre az utam, a falu szélén néhány ház égett, szerte-szórva minden holmi; az útszélen, a faluvég és a töltés között, szakadozott súbákban gyékényen hevert egy beteg öregasszony meg egy öreg vakember, kimenekültek valahogy, de az egyik oldaluk megégett. Szomorú és komor kép volt az, a töltésen egy úri kocsí haladt el, de nem állt meg; aki bennült, valószínűleg nem szenvedhette nézni a nyomorúságot” (*A kompjárón*).

Igaza van Czibor Jánosnak, hogy akkor, amikor Tömörkény figyelte és vizsgálta az életnek, a társadalmi létezésnek az ő műveiben felrajzolódó jelenségeit, egyedül volt, azt a világot az irodalom „nemcsak hogy nem ismerte, de éppenséggel nem is kívánta megismerni”.

Szélsőséges megjelenési formái is vannak a Tömörkényművek között. Az egyik a *Betyárlegendák* 1898-as kis kötete, amelynek olvasót csalogató alcíme Az alföldi rablóvilág történetei volt, a másik az olyan típusú „társadalmi tanulmány”, mint amilyent Bródy Sándor folyóirata, a *Jövendő* publikált *Az altiszt* címmel 1903-ban. Tömörkény „betyárlegendáiban” azonban nem az a jelentős, ami romantika és ponyvairodalmi karakter, hanem ami az író naturalista irányzatosságának a szellemében fogalmazódott meg nagyjából abban az időben, amikor a *Jegenyék alatt* című novelláskötete is megjelent. Még a „véres–mocsokos jelenetek” (Vargha Balázs) sem alacsonyszintűek, az sem, amelyet mai kritikusa elrettentő példaként idéz: „Suba újra lőtt. Nem talált. Daróczy visszahajolva, egy irtóztató kardcsapást mért a fejére. A halántékán felül hatolt be az éles acél s a koponya felső tetejét félben leszelte. Az agyvelő kitolakodott a hasadékon... S a haramia, kinek koponyája felső része csaknem levált, úgy, hogy az ökölcsapás egészen leszakította volna – birokra kelt az őrmesterrel.” Ez is a tetszés szintjét méri: Tömörkény elbeszélővilágának hősei ilyen históriákban és életpizódokban gyönyörködtek! A szociográfiai indítékok az elsődlegesekek ebben a könyvben is. Nem egy esetben a szemtanú beszél az íróból: Csonka Ferenc esetében maga látta, ahogyan a szegei börtön egyik szobájában Csonka Ferenc rablógyilkos kettévágott kezéből csöpög a vér. Tömörkény nem rest levéltári bűvárlatokat kezdeni: a betyárok és cinkosaik gúnyneveit szorgalmasan jegyezte az előző évtizedek perirataiból. A népismerő mutatkozik meg, amikor például megmagyarázza, hogy mi a különbség a „tűz van” és az „ég a tűz” jelentése között. A konyhában *ég a tűz*, mondja, de ha vagyont pusztít a láng, akkor *tűz van!* Vagy a kézfogás modozatairól nyújt információt: „Kezet nyújtott a biztosnak – írja egyik volt betyárról, aki vénségére csősz lett – , azután felém tartotta a széttárt tenyerét, hogy tegyem hozzá én is a magamét. A kézszorítás az öregebb tanyai népnél nem szokásos, csak a kezét értették egy-

más mellé, úgy, hogy a két feltartott hüvelykujj egymásba akad.” De azt is tudja az író, hogy mindent lehet lopni, de a birkát *elbajtják*, a lovat pedig *elkötik*. Az altisztról szóló „társadalmi tanulmányának” a sorslátása érdemel figyelmet, amellyel felrajzolja egy volt katonai altiszt életútját – nem célzat nélkül természetesen, amikor bizonygatja, hogy az altiszt „természetrailag véve: külön faj az emberek között”. Írása bevezetőjében olvashatjuk:

„Nálunk a három évét kiszolgált, egyébként pompás és kitűnő altiszt, az őrmester, kedvvel és gyönyörűséggel hányja le magáról a cifra stráflival ékesített csillagos mondurt és boldogsággal távozik haza, ama pusztai uradalomba, ahol bizton reméli, hogy, habár egy ideig napszámos módon foglalatoskodik is az ökör mellett, de a szorgalmának erejénél fogva ott idővel mégiscsak nyugdíjjal egybekötött és családalapításra jogosított béresi vagy kocsisi állást kap, amely foglalkozásból – idővel, ha rendben tartja és jóba foglalja magát – válhat még belőle csősz, öregbéres, vagy pedig akár magtáros is.”

Tömörkény novelláiban rendre felbukkannak előadói módjának „műszavai”. Emlegeti a „dolgok rendjét” már 1889-ben, s ez nem közhelyszerű népies nyelvi fordulat, Tömörkény elbeszélésének legfontosabb, szerkezetet megszabó tényezője, rituális élettörvény, amit hősei konokul meg- és betartanak. A „nézelődés” kifejezés is legalább olyan jellemző terminusa, mint az „eset történet”, s még inkább a „tett történet” fordulat (*Föl is hajózunk, le is hajózunk*), a *tényállás* pedig egyetemes elve Tömörkény naturalista veretű prózájának. Erre jellemző példát Kispéter András talált az *Ilyen a hajózat* című elbeszélésében, ami egyúttal Tömörkény elbeszélő modorának klasszikus „helye” is:

„Tévedés volna azt gondolni, hogy a Tisza-parton valamely célszerű kocsmárosasszony tisztán magából abból megél, hogy italt mér. Mert ez nem így van. Van, aki disznót hizlal mellette. Ismét van, akinek földje van, s maga termeli azt a bort, amit elad. Nem mindenkinek jut azonban ki ebből a jó módból. Az ilyen aztán halak sütésével foglalkozik, mert az nem utolsó foglalkozás. A halat sok ember szereti, s ha híre terjed, hogy itt vagy ott el tudják készíteni, az megélhetést ad. Ismét van, aki utasoknak éjjeli szállásra adja át a kocsmahelyiséget: szegény utasnépnek, akik a hajnali gőzhajóval indulnak valamerre a kenyér irányában, s akik a kocsmasztalokra dőlve, könyéken szunyókálják át az éjszakát, míg csak hajnal felé a víztől a gőzhajó bődülései nem szólítják őket távozásra...”

Nem mindig ennyire dús a „tényállás” a Tömörkény-elbeszélésekben, amit a novellák molekuláinak is nevezhetnénk. De mindenképpen fő s narratív tényezője ennek a naturalista elbeszéléstípusnak, amelyben az információhordozás a funkciója. Ez különben a hagyományos novellaformát Tömörkény művészetében szétfeszítő elme is. Nélküle nem vált volna egyeduralmukodóvá – miként azt Kispéter András megállapította – az „állóképszerű, jelenben játszódó, a mesét csaknem teljesen kiiktató” novellaforma. A Tömörkény-irodalom véleménye

szerint itt a naturalista elbeszélés egyik formájáról van szó, amelyet az ismert okokból következően oldottság, látszólagos formátlanság, „naturalista módon részletezés” jellemez. Ortutay Gyula tanulmánya után egyöntetű a vélemény, hogy Tömörkény elbeszélései nagyjából a kompozíciónak két változatába sorolhatók. Az egyiket Ortutay mozaikkompozíciónak, a másikat kettős szerkezetnek nevezte el, s mind a kettő Tömörkény valóság iránti érdeklődésének a függvénye: a naturalista *tényállásnak* kellett helyet találni a novella szerkezetében. A kettős kompozíciós novella természetesen a naturalizmus szempontjából a jelentősebb: ebben van egy hosszabb bevezető rész, amelyben az életinformációk, a néprajzi leírások, szokásközlések, tárgybemutatók kapnak helyet, és egy rövid, a csattanóra is számító, dramatikus zárórész, mindez pedig azért, hogy „elsősorban *hiteles* maradhasson! Írói hitvallása tehát: „De nem is arról van itt szó, hogy a beszéd ne legyen furcsa, hanem hogy a szó igaz legyen” (*Hazajárók*).

A naturalistákat jellemző tendenciákat is joggal lehet és kell Tömörkény István elbeszéléseiben keresni. Ezeket két módon látni megvalósulásukban. A nyomatékosabban néprajzi, tárgyias, tényszerű írásokban az életanyag mintegy spontán módon, a jelentés öntörvénye szerinti irányzatossággal van jelen a novellákban. Más típusú írásaiban az író fogalmaz, s az ilyenekben érzelmesség kerekedik felül, mint például a következő párbeszédben:

„... – Mi segít már énrajtam?

A városi ember most már mosolygón szólt rá:

– A munka. Amott egy ásó. Így bizonyosan talál, ha kincset nem is, de kenyeret a földben” (*A kincs a földben*).

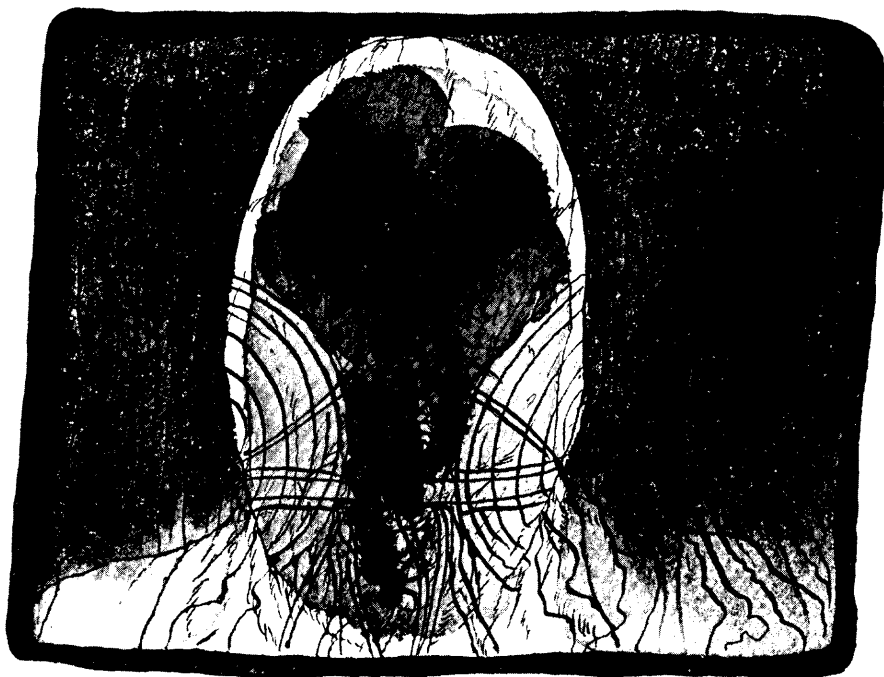
Van Tömörkény elbeszéléseinek világszemléletében más elem is. Mezei József a „természeti emberről” vallott írói nézeteket taglalva mondja, hogy ez a felfogás sok írásában ott van, s hogy mindez akkoriban korszerű volt. „Ugyanakkor biztatást kaphatott a kortársi irodalomtól, mely a természetben dúló elkeseredett harc szereplőjévé avatta a természetből egyszer kiemelkedett embert.” Vannak azonban Tömörkény-mondatok, amelyek a létért való küzdelem elvét tartalmazzák. „A föld is harcol – írja a *Réti táj* című elbeszélésében – a maga szeretteiért, és ő nem szereti az elfinomultakat, neki az erősek és vadak kellenek.” A szemlélet e körében van az amoralizmus Tömörkénynél talán ritkább megnyilvánulása is:

„Sallai Piros szegény lány volt – mert nem lehet mondani, hogy ne lett volna szegény, de szép volt. Olyan fehér lába volt neki, mint valami kisasszonynak. Azután melles is volt a lány. A nyaka valami kitűnő módon formásan rendes, és illik fekete hajához a szőke szeme. Isten őt így eléggé megszépítette külsejében, s úgy lehet, belsejében is megépítette, de abban már, ami a fejét illeti, elrontották az emberek.

– Tökfejú – mondta róla Köszöntős Pálné –, mert elmáskolták.

Három udvarlója is volt Sallai Pirosnak: Tandary Imre, a szegény, de szép legény, Kisguczai Gergő, akinek „háromzsákos földje” volt, de a családjának rossz hírét költötték, s Boros Ádám, a jómódú, koros férfi. Sallai Piros majd ehhez megy feleségül. Miért? „Mert az emberek halogatnak, s rendszerint az öregebbje halad elő, mert másként miként öregedhetnének meg a fiatalok? Ahogy az öreg elhal, Pirosnak fizetgetni kezdik a nyugdíjat, s az időtől kezdve már Imre nem lesz többé köteles a titokban való szeretéssel. Hites társak ugyan nem lesznek azután sem, mert akkor a nyugdíj elmarad, és arra is ügyelettel kell lenni. Bagolyhiten élnek majd, és törvénytelenek lesznek a gyermekeik, de mondják meg, emberek, mi jobb: ha törvénytelen a gyerek és nincs elmákolva, vagy pedig ha a gyermek a törvény rendes korlátai között rugdalózik, de a fejében megaludt a velő. Ezt a csomót az bontsa ki, akinek, jó foga van” (*Farsangi gondok*).

A magyar naturalizmus történetének, általános tapasztalatunk ez, alig van radikálisabb formarombolója Tömörkény Istvánnál, s ellentmondásosabb írói egyénisége is. Mert a népiesség és a „szegediesség” fátyolai mögött konok és következetes naturalistája volt a századforduló idejének!

TANULSÁG: SEMMI

Történelmi lecke helyett rossz tanulóknak

VARGA ZOLTÁN

Súlyos mű* a szó fizikai értelmében is, nem kevesebb, mint 856 oldal, valójában azonban a történelem teszi súlyossá. Nevezetesen a közép-kelet-európai történelemnek az a rendkívül bonyolult és szerteágazó korszaka, melyet a szerző, majd egy évszázadot, átfogóan tárgyul választ. Egészen pontosan 1849. február 2-ától, a regény főhősnek is mondható központi figurája fogamzásának pillanatától egészen annak 1940. augusztus 30-án bekövetkezett haláláig. Moldován György vízaknai ügyvéd hosszú életének lefolyásához kapcsolva azt a történelmi korszakot, amelyet két szóval így is jellemezhetünk: Erdély tragédiája. Meghatározott szemszögből nézve legalábbis – függetlenül attól, hogy Cseres könyvét végigolvasva más is eszünkbe juthat. Az ti., hogy történelmi regény írásakor mennyivel könnyebb az író dolga, ha a régmúltból választ tárgyat, lehetőleg végképp a legendák ködébe veszőt, vagy legalább olyat, amiről csupán gyér források maradtak fenn, mivel így a „réseket” sokkal zavartalanabbul töltheti ki alkotói képzeletével. Nem beszélve arról, hogy minél régebbi korból meríti anyagát, annál egyszerűbb történelmi képlettel kell megbirkóznia. De talán nézzük inkább, mi is lenne az a „cselekmény”, amelyre Cseresnek riasztóan összetett és sokrétű történelmi anyagát fel kell(ene) fűzőgetnie:

Látszólag mintegy keretszerűen, de ugyanakkor in medias res, a Vízaknai csaták 1916-ban, a központi hatalmak, illetve az Erdély elleni váratlan román támadás idején veszi kezdetét. Ekkor, a „második vízaknai csata” során kerül elő ugyanis a gránátok feltépte sóbányából néhány, az 1848–49-es szabadságharcban „első vízaknai csatában” elesett magyar huszár sós víztől megőrzött teteme, közöttük Hozsváth Károly hadnagy holtteste is – Moldován György természetes apjáé. Azé a Moldován Györgyé, aki hirtelen szerelmi fellángolásban foganva, de még idejében „törvényesülve” hosszú időn át véli önmagát, némileg szimbolikus helyzetet is tükrözve, román apa és magyar anya fiának,

* Cseres Tibor: *Vízaknai csaták*. Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988

s ilyennek nevelkedve válik Erdélyi önkormányzatának hívévé is, hogy aztán egész hosszúra nyúlt életén át annak álmát kergesse, amit, bármennyire lehetlenné vált végül is, mégiscsak egy történelem kínálta lehetőségként vagy inkább meg nem valósult történelmi következményként, kell számba vennünk. Moldován György legalábbis ezt, Erdély önkormányzatát látta az életét végigkísérő egyre áldatlanabb és időnként véres formákat is öltő román–magyar torzsalakodások egyetlen, mindkét felet kielégíteni képes megoldásának. Ezen is munkálkodik a maga módján, mindenekelőtt az egymást követő szebeni ortodox metropoliták jogtanácsosaként, amely szerepéből adódóan válhat különböző politikai harcok kulisszatitkainak ismerőjévé is, végső fokon történelmi események tanújává, ilyenként kínálva föl a központi hős szerepét is a szerző számára. Nem egyedül hordozva a regény mondanivalójának terhét, hanem magyar és román szálakat többszörösen is összeszövő népes családját, közelebbi és távolabbi rokonságát is belevonva ebbe a feladatba, olyképpen bővítve ki a regényanyagot összegyűjtő „tanúk” sorát, hogy a regény ilyenformán a családregény vonásait is magára ölti – anélkül hogy valóban azzá is válna. Bármennyire ennek kereteibe foglaltan követhessük is nyomon nem csupán az Avram Iancu-féle felkelés, majd a 67-es kiegyezés körüli események menetét, s ismerkedhesünk meg a maga idején meglehetősen nagy vihart kavarázó és az erdélyi román nemzetiség több vezetőjét ítélettel sújtó 1895-ös Memorandum-per mozzanataival, vagy lehessünk jelen Moldován György több négy szemközti beszélgetésén Tisza Istvánnal éppúgy, mint az erdélyi román főpapok látogatásán Ferenc Ferdinánd trónörökösénél, amikor is Moldován magyarul elszavalt versekkel váltja ki a császári fenség kegyesen elismerő szavait a dallamos román nyelv szépségeiről. Amely epizódokkal szemben az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság elleni budapesti bevonulással végződő román hadjárat eseményeit vagy a Tanácsköztársaság hadseregében ellentmondó szerepet játszó Székely Hadosztály sorsának alakulását már nem közvetlenül Moldován révén ismerhetjük meg, hanem egyes mellékszereplők sorsát nyomon követve. De nem marad ki a regényből a két háború közötti Románia nemzetiségi politikája sem, melynek alakulása számos vonatkozásában napjaink „bulldózerpolitikájának” előzményeire, bizonyos hagyományok rejtett vagy nem is túl rejtett folytatóságára is rádöbenthet – akár a „conducator”-i címmel összefüggésben is, mivel e megtisztelő titulus, Antonescu diktátor előtt még, először a Cseres által olykor Maniu Gyulának is emlegetett Iuliu Maniu viselte még a Monarchia idején az erdélyi Román Nemzeti Párt vezéréként, az a Maniu, akinek fegyveres alakulatai később nem kis szerepet játszottak az 1945-beli véres megtorlásokban. Átfogónak tetsző képet kaphatunk azonban az első világháború előtti Román Királyság történelméről is, társadalmáról és politikai életéről egyaránt, vagyis nem csupán a független bolgár állam létrejöttéhez vezető 1877–78-as Orosz–Török háború eseményeiről és a benne játszott román

szeréről vagy az 1913-as második balkáni háború alakulását végül eldöntő, ám egyben borzalmas tifuszjárványt is okozó Bulgária elleni román hadjárat körülményeiről, de bepillantathatunk jó fél évszázad „magas politikájának”, vagy inkább igencsak alantas diplomáciai cselszövényeinek titkaiba is. Titkos húzások boszorkánykonyhájába tehát, alkalmasint kulcslyukon át leskelődve, mindenekelőtt a formálisan Moldován György féltestvérének számító Aszpázia jóvoltából, aki udvarhölgyi minőségben foroghat a legmagasabb bukaresti körökben, s válhat nemegyszer történelmi következményekkel is járó hálószo-batitkok ismerőjévé.

Ilyenformán a regényben felhalmozott történelmi anyag, akár hiteles dokumentumokról, diplomáciai jegyzékekről, békeszerződések szövegéről, korabeli sajtószemlévényekről legyen is szó, akár csupán háttérrel megvilágító anegdótákról, netán pletykákról, túlzás nélkül mondható nyomasztó tömegűnek, eltévedéssel fenyegetőnek, szükségképpen vetve föl a bizonyára szorgos és kitarító munkával egybegyűjtöttek szigorúbb szelektálásának kérdését is.

Mindenekelőtt a szilárdabb regényszerkezet érdekében. Főleg ha a *Vizaknai csatákat* annak tekintjük, aminek legalábbis forma szerint készült: regénynek.

Aligha csupán azért, mert Cseres Tibor anyagának megmutatásához nem az első pillantásra „természetesnek” látszó megoldást választotta, s hozzá a krónikási szerepet, az események időrendbeli felvonultatásával, a különböző szálak párhuzamos vezetésével. Még ha a helyette választott módszer, a különböző eseményeket elmondó fejezetrészek élén mindig megtalálható évszám ellenére – átmenetileg – gyakran meg is nehezíti az eligazodást. Mivel az időrendnek ez a rég polgárjogot nyert szétszabdalása, ahogy a regényben előbbre jutunk, voltaképpen a felvállalt történelmi anyag kényszerítő erejét teszi számunkra egyre nyilvánvalóbbá. Bármennyire úgy tűnjék is, hogy ugyanez az időfelbontás egy vagy több emlékező szubjektum létezését is megkövetelné, közvetítő tudat vagy tudatok beiktatását a történések és az író közé, kiküszöbölve azt az „írói mindentudást”, ami éppen a kronológiai sorrend mellőzése miatt hat zavaróbban, mintha ugyanez a hagyományosnak számító nagyepikai módszerek mellett lenne meg a regényben. Nem szólva arról, hogy a szereplők közvetlen megszólaltatása átéltebbé is tehetné az eseményeket, sokkal inkább emberközelbe hozhatná őket, olyképpen „szubjektívizálva” magát a történelmet is, hogy azt mintegy a magunk élményének érezve maradéktalanul belülről lássák. Ilyen irányú igényeinknek ugyanis a különböző napló- és levélrészletek, mindenekelőtt Aszpázia Moldován Györgynek írt beszámolóí, csak részben képesek eleget tenni. Nem mintha a mű felülnézete adna okot a fennakadásra, ellenkezőleg: végkicsengésként ez nagyon is a helyén van, kifogásolhatónak az tetszik csak, hogy ez a felülnézet nem a különböző szereplők által megélték összehatásaként mutatkozik meg, hanem inkább az írói szándék következtében.

Alighanem éppen a szerző alapállásából fakadóan. Amiért az inkább a történelmet vallató tanulmányíróé, és nem igazán a próza művelőjéé. Abból eredően, hogy Cseres regényének fejezetei és alfejezetei tárgyyszerűen, egy-egy történelmi eseménysor vagy folyamat megmutatása érdekében sorakoznak, olyképpen, hogy nemcsak az egyes szereplők, hanem a különböző helyszínek is ennek a megközelítési módnak állnak szolgálatában, többnyire nem is a regénybeli sorok alakulása szerint váltva egymást. Úgyhogy ezzel összefüggésben a regényalakok belső világába is csak ritkán pillanthatunk be, s akkor is csak a magánélet vonatkozásaiban inkább, mintegy elkülönülve a történelemtől. Pedig Moldován György „határhelyzete”, kettős kötődésre nagyon is belső drámát feltételez, ez is tehetné a könyvet regénnyé. Egészként is, ahelyett hogy mindössze részeleteiben válna nemcsak lebilincselővé, de helyenként megrázóvá is – ellentétben azokkal a részekkel, amelyek éppen az adatok és dokumentumok túladagoltsága miatt lesznek oly mértékben megterhelővé, hogy végül is nem annyira a regényhősök roppannak össze a történelem súlya alatt (ami, sajnos, rendben is lenne), hanem inkább a regény tartóoszlopai rogyannak meg valamennyire. Amiért a regény által felölelni kívánt történelem valahogy mégis a regényen kívül marad, nemcsak a regény mellett létezik, hanem egy kicsit helyette is, tőle könnyen el is választhatóan. Annak ellenére, hogy éppen ez, vagyis a történelem teszi a könyvet fontossá. Nemcsak amiért történelmi ismereteink fehér foltjait segít eltüntetni, hanem mert a konkrétumokon túl készlet bizonyos tanulságok levonására. Bármennyire is azt tanuljuk csak meg a történelemből, hogy semmit sem tanulhatunk belőle.

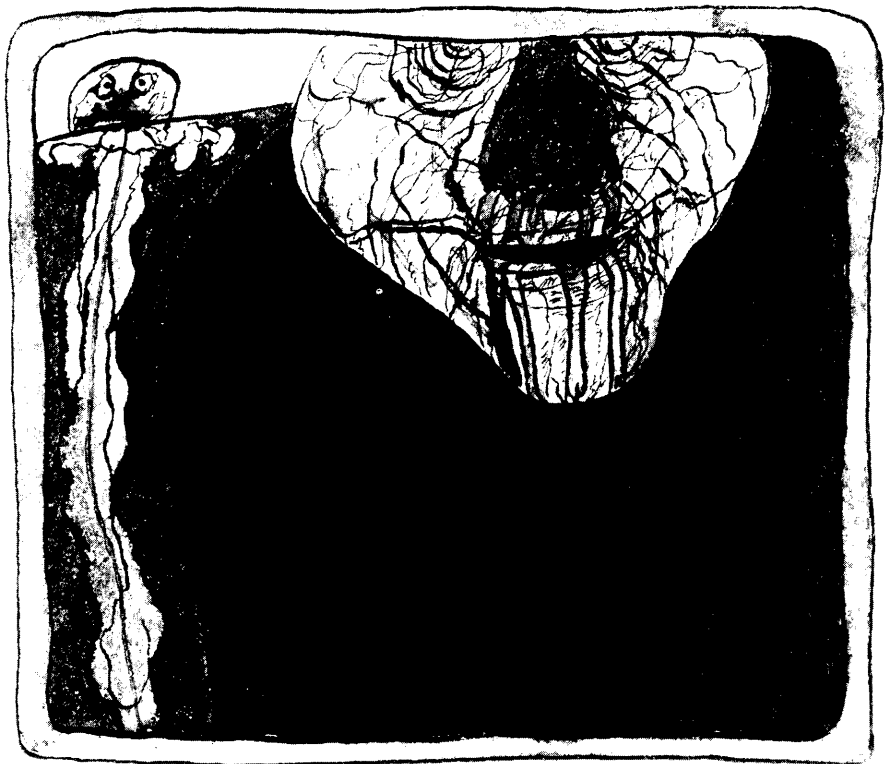
Úgyhogy lássuk a „semmit” – őszinte keserűségünkre „sajnos”-sal kezdve.

Mert bármennyire szomorú tény legyen is, a különböző népek, nemzetek közötti érdekellentétek és összeütközések mégiscsak részei a történelemnek. Még ha a kérdéses etnikumok uralkodó rétegeinek érdekei jutnak is bennük mindenekelőtt kifejezésre, mibenlétüket és alakulásukat, végső fokon kimeneteleket is meghatározva. Egyebek mellett olyképpen is, hogy ha egy „államalkotó” nép vezető rétege hosszú történelmi korszakon át élt „birtokon belül”, szemlélete ketségtelenül megcsontosodik, magatartása sok vonatkozásában hajlíthatatlannak mutatkozik, szemlélete nemegyszer rövidlátónak. Amde ugyanakkor éppen rég kialakult osztálykultúrája, nemesi gyökerű „becsületkódexével” keveredő polgári tisztessége, „civilizáltsága” és viszonylagos európaisága folytán kerül kevésbé skrupulózus ellenfelével szemben hátrányba is, tagadhatatlan emberi és erkölcsi értékei következtében válva sebezhetővé. Mert bármennyire a maga érdekében hozzon is mindenekelőtt törvényeket, éppen az általa képviselt törvényesség kötelmei révén lesz sok tekintetben védtelen, moráljából, „előítéleteiből” fakadóan gátlásos, kiszolgáltatottja a zavaró kulturális örökségektől kevésbé terhelt, eszközökben nem válogatósnak. Annak a vele szembenálló, jobbára „újgazdagon” gátlástalan másik uralkodó rétegnek,

melynek képviselői többnyire kevésbé érzik kötelességüknek a játékszabályok betartását – bármennyire a korabeli Európa legliberálisabb nemzetiségi törvényét jelentsék is ezek a játékszabályok. Mohóságukból eredően, de egyben az „elnyomott” szerepéből adódóan is, függetlenül attól, hogy annyira elnyomottak-e mögöttük sorakozók, amennyire annak érzik magukat, vagy amennyire ezt elhítetik velük az azt elhítetők és hirdetőik, akik természetesen hiszik is, amit hirdetnek, mivel az ember mindig szívesen hiszi, amit érdekében áll hinni. Ártatlansága tudatának megőrzése érdekében is, hadd legyen minél őszintébb a játékban jó előre bekalkulált, világhírnévét megmozgató vádló segélykiáltás – annak megfelelően, hogy a távolabbról látott kép nem feltétlenül azonos a közelivel. De hát nem is ez a fontos itt, sokkal inkább, hogy odakint mit hisznek rólunk. Ellentétben a költői képzelet szülte dicső múlttal, az „elsőbbségi jog” mítoszával, mert bármennyire értelmetlenek és semmit sem igazolók legyenek is az ekörüli meddő viták, itt a helyzet inkább fordított: nem a hozzáértő kívülállók tárgyilagos értékelése az érdekes, hanem hogy mi hiszünk benne. Mindenekelőtt az „istenadta nép”, a tudatlanságból épphogy ébredő vagy még nem is ébredő, a bármilyen ráírandó szöveget tiszta lapként viselő és elviselő, hadd keresse patriarkálisan „vezérfőnök” reflexeitől megmozgatva megváltását még inkább a boldogító „nemzeti egyesülésben”. Romantikusán ártatlan menyasszonyként mégcsak nem is az ágy örömeiről álmodozva, hanem az oltár előtti egybekelés magasztos pillanatáról, nemcsak az ezt követő hétköznapi kijózanító szürkeségére nem gondolva, hanem arról is megelégedve, hogy az „anyaország” által kínált életminőség messze alatta marad a nemzetiségi életkereteket jelentő országrészének... Na de így szokott ez lenni, többnyire befejező szakaszaként egy időbelileg sokkal kiterjedtebb folyamatnak, amely egészét tekintve is alkotórésze a történelemnek. Mivel hogy nem csupán „haddal, vésszel, buzogánnyal, kelevésszel” harcra kelő honfoglalások ismeretese a történelemben, hanem csendben beszivárgók is, szívósságtól és igénytelenségtől megtámogatottak, „alulról hódításnak” is nevezhetőek. Ámde életteremtő löfegyverre gondolva miért ne nevezhetnénk ezeket akár „fallikus hódításnak” is? Tekintettel az eképpen előre- és feltörő etnikai csoportok elsöprő natalitására, amivel aligha lehet hatásos a tartalmasabb és örömtelibb (vagy „fogyasztóbb”) életlehetőségét megcsillantó felvilágosító célzatú pusztá figyelmeztetés, mivel a „szíveskedjete kevésbé sokasodni”-ból az érintettek többnyire nemcsak az „épp elegendő vagytok már”-t hallják ki, hanem az „elegendő van belőletek”-et is, úgyhogy az eredmény lehet akár visszautó is: az eddigi spontán és természetes tudatosodása, daccá válása, fegyverként való szándékos bevetése is. Mert ez is sajátossága lehet ennek a civilizáltan konzolidált életformát veszélyeztető jelenségnek, annak, aminek planétánk egész etnikai képének alakulását illetőleg könnyen fokozottabb szerepe is lehet még a jövő történelmében. Függetlenül attól, hogy ennek az alulról hódításnak éppúgy

meglehetnek a maga igazságai, mint az ellene való védekezésnek, mivel ezek az igazságok mindenképpen a küzdő felek egyikénél vagy másikánál léteznek, s nem tőlük elvonatkoztatva, fenn valahol az ideák világában, vagyis attól függően igazak vagy nem, honnan is nézzük őket. Ámde ugyanakkor a birtokon belüliek részéről feltétlenül körültekintő kompromisszumkészséget, rugalmasságot is igénylők, éppen a várható övön aluli ütések elkerülése érdekében megértést kívánók, nem pusztán az egyéni polgárjogokat illetőleg, hanem – bármit tartunk is az alulról hódítás jelenségéről – a kérdéses etnikum egészét illetőleg is. Azt illetőleg, amit a Cseres könyvéből is megismerhető folyamat esetében az a bizonyos önkormányzat jelenthetett volna, ha nem marad a maga idejében elmulasztott lehetőség csak.

De vajon csodálkoznunk kell-e, hogy csak az maradt? És hogy az író utólag már csak a „semmit” írhatja meg, azt a semmit, ami a „mindenből” lett. Mivel az összegezésnek abban a visszapillantó tükrében, amelyet Cseres könyve jelent számunkra, ez a kettő menthetetlenül azonossá válik egymással.

MŰHELY

TŰNŐDÉSEK AZ EMBER TERMÉSZETÉRŐL ÉS A PSZICHOLÓGIA LEHETŐSÉGÉRŐL*

HÓDI SÁNDOR

Pszichológusként nap mint nap találkozva a személyi sorsok sokféle gondjával-bajával, látva nemegyszer az emberi életek kiúttalanságát, sokszor fogott el csüggedt szomorúság. Ami leginkább lehangolt, s egyúttal zavart tanácsstallanná tett, az annak a felismerése volt, hogy milyen csekély eredménnyel is jár az ún. pszichológiai tanácsadás, milyen reménytelenül nehéz vállalkozás a mások életét korrigáló terápiás beavatkozás.

A nehézségek okát keresve jutottam el a pszichopatológias jelenségek mi-
benlétének, személyiség- és társadalomlélektani hátterének vizsgálatáig.

Az elméleti kutatómunka során aztán újabb meglepetés várt rám. Tájékozódva a kérdéskör szakirodalmában hamar fel kellett ismernem, hogy a kompetens tudományok voltaképpen mit sem tudnak a pszichés zavarok és személyiségsérülések okáról, s az elméleti tanácsstalanság éppoly nagy, mint amekkora a gyakorlati tehetetlenség a mindennapok praxisában. Ez az elméleti-tudományos téren tapasztalható találgatás és kiúttalanság s ugyanakkor a mindennapok praxisában a kérdés állandó nyugtalanítása végül is arra kényszerített, hogy többszörösen átgondoljam – radikálisan felülvizsgáljam – emberi életünk szubjektív szférájára vonatkozó ismereteinket. Az erre irányuló tanulmányaim eredményét nagyjából két felismerésben lehetne összegezni: az egyik, hogy *személyiségünk* mindennemű *pszichés rendellenessége* társadalmi *létfeltételeink objektív ellentmondásainak* kicsapódása, *szubjektív manifesztálódása* bennünk; a másik, hogy a *pszichológia*, mivel alapvetően *nélküli az élet személyességének*, vagyis az emberi élet szubjektív szférájának *reális elméletét*, ezzel az összefüggéssel az ég világon semmihez sem tud kezdeni. Mindkét felismerés számomra egyetlen lehetséges további utat jelölt ki: amennyiben továbbra is foglalkozni kívánok a különböző lelki sérülések, pszichopatológias jelenségek vizsgálatával – annak reményében, hogy megismerem ezek társadalmi-lélektani

* Részlet egy átfogóbb tanulmányból

alapját, és szélesebb értelemben ha egyáltalán a lélektan segítségével a személyiség kibontakozásának útját, a konkrét élethelyzetek és életviteli problémák pszichológiai sajátosságait szertném tisztázni –, ebben az esetben megkerülhetlenné válik az emberi lét szubjektív szférájának, vagyis az *élet személyes aspektusának a társadalomontológiával* szervesen illeszkedő, *egységes elméleti* kidolgozása.

Az itt közlésre kerülő munka tehát bizonyos értelemben folytatása – továbbgondolása – azoknak a tanulmányoknak, amelyekben már különböző okokból és módon foglalkoztam pszichikus sajátosságaink és társadalmi meghatározottságaink vizsgálatával: e két szféra egymásra vonatkoztatásának gondolatával. Lényegében véve azonban azoktól független, teljesen új munkáról van szó mégis, hiszen amíg korábban a szubjektum-objektum viszony kérdése csak konkrét pszichopatológias jelenségek értelmezése kapcsán merült fel, addig ebben a munkában általánosabb érvénnyel és átfogóbb igénnyel teszek kísérletet az *emberi lét objektivációkban rögzített társadalmi alapjának és a személyi élményreflexiókban kicsapódó, az individuális életvitel sajátosságaiban manifesztálódó szubjektív (humánus) tartalmának* szintetizálására.

Ennek a törekvésnek a gyökere azonban sokkal mélyebbről fakad, sokkal régebbi keletű bennem, mint az imént jelzett „előtanulmányok”, amelyek tulajdonképpen már következményei, különböző szintű gondolati megformálásai ennek a törekvésnek.

Azt hiszem, tulajdonképpen akkor kezdett el érdekelni ez a kérdés, amikor még gyermekfejjel először figyeltem fel az élet hangulatváltozásainak különös élményére. Az tűnt különösnek, hogy különböző hangulatokban mennyire eltérően vélekedem ugyanazokról a dolgokról, milyen különbözőképpen ítélem meg helyzetemet, lehetőségeimet és önmagamat. És nemcsak azt kellett érzékelnem, hogy hangulatállapotomtól függően különböző színezetet nyernek ugyanazon dolgok, de rá kellett jönnöm arra is, hogy másként is élem meg környezeti viszonyaimat, tehát minden hangulat a maga rejtett logikája szerint látat és gondolkodtat.

Természetesen sokkal kevésbé tudatosan fogalmazódott meg ez akkor bennem. A kérdés valahogy így vetődött fel: „melyik az élet igazi arca”, és egyáltalán „van-e igazi arca”, ha körülményeim, helyzetem, állapotom legkisebb változására is minden korábbi bizonyosság elmosódik, és a dolgok összefüggésrendszere új oldaláról mutatkozik? És nem utolsósorban: mitévő legyek, ha hangulataim változásával az élet számomra való jelentése is folyamatosan megváltozik?

Ez a felismerés nem kis mértékben gondba ejtett. Hiszen ha az élet számomra való jelentése helyzetek és körülmények hangulatváltozásainak függvénye, mihez viszonyítsam akkor mindenkori állapotomat, változó érzéseimet és meglátásaimat? Létezik-e valamilyen szilárd, állandó viszonyítási pont? S úgy

túnt, hogy létezik. Sőt, a környezet által felkínált efféle „örök érvényű” elvek és normák olyan parancsolóaknak és kizárólagosaknak mutatkoztak, hogy minden szubjektív hangoltságból fakadó érzésemet és meglátásomat semmisenek nyilvánítottak. Ámde éppen azért, mivel ezek az elvek és normák a szubjektív élmény reális tartalmát is kategorikusan tagadták, mivel hangulataimnak semminemű jelentőséget sem tulajdonítottak, hozzájuk magam is mind nagyobb fenntartásokkal viszonyultam.

Nos, ezek a személyes jellegű mozzanatok csak azért kerülnek itt szóba, mert közelebb vittek valaminek a megértéséhez. A pszichológiai praxis mindennapi tapasztalatai ugyanis éppen arról győztek meg, hogy a személyi sorsproblémákon – lelki válságokon – voltaképpen azért olyan nehéz segíteni, mert az emberek a legnyomorúságosabb sorsukban is szívósan ragaszkodnak *léttudatuk és önellfogadásuk* beléjük nevelt *sémáihoz*. Tüneteikkel ugyan tiltakoznak, láznak életformájuk ellen, érzelmileg-tudatilag azonban szorosan kötődnek életformájuk szelleméhez. Életük tragikus konfliktusa éppen abból fakad, hogy feloldhatatlan ellentmondás feszül életelveik, személyiségük szerves részét képező fikciói és élethelyzetük konkrét tartalma között. Nem tudják egyeztetni azt, amit közvetlenül átélnek, azzal, amit önmagukról tudnak és hisznek – s amit az adott életforma nyomására tudniuk és hinniük kell.

Az élet szubjektív élménytartalmának sajátosságait mégsem lehet tehát büntetlenül alárendelni azoknak az örök érvényűeknek hirdetett kategóriáknak, amelyek elvont igazsága jegyében élni kényszerülünk.

Hogy ezek a kategóriák léteznek, s hogy realitásukkal számolni kell, az nem volt számomra kétséges. Mint ahogy az sem, hogy ezek feltárása, tudományos megismerése nélkülözhetetlen. Számos kiváló munka segített is ezeknek a kérdéseknek a megértésében. Hiszen a társadalmi lét különböző sajátosságairól, köztük a létkategóriákról és ezek történelmi átszerveződésének folyamatáról, a társadalom gazdasági szerkezetéről, a különböző politikai rendszerekről és általában együttélésünk szabályozásának megannyi objektivációs formájáról könyvtárakat írtak össze. A társadalmi létezésnek ez a hozzáférhető és sokféle elemzése mégis valamilyen hiányérzetet keltett bennem. Az emberi létezés számomra legfontosabb titkát hiányoltam az egészből. Nem kaptam választ arra a kérdésemre, *hogyan viszonyul a megélt lét*, a szubjektum élményeiben reprezentálódó élet *a társadalmi objektivációs léthez*. Az azonosság milyen szintjén áll a szubjektív és az objektív szféra: az objektivációk csak alapját és formáját jelentik a személyi létnek, avagy szubjektív minőségében is meghatározzák ezt? Azért vált ez bennem mindinkább szorongató kérdéssé, mert a gyakorlati élet szintjén korábban is érzékelt kettősséget ezek az elméleti munkák még inkább elmélyítették. Racionális elemzéseikkel arról igyekeztek meggyőzni, hogy hangulatainkkal elszínezett élményeink olyannyira szubjektív képződmények, hogy nem tekinthetők társadalmi tartalmat képviselő jelenségeknek.

A konkrét személyes sorsok elemzése alapján azonban okom volt hinni éppen ennek az ellenkezőjét: hogy valójában a szubjektív *élményreflexióinkban konkretizálódik az élet*, éppen általuk és bennük *lepleződik le a társadalmi lét karaktere* és emberi minősége.

Mivel magam az esendő sorsú emberek csetlése-botlása felől közeledtem a bölcsélet örök, nagy kérdéseihez, nem az elvont lét „igazsága”, hanem a konkrét élet háttere érdekelt elsődlegesen. De nemcsak az elvont életbölcsélet „igazságai” nem elégítettek ki, mást is meg kellett kérdőjeleznem. Mit ér önmagában véve a társadalmi-gazdasági élet szerkezetének, a különböző politikai rendszereknek és együttélésünk különböző intézményes kereteinek mégoly helytálló és konkrét elemzése is, ha megmaradunk ezen a szinten, ha nem követjük nyomon, hogy ezek az *objektívációs rendszerek az individuális lét konkrét szintjén miféle érzés- és gondolatvilágnak felelnek meg*, az emberi cselekvés, a magatartás számára milyen lehetőségeket jelentenek. Kétséges, hogy pusztán a társadalmi objektívációk elemzése hiteles képet nyújthat magunkról; nem valamilyen szemhunyas-e létbeli problémáink fölött, ha nagyvonalúan eltekintünk a létezés konkrét élményének szemügyrevételétől. A társadalmi fejlődés általánosságának szintjén gyakran hivatkozunk a nagyarányú prosperitásra. És vitathatatlanul is a vagyonosodás és a jólét sokféle jele. Arról azonban már keveszer esik szó, hogy az általános társadalmi „felvirágzás”-tól ténylegesen miként is módosul a személyes élet tartalma és értelme. A hivatkozás mögött így rejtve marad a társadalmi lét szerveződésének sok nemkívánatos „mellékterméke”. Talány marad, miért a sok meghasonlás, honnan a sok ideges-beteges ember, minő rejtélyes okok miatt vetnek véget annyian önközükkel életüknek, s még a legjobb esetben is miért visel meg néhány évtized élménye bennünket.

Végül is minden kérdés abban süríthető össze: miért a szubjektív szféra társadalmi hitelvesztése? Választ tehát erre kellett keresnem. És az erre irányuló törekvés annál inkább erősödött bennem, minél tudatosabbá vált önmagunkra és létünkre vonatkozó ismereteink felemássága: a társadalmi objektívációk egyoldalú elemzésének túlracionalizálása mellett az élet személyes jellegének, szubjektív aspektusának elhanyagoltsága.

Attól kezdve, hogy hangulatváltozásaimban felfigyeltem az élet minőségváltozásának sajátos élményére, a fentebb jelzett ontológiai és ismeretelméleti jellegű kérdések tudatos megfogalmazásáig tulajdonképpen mindig ugyanaz a törekvés munkált bennem: miként lehetne gondolati szinten megragadni, kifejeteni az élményeinkben reprezentálódó lét objektív tartalmát, hogyan tudatosíthatnánk magunkban hangulataink, élményeink létalapját?

Mi sem tűnt természetesebbnek, mint hogy kérdéseimmel a pszichológiához forduljak. Úgy véltem, a megoldás kulcsa egyszerű, gyakorlati feladat: minden kérdésemre kielégítő választ találok, csak éppen a pszichológia ismeretanyagába kell magamat kellő mélységig beásnom. Aztán csalódva kellett tapasztal-

nom, hogy a pszichológia egyáltalán nem foglalkozik az engem érdeklő problémákkal. Sokáig ezt kizárólag saját balszerencsémnek tartottam, később aztán tudatosodott bennem: az „engem érdeklő problémák” valójában elméleti-tudományos téren nyitott és megválaszolásra váró kérdések, s bár a pszichológia lenne rá illetékes, összességében és egészében véve alkalmatlan erre a válaszadásra. A helyzetet ennek megfelelően mind bonyolultabbnak kellett látnom. És a kérdés ma így vetődik fel: miként válhatna a pszichológia társadalomontológiai megalapozott, reális személyiségtudománnyá, amely alkalmassá válna a szubjektum létével – létének konkrét gyakorlati problémáival – való foglalkozásra. Ennek az igénynek a realizálása viszont majdhogynem keresztülvihetetlen feladatnak bizonyul.

Első megközelítésre úgy tűnhet, hogy e feladat megvalósításának konkrét nehézsége abból áll, miként tudnánk a már meglévő személyiségelméleteket – és általában pszichológiai ismereteinket – egy elfogadható, egységes személyiség elméletté konstruálni. Valamelyest jobban belegondolva – s főként a létrehozandó személyiségtudomány társadalomontológiai megalapozottságának igényét szem előtt tartva – e nagyszabású vállalkozás inkább már amiatt jelentene gondot, hogy túlságosan is sokoldalú és bonyolult a személyes életnek a társadalmi léttel való kapcsolata, következésképp a feladat is mintegy túlnő a pszichológia illetékességi körén, s miként is vállalhatná magára, hogy más tudományos területeken kontárkodjék.

Mielőtt azonban még az illetékességi szférák hatásköréből fakadó komoly nehézségeket szemügyre vennénk, célszerű megszabadulnunk egy nagy illúziótól. Attól a gondolattól, hogy a pszichológiában – személyiségelméleteiben és általános ismeretanyagában – tulajdonképpen már adva van a létrehozandó személyiségtudomány alapja és építőanyaga. Elnevezésében ugyan a pszichológia mintegy kérkedően erre utal, tartalmilag azonban ennek a tudománynak az élet személyességéhez, a konkrét léthez úgyszólván semmi köze. Jelen formájában alkalmatlan még arra is, hogy belőle egyáltalában kiindulhassunk, nemhogy elméleti anyagából ontológiai érvényű személyiségtudományt konstruálhassunk.

De az még csak a kisebbik baj, hogy a pszichológia – jelen formájában – alkalmatlan egy ilyen vállalkozásra. A tényleges nehézségek ott kezdődnek, hogy társadalmi valóságunk tudományágakra való felosztásának módja és a különböző tudományágak egymáshoz való viszonya nem is nyújt teret egy – tárgyát tekintve – adekvát lélektan számára. Elsősorban tehát nem is a pszichológia adott formája, hanem maga a tudományos rendszertani szemlélet, és az általa lehetővé tett „interdiszciplináris mozgástér” az, ami keresztülvihetetlené teszi vállalkozásunkat. Mint ahogy azért nincs ma olyan tudomány, amely az élet személyes vetületét, a társadalmi viszonyok szubjektív reprezentációit vizsgálná, mert erre – tudományos szemléletmódunk bizonyos sajátosságai miatt – nincs lehetőség.

Ahhoz tehát, hogy kitűzött feladatunk irányába akár egyetlen lépést is tehesünk, tudományos szemléletünk örökségeinek ellentmondásaival, intézményes felosztássá és észjárássá rögzült egyoldalúságaival kell megküzdenünk. A tudományos gondolkodást alapvetően máig is meghatározó (comtei) pozitivizmus „objektivitásának” örökségéről van szó, arról a naturalista-idealista szemléletről, amely – erényt kovácsolva módszertani gyengeségeiből! – tagadja a szubjektív szféra megismerhetőségét, elutasítja az emberi élet személyi jellege objektív módszerekkel való kutatásának lehetőségét, s eleve a spiritualizmus vádjával illet minden erre irányuló erőfeszítést, így nemcsak hátráltatja, de lehetetlenné is teszi a személyiség tudományának létrejöttét. Az emberi élet szubjektív szférájával szembeni szűkkeblűség persze szükségszerűen következik ennek a mélységesen idealisztikus és minden dialektikát nélkülöző tudományos koncepciónak a természetéből. Az emberi lét természeti és társadalmi valósága ebben a világfelfogásban egyetlen síkon reprezentálódik: a különböző tudományágak *egymás mellé* rendelődve, ennek az *egysíkú*, merev, metafizikus világképnek az egyes mozaikdarabjait elemzik. Szó sincs itt az anyag létezési formáinak diszkontinuitásairól, az élet anyagi mozgásformáinak minőségi változásairól, az *egymásra* alapozó és épülő tudományágak piramisáról. Ennélfogva a *különböző valóságsszintek egymásba esnek*, az emberi élet szubjektivitása *szociális tényekere és fiziológiai folyamatokra redukálódik*, melynek következtében a társadalmi lét legsajátosabb termékének, a pszichés élményreflexiókban reprezentálódó létnek az értelmezése lehetetlenné válik.

A pszichológia száz-egynéhány éves története megannyi éven át tartó türelmetlen igyekvés, hogy valamiként rácsáfoljon ennek a tudományszemléletnek a képtelen egyoldalúságára. Ámde minden arra irányuló törekvése, hogy bizonyítsa a szubjektív szféra tudományos kutatásának lehetőségét, szükségszerűen terelődött mindig zsákutcába. Szükségszerűen, mert hiszen tudományosságát kizárólag csak pozitivistá módszerekkel bizonyíthatta, vagyis azzal a módszertannal, amely eleve előlegezte számára reális tárgya kutatásának elérhetetlenségét. Szorult helyzetéből végül is úgy került ki „győztesen”, hogy olyan kutatási témákat csipegetett össze magának más tudományágak területéről, amelyekkel eleget tudott tenni a comtei pozitivitás és objektivitás szigorú követelményeinek. Arra hivatkozva, hogy a szellem anyagi alapjait keresi és szerves feltételeit kutatja, átevezett a fiziológia területére, a személyiség társadalmi-környezeti meghatározottságainak értelmezése ürügyén viszont a szociológiába kontárkodott bele.

Csak éppen a személyes élet nyitott kérdései maradtak továbbra is gazdátlanul. Reális tárgyát a pszichológia kényszerűen feláldozta a meddő empirizmus sovány vigaszt jelentő vadhajtásaiért. A régi metafizikus, az ún. spekulatív pszichológia, ha a maga korlátoltságával is, de legalább a „lelket” kereste. Ezzel szemben a modern lélektan első teendője éppen az volt, hogy a tudományos

egzakttság nevében a lélek fogalmát semmisnek minősítette. Pozitív megfelelőként az emberi szellemet fogadta el, vagyis az élet személyes élményét személytelen objektivációra cserélte fel. És ennyiben a modern lélektan visszaesés korábbi ősállapotához képest is. Igaz, nem tevékenységének tudományosságában, hanem tudományos tevékenysége tárgyában. Amde éppen ez az, amit számon kérünk tőle.

De hogyan is tudta volna a pszichológia megvívni harcát reális tárgya igénye mellett, amikor a mozgási terét és lehetőségét meghatározó tudományos szemlélet egyoldalúságai mögött a tudomány immanens fejlődésének belső el-
lentmondásainál sokkal hatalmasabb erők is fékeztek törekvésében. Az emberi élet szubjektív szférájának kérdésköre ugyanis azért szorult ki a tudományos vizsgálódás területéről, merthogy a valóságban, a társadalmi lét gyakorlatában maga a személyes élet is elvesztette jelentőségét. A polgári életforma és gondolkodás egésze vett olyan irányt, amelynek szükségszerű következménye lett a kultúra és a szellemi élet egydimenzióssá válása. A fejlődés irányát és feltételeit ugyanis olyan társadalmi struktúra szabta meg, amelynek magántulajdonosi keretei között a fejlődés egyértelműen csak a tőkés hasznosság szolgálatában állt. És az ebből a társadalmi struktúrából fakadó, vele analóg gyakorlati-elvi hozzáállás kíméletlenül szelektált. A természet leigázását és birtoklását szolgáló mérhetőség-kiszámíthatóság, a sikert szavató egzakt tudományosság – tőkés nyelven: hasznosság, a tudomány tolvajnyelvén: objektivitás – minden társadalmi-anyagi támogatást megkapott, és lendületes fejlődésnek is indult. Ezzel szemben viszont az emberek „lelki világa” – nyomorúságos sorsuk megélésének problémája –, mivel a profit szempontjából jelentéktelen és haszontalan területnek bizonyult, mihamar érdemtelenné és alkalmatlanná vált a tudományos kutatás számára is. A természettudományok nagy iramú fejlesztésével aztán lenyűgöző technikai civilizáció jött létre. Ennek a hatalmas objektivációs gazdagságnak az árnyékában viszont ott lapul az emberi élet kifosztottsága. Kül-sőségeiben persze az individuális élet is komfortossá, kényelmessé, technikailag ésszerűvé vált, tartalmi vonatkozását tekintve azonban ez a lét mégis alig több pusztá vegetálásnál.

Ezen a történelmi-társadalmi bázison alakult ki a tudomány egyoldalúsága, ami emberi létünk jelzett kettősségének szinte már a karikatúrája. Mert amíg az egyik oldalon – a természettudományos alapokon – létrehozott alkotások gazdag és színes arzenálja áll: az atomhasadás, a radioaktivitás felfedezése, a kvantumelmélet fejlődése, a genetika felfutása; új termelési technológiák, automatikus gépsorok bevezetése, műanyagok és új energiaforrások felfedezése; az elektronika ezerféle csodái, digitális számítógépek, űrtechnika és radarrendszer, a műszaki tudomány és technika utolsó sikolyát magukba fojtó, sorson levő „titkos” fegyverek stb., addig a másik oldalon, amellet hogy a humán tudományok egésze sorvadásnak indult, az emberi pszichikum szféráját illetően vígan

üli ma is torát a középkori babona, határtalan a tudatlanság, a műveletlenség, a spontaneitás. *Reális léttudat és kellő önismeret híján* száralmas az *individuális elesettség és kiszolgáltatottság*: kozmikussá szélesedik a szorongás, s ezer formában-problémában gyűrűzik az *önmegélés bizonytalanságából* fakadó tanácstalanság és kiúttalanság.

A filozófia a tudománynál nem kevésbé polarizáltan reagált az ember sajátos léthelyzetére. A társadalmi lét és a személyes élet ellentmondásos, konfliktusos jellegét, az emberi kultúra megosztottságát hűen tükrözve a modernista filozófiák természettudományos orientációjú, racionális irányzatai mellett – látszólag mintegy ezek ellenében – létrejöttek a különböző irracionalista, filozófiai irányzatok is. Azzal, hogy a pszichológia hátat fordított a személyiség szubjektív világának, tudománya reális tárgyát maradéktalanul átengedte az irracionalista filozófiáknak. És ezek – megfelelő ideológiai szerepüket ellátva – határtalan érdeklődéssel csaptak le a parlagon hagyott területre. Érdeklődésük a szubjektív szféra iránt olyan méretűvé vált, hogy az egyén értelmezésének – helyének, szerepének, önmagával és közösségével szembeni felelősségének, történelmi lehetőségeinek, szabadságának, eltárgyasulásának és elidegenedésének stb. – kérdéskomplexuma a XX. századi polgári filozófia érdeklődésének homlokterébe került.

A racionális fogantatású filozófiákkal szembeni bölcseletek – köztük is elsősorban az egzisztencializmus – keményen bírálják a racionalizmus lapos egyoldalúságait, miközben gazdagon illusztrálják az egydimenziós élet személyiség-sorvasztó hatását is. Az individuális lét kilátástalanságaiért, a társadalmi háttér kellő tisztázása nélkül kizárólag a technikai civilizációt marasztalják el, s ennek kritikátlan tagadásával a másik végletbe esnek: tudomány- és észellenesek. A tényleges és vélt ellentmondásaik ellenére az alapvető és lényegi kérdésben mégis mélységes egyetértés van a racionalizmus és irracionalizmus között: mindkét részről egyaránt azt állítják, hogy személyiségünk és személyes életünk „titokzatos világmindenség”, ami hozzáférhetetlen a tudomány számára. Az irracionalizmus – látszólagos szembenállása ellenére – valójában *feltételezi és igazolja* a racionalizmust, mint ahogy ez fordítva is érvényes: a racionalizmus tárgyi világra kacsintó szeme egyúttal kancsal *szembunyás* is az emberi élet irracionális értelmezése felett.

És ezzel a bűvös kör bezárul: a premarxista gondolatvilágból egyszerűen nem vezet járható út a szubjektív szférának társadalomontológiai érvényt szerző személyiségtudomány kidolgozása irányába. Mert az a körülmény, hogy az individuális lét problematikája a polgári filozófiai érdeklődés homlokterébe került, ezen az úton ténylegesen semmiféle előrelépést sem jelent. Sőt, éppen ellenkezőleg, a polgári filozófiai koncepciók alapjául szolgáló *emberfelfogás* fe-

leslegessé és lehetetlenné is teszi az emberi élet személyességének társadalom-ontológiai megalapozását. Az *elvont ember* fogalmának idealista fikciója ugyanis – amely fikció egyetemes jellemzője a premarxista gondolkodás minden formájának, s amely mélységesen megülte az emberek tudatát – végtelenül leegyszerűsíti és vakvágányra tereli a társadalom–ember–egyén kérdéskör problematikáját. Ugyanis ha az emberi lényre úgy tekintünk – követve az idealizmus állítását –, mint aki a maga egyediségében természeténél fogva magában hordozza nembeliségének alapját, aki a biológiai reprodukció szintjén öröklí és örökíti át természetének sajátosságát, abban az esetben semmi szükség már külön személyiségelmélettel keresni és magyarázni az individuális élethelyzetek és pszichés megnyilvánulások társadalmi-létfeltételi alapját. Az emberi természet eme fikciója által ugyanis az egyetemes elvont ember és a mindennapi gondoljaival bajlódó konkrét individuum szinonim fogalmakká válnak, felcserélhetők és behelyettesíthetők lesznek egymással. A személyes életvitel problémái így – beleértve ide a szubjektív szféra mindenféle élményreprezentációját – „magától értetődően” olyan emberi problémává válnak, amelyek alapját az „emberi természet” mélyén kell megtalálnunk. Nos, ahol „az emberi természet” mélyére van az emberi létezés sokféle formájának és megélésének titka elásva, oktalanság lenne ott a társadalmi létviszonyokban keresni ezek ontikus alapját, amit egyébként az elvont ember fogalma különben sem tenne lehetővé számunkra. Az elvont ember fogalma által az emberi létről leválasztott társadalmiság és a társadalmiságtól megfosztott individualitás között ugyanis a legnagyobb elméleti erőfeszítéssel sem találhatunk olyan „közvetítő tényezőt”, amely elfogadhatóvá és meggyőzővé tenné számunkra, hogy az emberi lét szubjektív személyi szférájának és a társadalmi lét objektívációkban rögzített valóságának különösebb köze lenne egymáshoz. Miként is lehetne megmagyarázni az ember pszichikumát – az objektív társadalmi-anyagi valóság szubjektív élményreprezentációját –, ha ennek a viszonyoknak az elvont ember fogalmában rejlő valóságcsönkítés után semmiféle reális hordozóját sem találjuk a társadalom, illetve az individuumok életében? Nyilvánvalóan sehogyan sem. És a rejtett cél éppen ez: keressük létezésünk és mindenkori állapotunk titkát az „ember természetében”. Mert amíg a nagy titkok az „örök emberi természet” fikciójába vannak zárva, addig a pszichikum s egyáltalán a személyi lét szubjektív világának értelmezési jogköre szükségképpen hullik az irracionális ölébe.

Az irracionális talaján álló filozófusok az embert – illetve az ember természetét s természetének mibenlétét – megtestestítő „egzisztenciát”, az önmegragadás tiszta szubjektívításában, a társadalmi háttértől leválasztott belső élményvilágban keresik. Velük szemben a pozitívizmus és racionalizmus talaján álló gondolkodók, az emberi szervezet funkcionális törvényeinek és mechanizmusainak tanulmányozásával „szilárdítják meg” emberfelfogásuk alapját.

Mindkét részről átsiklanak az emberi lét legfőbb jellemzője fölött. Afölött, hogy az ember – szemben az élővilág más fajaival – olyan lény, amelynek szerkesztésén kívül a társadalmi objektívációk formájában „szervetlen teste” is van, s hogy éppen ebben rejlik különössége. Mert az embernek éppen ez a „szervetlen teste”: képességeinek eltárgyasítható lehetősége a társadalmi lét szerveződésének s vele együtt az emberi természet kialakításának és változásának a feltétele. S pontosan a társadalmi objektívációk létrehozásával, a képességek eltárgyasításával és felhalmozódásával jön létre – az ember társadalmiasulásával egy időben – egy merőben újfajta realitás is, az individualitás történelmileg és minőségileg új formája – a személyiség. Ennek a felismerése éppúgy a marxizmus érdeme, mint annak meglátása, hogy ennek az újfajta realitásnak a tudományos megismerése lehetséges – sőt szükséges –, csak éppen meg kell kerülnünk a polgári redukcionizmus gondolati zsákutcáit, s az embert a maga totalitásában, *létvizonyaival való egységében és adottságaiban* kell vizsgálni.

A marxizmus az emberi létnek mint az emberi-együttelési viszonyok rendszerének elméleti megismerését és gyakorlati megváltoztatását szolgáló új a forradalmi koncepciójával végérvényesen felszámolta az örök emberi természet fikcióját, a valamilyen benső lényegiséggel felruházott elvont ember történelmietlen fogalmát. Mint ismeretes, Marx ezt a legtömörebben a 6. Feuerbach-tézisében fogalmazza meg: „... az emberi lényeg nem valami, az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége”. Következésképpen az emberről szóló általános tudomány tárgyát nem az ember elvont lényegében, nem az örök emberi természet jegyeinek valamilyen együttesében kell keresnünk, hanem a *konkrét szubjektumok létét meghatározó viszonyokban*, illetve *abban a folyamatban, amelyben a konkrét emberi egyének fejlődésük és személyes létük során elszakítják és újratermelik* létük társadalmi objektívációs alapját, *miközben* maguk is *konkrét tartalmat*, történelmileg és társadalmilag meghatározott „emberi természetet” nyernek.

Az ember munkával teremti elő létének anyagi feltételeit és körülményeit, munkatevékenységgel hozza létre társadalmiságát éppúgy, mint saját személyiségét. Munkavégzésük során az emberek szükségképpen érintkezésbe lépnek egymással: termelnek, eladnak és vesznek különböző árukat, munkásokat alkalmaznak vagy munkába állnak, és miközben szükségleteik kielégítésére törekcszenek, nem gondolnak arra, hogy ennek folytán *milyen viszonyok alakulnak ki közöttük*, hogy ezek a viszonyok *miként és milyen társadalmi változásokhoz vezetnek*, mint ahogy annak sincsenek tudatában, hogy *ők maguk is* – tevékenységük, helyzetük, szerepük, törekvéseik és célkitűzéseik stb. által – *ezeknek a viszonyoknak a bordozóivá és meghatározóivá válnak*, s hogy egyéni életük, személyiségük sem más, mint *ezeknek a viszonyoknak a sajátos megnyilvánulása*.

Az emberi létezés valódi természetére nem deríthető fény pusztán azáltal, hogy elemezzük a létrehozott objektívációkat. Azt is látnunk kell, hogy az *objektívációk nemzedékek életének, munkájának eltárgyiasulásai, s hogy ezek az eltárgyiasult létviszonyok* mintegy „megelevenednek”, „életre kelnek” az *objektívációk személyi megismerése, elsajátítása, használata, gyarapítása által*. A folyamatra kell figyelni, s nem a lét kimerevített kövületeire. Arra, hogy az emberi élet társadalmiságának formálódásával, az *objektívációk létrehozásával és ismételt felhasználásával a társadalmi-együttélési viszonyok miként differenciálódnak, s hogy e folyamattal egy időben, ettől elválaszthatatlanul* hogyan és *miként konkretizálódnak* ezek a létviszonyok a *személyiség szubjektív élményeiben*, illetve hogy ezek a szubjektív (viszonyok) élmények konkrét magatartások, célkitűzések, tudatformák stb. alakjában *hogyan hatnak vissza a társadalmi lét reprodukciójára*. Csak így, ebben a gondolatkörben járva veszti el az emberi élet a maga irracionalista titokzatosságát, így válhat számunkra nyilvánvalóvá, hogy voltaképpen maguk az objektívációs létviszonyok azok, amelyeket a magunk számára lebontva, magunkon átáramoltatva, konkrét személyes élmények formájában „élet”-ként konstatálunk.

Az emberi lét egyetemességének két aspektusa, objektív tárgyszerűsége és szubjektív élményjellege elválaszthatatlanul összefügg egymással. Elválaszthatatlanul, hiszen mindkettő adott létviszonyoknak a sajátos megnyilvánulási formája. E két megnyilvánulási forma párhuzamos elemzése, folyamatos egymásra vonatkoztatása alapján beszélhetünk csak az ember megismeréséről: tudva egyaránt a *létezés tárgyi feltételeiről és alanyi milyenségéről*. Az alapvető filozófiai dilemma mindenkori háttere abból fakadt, hogy az idealizmus felbontotta az ember létének ezt az egyetemességét. Ennek következtében hol a lét tárgyszerűségére, hol meg a tárgyi lét alanyi viszonyú megélésére nem találtak magyarázatot.

Lényegében véve azonban a marxista gondolkodás sem haladt érdemben előre Marx 6. Feuerbach-tézisének explikálásában. Máig sem történt meg a marxista emberfelfogás filozófiai megragadása mellett az ember mibenlétének a személyiségre vonatkoztatott kifejtése. Tulajdonképpen tehát máig sem tisztázott, hogy a maga konkrét individualitásában az ember mit is jelent, hogy egy egy individuum személyiségének és személyi létének sajátosságaiban mit is képvisel.

A történelmi körülmények miatt valahogy a marxista gondolatvilágban is eltolódott a hangsúly a társadalmi viszonyok fejlődésének gazdasági-politikai elemzése felé. Ennek az eltolódásnak azonban nem elvi, hanem közvetlen gyakorlati – politikai – okai voltak. Ebből objektív körülményként elfogadható annyi, hogy az új szocialista társadalmak gazdasági-gazdálkodási és társadalmi-politikai formáit kellett mindenekelőtt szilárd alapokra állítani, elsősorban tehát ide kellett a kreatív szellemi erő, erre kellett a figyelmet összpontosítani.

Annál inkább, mivel a szocialista társadalmi létforma megszilárdítása és sikeres fejlődése nyújthatott gyakorlati alapot a dolgok elvi síkon való továbbgondolására. E gyakorlati-stratégiai okok mellett azonban, amelyek akarva-akaratlanul befolyásolták a gondolatok arányeltolódását, sokkal erőteljesebb deformációt kényszerítettek ki azok a szubjektív politikai-hatalmi hozzáállások, amelyek jellemezték ezt a történelmi időszakot. Ebben a légkörben ugyanis csak a dogmatizmus kapott hangot, ez viszont a társadalmi lét értelmezésében a személyes, individuális életeknek legfeljebb *anonim tömegek* formájában tulajdonított jelentőséget. Mindez azzal a sajnálatos paradox következménnyel járt, hogy a társadalmi lét gazdasági-politikai, tudományos-kulturális stb. elemzése, amely a marxizmus szelleméből kifolyólag tudvalevőleg éppen a konkrét emberi – tehát személyi – léteet volna hivatott szolgálni, valójában háttérbe szorította és lefojtotta az életének társadalmilag aktuális gondjaival küszködő egyén személyi-individuális problémáit.

Korunk marxizmusának mindenképpen elsőrendű feladata, hogy tudományos ismeretrendszerében helyreállítsa a *megfelelő arányt*, hogy a társadalmi lét objektív valóságának gazdag és sokszínű elemzése mellett megtanulja a mindennapi élet gyakorlati problémáinak természetét is a maga *ontikus jelentőségében* vizsgálni, a szubjektív szféra *valóságüzenetét* is feltárni. Mert mindaddig, amíg tudatunkban – valóságlátásunkban – az emberi lét két szférájának – az objektivitásnak és szubjektivitásnak – nem sikerül létbeli egységét helyreállítani, amíg nem sikerül egy szintre hozni e két szféra ontológiai kidolgozottságát, addig hiába a marxizmus melletti elvi elkötelezettség, mert a mindennapok személyes élményanyagának problémavilága, a kényszerű köznapi és laikus értelmezése során visszacsempészni tudatunkba, magatartásunkba, célkitűzéseinkbe és döntéseinkbe az önmegragadás hamis elveinek lehetőségét, konzerválja bennünk az élet értelmezésének idealista jellegét.

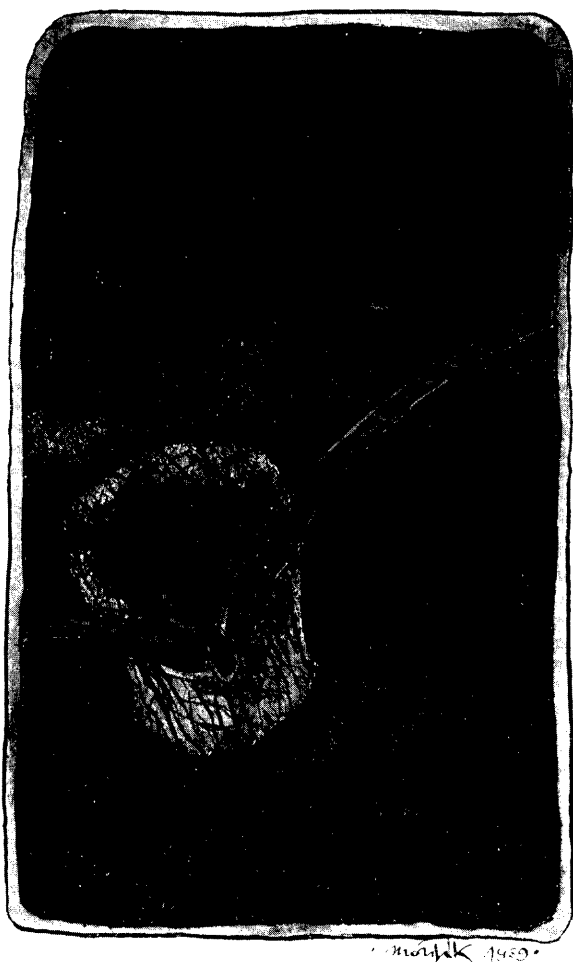
Abból a felismerésből kiindulva, hogy az ember léte és lényge azonos a társadalmi viszonyok megjelenési formáival – mégpedig társadalmi aspektusát tekintve a létrehozott objektivációkkal, személyi aspektusát tekintve a szubjektív élmény sajátosságaival –, a személyiségtudomány tárgya világosan elhatárolódik a társadalomtudományok tárgyától: amíg a személyiségtudomány a szubjektív élményreflexiók sajátosságait, a társadalomtudományok a társadalmi objektivációk különböző formáit vizsgálják. A marxizmus tehát reális alapot nyújt a kidolgozásra váró személyiségtudomány számára, s amellet hogy jól körülhatárolja a lehetséges személyiségtudomány tárgyát, megszünteti az ember társadalmi- és személyi léte közti fiktív szakadékot is. Hiszen ha felismerjük, hogy úgy a társadalmi objektivációk, mint a szubjektív személyi élményreprezentációk *ugyanazon létbeli viszonyoknak* csupán *különnemű megnyilvánulási formái*, kezünkben az „áthidaló” mozzanat, a „közvetítő láncszem”, amely egyik szférából a másikba vezet. A nagy szintézisteremtő kísérletek valameny-

nyiszer éppen ezen a ponton akadtak el, ezt a „közvetítő láncszemet”, ezt a „specifikusan emberi” mozzanatot keresve, ami a legkülönbözőbb tudományágak számára, tárgyuk eltérő jellege ellenére is azonos orientációs bázisként s egyúttal irányelvként szolgálhatna. Nos, a marxizmus az emberi-együttelési viszonyokat állítja ebbe a „kulcspozícióba”: együttelési viszonyaink maguk azok, amelyek a különböző tudományágak – szociológia, etnográfia, etika, jogtudomány stb. – tárgyköröként is „specifikusan emberi” mozzanatok maradnak. Mivel a különböző társadalmi objektívációkban éppúgy az ember együttelési viszonyai tárgyasulnak el, mint ahogyan szubjektív élményreflexióinkban is – minőségileg ugyan más szinten, de ugyancsak – személyi viszonyaink reprezentálódnak, elvileg mindegy, hogy mint politikus az intézményesített hatalmi viszonyokban, mint szociológus a társadalmi rétegek specifikumaiban, mint jogász a törvények és az igazságszolgáltatás jogrendjében, mint néprajzos a szokások és hagyományok módosulásaiban és átöröklésében, mint nyelvész a beszéd nyelvi struktúrájában, mint filozófus a szellemi alkotások divergenciájában, avagy mint pszichológus a személyiség pszichés élményreflexióiban követem-e nyomon emberi-együttelési viszonyaink jellegzetességeit és változásait, kutatásom tárgyának alapját ugyanis mindegyik esetben egyazon létviszonyok nyújtják. És pontosan ebben rejlik a társadalmi és személyi lét azonossága is azaz ezekben a viszonyokban van a társadalomtudományok és a személyiségtudomány közös alapja is. Mint ahogyan általában véve is csak ezen az elvi alapon lehet helyreállítani tudományos ismeretrendszerünkben az ember mozaikokra töredezt világának egységét és egyetemességét. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy társadalmi létproblémáink elméleti megértésének kulcsa éppúgy együttelési viszonyaink sajátosságainak feltárásában és megértésében rejlik, mint ahogy konkrét személyes életproblémáink orvoslásának útja-módja is ezeknek a viszonyoknak a gyakorlati megváltoztatásához kapcsolódik, így nagyjából fogalmat is alkothatunk magunknak az együttelési viszonyokban való létezés gondolatának alapvető fontosságáról.

Az már a személyiségtudomány dolga, hogy a társadalmi-együttelési viszonyok jellegzetességeit és történéseit át tudja vinni a személyi viszonyok szubjektív reprezentációira, vagy hogy ezeket fel tudja ismerni a személyiség élményreflexióiban. Mint ahogyan a leendő személyiségtudomány dolga lesz az is, hogy lelki életünk dinamikus folyamatait – az élményfeldolgozás módját és jellegzetességeit –, illetve e dinamikus folyamatok kudarcait, a személyiség és a személyes életvitel patológiás megnyilvánulásait vissza tudja vezetni az anyagi létalapjaira, s bennük felismerje társadalmi-együttelési viszonyaink ellentmondásait.

Nem könnyű feladat ez a személyiségtudomány számára, még akkor sem, ha a társadalmi-személyi viszonyok adekvát értelmezésével kulcsot is kap emberi-együttelési viszonyaink és személyes élettörténéseink egymásra vonatkoztatá-

sára. Nem sokat könnyít ezen a helyzeten az sem, hogy a hagyományos lélektan számos megfigyelése – ezekre az alapokra visszavezetve – tulajdonképpen már hasznosítható volna, mert ezeknek az ismereteknek a hasznosíthatósága útjában is újabb akadályok állnak.

DOKUMENTUM

AZ UTOLSÓ TANYAI ISKOLA

CS. SIMON ISTVÁN

A határ szélesebb útjai mellett nagy sárga vagy fehér falú épületek, tanyai iskolák tucatjai álltak még nem is olyan régen. Megviselt berendezésük a homályos földgömb, az elnyűtt térkép, a zsíros tábla és a nyikorgó, pacás padok azt sejtették, hogy az elmúlt egy évszázad alatt rengeteg „kinti” gyerek sajátította ott el a nehéz körülményeket vállaló tanítóktól az alapvető tudnivalókat.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint a Tisza vidéken az 1870-es évek elején nyíltak meg az első tanyai iskolák, s egy-két évtizede söpört rajtuk végig a „végzet szele”.

A hatvanas-hetvenes években sorra becsukták a Tisza vidék tanyai iskoláit. Időközben egy részüket lebontották s a meglévők gazdasági épületté, lakóház-zá stb. váltak. Az egyetlen hírmondónak megmaradt tanyai iskola a Zentához tartozó Adahatáron található. A megfogyatkozott tanyák közt vívja harcát az idővel. Több mint 110 éve építették a 24 lépés hosszú és 10 lépés széles, sárgára festett épületet. Ölnyi széles csurgásának horogfáit díszesre faragták az egykori mesterek, alkalmi menhelyként szolgált s szolgálhat még mai is a záporok, jégverések elől. Hajlott a teteje, ki kellene cserélni a valamikor a múlt század második felében a Kárpátokból a Tiszán leúsztatott s cifrára „kézivonyozott” fákat.

Délutáni hóhullámban áll előttem a hírmondó épület. Két ablakszeme északra, pontosabban az út túloldalán levő, jobb sorsra érdemes szövetkezeti otthonra néz, amelynek homlokzatán félméteres betűk hirdetik: SZÖVETKEZETI OTTHON, ZADRUŽNI DOM – 1950. Már régóta nem tesz eleget előremutatónak szánt rendeltetésének... Keletre, a Tisza felé, hét ablak néz, a nyolcadikból vakablakot csináltak. Nyugatra két szabályos nagy és egy keskenyebb ablak tárul. A hűvös tanteremben, amely az épület felét foglalja el (a másik fele a tanító hajléka) egyebek között három sor alacsony és szűk pad látható. A tanyavilág kevéske tanulója bőven elfér benne. A helyváltoztatás sem okozhat nekik gondot, és minden bizonnyal élnek is a lehetőséggel.

A gyerekek már hazamentek, az utolsó órájuk szakköri foglalkozás volt. A kertet kapálták, s annyira belemelegedtek a munkába, hogy ebédre se akartak hazamenni, de nemcsak szorgalmasak, hanem szófogadók is. A tanító néni, Sőregi Tusa Teréz rövid magyarázattal jobb belátásra bírta őket. Majd folytatják a gyomtalanítást másnap. Van mit rendbe hozni, gyorsan nőnek a gazok.

A tanító néni folytatja a gyomirtást az iskolától másfél kilométernyire levő földjén. Egy hold kukoricát termeszt... Negyvennyolcban érkezett Adahatárra. Ez az első s – amint mondta – az utolsó munkahelye is. Hiszen már nyugdíjjogosult, de ameddig lehet s amíg lesz kiket, tanítani akarja a kinti gyerekeket. A szüleiket is ő tanította, ennél fogva úgy él a lakossággal, mintha családtag lenne.

Nem gazlott el, gondozott a kukoricaföld. Pedig nem is gyomirtózta.

– Minek mérgezzem a földet és a terményt. Jól vág a kapa... Mindjárt a segítség is megérkezik, gyorsan elvégezzük a kapálást, akár be is mehetünk az iskolába.

Ekkora szolgálatkészséget és vendégfogadást már csak a tanyavilágban észlelhet a falurporter. Persze a kapáló tanítónőt látva s nagy munkakedvét nyugtázva a pedagógusi fizetéssel is számol. Ugyanakkor költő ismerőse is eszébe jut, aki szerint a verssorokért kapott tiszteletdíj mellett még néhány sor haszonnövényt is meg kell kapálnia, hogy megéljen. Egyre elmosódottabbá válik tehát a szellemi és a fizikai munka közti határ.

A munka nemesít, hallom a harmadik vagy a negyedik osztályból, s közben az adahatári alsósok órarendje felől érdeklődöm. Látogatásunk napján ilyen volt a nyolckor kezdődő első óra a egyes tagozaton: az első és a második osztály képzőművészettel foglalkozott, a harmadik osztálynak magyar-, a negyediknek pedig természetrajzóraja volt.

Adahatárnak 1988 nyaráig nem volt műútja, s ez volt a szórványtelepülés egyik legnagyobb problémája, de ennek ellenére a sáros, kátyús úton Sőregi Tusa Teréz tanítványai közül többen is eljutottak a főiskolára, egyetemre. Persze ezek már nem tértek, nem térnek vissza bölcsőhelyükre, ám azért a kintiek számon tartják őket. Nevüket büszkén említette a tanító néni, a lakosság is méltányolja igyekezetüket.

Sáros, télvégi délelőttön állodogálunk a tanyavilág utolsó iskolájában. Élőúj-ságot készít elő a szerkesztőség „az időszerű kérdésekről”. A nehéz léptű tanyaiak sorra préselik be magukat a szűk padokba, és mint annak idején, „mint-ha kéreckednének”, tétován nyújtják föl a karjukat. Az iskola megmaradása és a műút kiépítése mellett kardoskodnak, majd panaszkodni kezdenek. Az öreg Fajka izzadva adja elő, hogy az adókiivető és más megmondhatók még mindig azt hiszik, hogy ha a parasztot este megkopasztják, reggelre kinő a tolla... Belegebedünk... Gyorsan jegyzetelünk, sietnek délidőben haza az emberek.

Egy kissé megilletődve nézegetjük a képeket, rajzokat és a kitömött állatokat. Ragaszkodunk. Ez a tanterem nekem már az első pillantásra ismerősnek, sőt bensőségesnek tűnt, fáradt olajjal átitatott padlójával, srég padjaival... hasonló iskolában kaptam én is az indíttatást. Így hát a hajdani tanítót is megkíséreltem odaképzelné a mezítlábás vagy klumpás, összevont, zsúfolt osztály elé. Szórakozottnak, de ugyanakkor kevélynek látszott, amint lajbizsebének kibuggyanó óraláncán bágyadtan meg-megcsillant a szórt őszi fény. Ezüstlánc és tajtékpipa... a pipaszárral figyelmeztetgette a mocorgókat, ám az is meglehet, hogy figyelmeztetgetés nélkül osztogatta a pacsit, a körmöst vagy a derest. Régen volt, néhány emberöltővel ezelőtt történt, nincs, ki számot adjon róla.

Akkor még fűrtökben álltak a tanyák s ennél fogva rengeteg foltos tanulója lehetett ennek az iskolának (is); ha volt dobogója, akkor annak a szélére is jutott a mocorgókból. Egyszerre tanította mind a négy osztályt (s ez a hagyomány mindaddig meg is volt, míg volt mind a négy osztályban gyerek). Míg az elsősök vonalakat róttak a csikorgó palatáblára, addig a második osztály az összeadással bajlódott, a harmadik másolt vagy rajzolt, a negyedikesek pedig új anyagot vettek vagy feleltek, fölkeltve egyik-másik újoncnak is az érdeklődését, következményekkel járó kíváncsiságát, mert ha netán az elsős jelentkezett felelni a hallgatag negyedikes helyett, akit aztán a tanító leszamarazott, a szünetben a sértett nyomban rendre utasította a „kis okost”, akinek egy jó időre elment a kedve „a nagyok dolgába” avatkozni.

Nagyon kevés ideje jutott egy-egy gyerekre a sorsát, meglehet, mártíromságként felfogó tanítónak, a nagyérdemű Malysza Ignác uramnak, de éltetve hivatása becsületét, a legszükségesebbekre megtanította a gyerekeket. Az egyszerűet meg a Szilágyi Örszébetről szóló verset fűjni kellett. „Ki kopog, mi kopog, egy fekete holló...” – az Arany-vers hallatán talán ismételtelen elrészkenyült a tanító, s ablakot nyitva hosszan elnézett a selymes fényben fürdő határba, a szélmalom és a csárda felé, ahol esténként homoki bort szokott inni a gazdákkal. Hosszan nézelődött, s mögötte az ablak visszfényében a homályos földgömbön apró barna foltként meg-megyivillant a Pamír vagy a Hargita.

Ritkán mozdult ki a tanyavilágból, főleg a szomszédos iskolák tanítóinál vendégeskedett, hiszen azonos volt a sorsuk és a keresetük is. A szomszédos határban, a nagyúti iskolában tanító Szűcs Máté fizetése tanulóként 1 véka búza 5 krajcár (vagy három forint, fűtés nélkül), a községtől pedig 30 forintot, 1 lánc föld hasznélvezetét és a lakást kapta. Ezért az egész tanévben rendszeresen meg kellett tartania az órákat, sőt télen a felnőtteket is oktatnia kellett, s a szegény tanoncoktól tilos volt tandíjat kérni... Ehhez igazították az adahatári tanító járandóságát, kötelezettségét is azokban a távoli 1870-es években. S ő, M. I. tette a tőle telhető. A kinti nép megsüvegelte, a lakodalomban a főhelyre ültették, s a nótája gyorsan népszerűvé vált. Egyszóval uraltatták, de vajon

mennyire érezte, érezhette úrnak magát pl. az ősztúói esőzések idején, amikor a kellemetlen időjárás vesztegzárában vergődött a vidék.

A tágas tanterem ajtaja nyitva van, kihallatszik a tanulók tanévzárás előtti tevékenysége. Az egérről és az oroszlánról olvasnak az elsősök, hangosan, begyakoroltan. Mutatóujjuk gyorsan kúszik a sorok között. Elég szépen hangsúlyozzák, sőt dramatizálják is az olvasmányt. Az oroszlán füstölgött, olvassák, majd értelmezik is: mérges volt.

A falon a kitömött, kiterjesztett szárnyú sas mellett egy szende bagoly kuporog. A madarak alatt képek, távoli hegyek és városok. A térképnél egy apró emberke áll, úgy tűnik, töpreng. Vajon hová viszik el innen a sors kifürkészhetetlen útjai?!...

A gyerekek számának csappanásával a padok is megfogyatkoztak, de még így is jóval több a pad, mint a gyerek. A múzeumba is bevettek néhányat. Múzeumi ritkaság már az ilyen iskola. A három sorban húsz pad van, a középső sor végében ülnek a gyerekek. Jöttünk föllállnak, combjukhoz szorítják a kezüket, s félhangosan bemutatkoznak. Tóth Károly, Papp Márton, Tóth Szege-di Mónika elsősök. Polyák Dénes másodikos, harmadik osztályos tanulója nincs az adahatári iskolának. Szabolcsi Szabolcs családi okokból Zentára költözött a télen. Kitűnő tanuló volt. Balog Virág Erika és Szollár Vince negyedik osztályba járnak (1987 tavaszán). A kistűi őszre Felsőhegyen folytatja az ötödik osztályt a tanyájuktól három és fél kilométerre van a buszmegálló, addig gyalogol a dűlőutakon, onnan még hét kilométert buszon utazik a faluba.

Nagy esemény színhelye volt 1988 nyarának elején az adahatári iskola és környéke. Megvalósult a kintiek dédelgetett álma, elkészült a műút. A tanterem tömve volt étellel és itallal. Az ikersátorban óriási volt a nyüzsgés, a tornyosi zenészek rendületlenül muzsikáltak. Az öreg Fajka boldogan intézkedett, s korát meghazudtoló hévvel dalolta, „Erre gyere, a szekerem után...” A tanítónő meg kipirulva hajtogatta: hát ezt is megértem. Csak a szövetkezeti otthon avatásakor volt itt kint ilyen nagy dárídó. A sátor előtt az új műúton reggelig örvénylett a csárdás.

A műút kiépítése és a buszjárat bevezetése után az iskolával kapcsolatban ismét fölmerült, hogy megszűnik. Iskolamúzeummá vagy vadászklakká alakítják át. A tanítónő, Sőregi Tusa Teréz pedig négy évtizedes helytállása után nyugdíjba vonul, de maradt minden a régiben. A tanítónő, aki egy órát sem hiányzott munkahelyéről, a nyugállományba vonulás helyett vállalta a további oktatást.

Ebben az iskolában egy tanító sem töltött el olyan sok időt, mint ő, ennél fogva ha egyszer elkészülne ennek az utolsó tanyai iskolának a krónikája, minden bizonnyal az ő nevéhez fűződne legtöbb esemény, közlendő adat. Az

1876-ban épült iskola első tanítója, M. I., aki huszonhat évig oktatott itt kint, s eperfákat is ültetett, régóta halott, de a feleségével találkoztam Zentán, kilencven év körüli volt a néni a negyvenes évek végén. Az eperfák iránt érdeklődött (terebélyes diófák állnak az előbbieik helyén), azt is elmondta, hogy szerettek itt kint, a tanyavilágban.

Elég gyakran váltogatták egymást itt a századforduló és 1948 között a tanítók. Egyikét-másikat szeretettel emlegetik tanítványaik. Nekem a negyven év alatt mintegy négyszáz tanítványom volt, egy részüknek az unokáit is tanítottam.

Ifjúsági építőbrigád tagjaként jártam itt kint először, a szövetkezeti otthont építettük, s ez aztán a munkahelyem megválasztásánál is közrejátszott. A tanfelügyelő azt mondta, miután felsorolta a többi választható iskolát is, hogy ő az adahatárit ajánlja a figyelmembe, mert ott már ismerős vagyok. Egyébként akkor, 1948-ben főleg a női tanerőt irányították a tanyavilágba, mert az a nézet uralkodott, s a tanfelügyelő is azt vallotta, hogy a nők jobban fölatalják magukat a kinti körülmények között.

– Ünnepséggel kezdődött az első napom. Pece Imre bácsi ketyegő kocsin, fehér lóval jött értem Zentára. Tizenegy óra tájban érkeztünk ki a tanyájukra. Nagy volt a nyüzsgés, a fiúk leszerelését ünnepelték. Engem is szépen megvendégeltek, s rokonukká fogadtak. Még ma is tartom Imre bácsi hozzátartozóival a rokon kapcsolatot. A többiek is segítőkészek. Összetartanak a bajban. Jól tette a tanfelügyelő, hogy ide küldött...

Délután egy óra volt, amikor betoppantam a tanterembe. A kislányokat nagyon nehéz volt szóra bírni, copfosan, piros pöttyes ruhában szóltanul ültek, de néhány nap alatt fölengedtek. Gyorsan kialakult a kölcsönös, a máig is tartó bizalom közöttünk.

Régi szép emlékek. Tizennyolc elsősöm is volt, most meg, de inkább hagyjuk a számbavételt... Annyi tanuló volt itt egy időben, hogy el se fértünk a tanteremben, a szövetkezeti otthonban is berendezkedtünk, több mint száz gyerek járt négy-öt kilométeres körzetből ide iskolába. Kisegítő tanerőt is kaptam: Sárosi Veronika, Nagy Ernő és Ūrge Irén tanított velem egy ideig, mert akkor az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején hatosztályos volt az adahatári iskola. A hatvanas évek derekától azonban mind kevesebb a gyerek. Elmentek a fiatalok, mert olyan szemlélet alakult ki, hogy mindenhol jobban lehet boldogulni, mint itt, e termékeny földeken. De majd csak túljutunk a nehezén...

Sőregi Tusa Teréz már túl van a nehezén, nem sokkal a tanévnyitó után arról értesültem, hogy Nagy Abonyi Melindának adta át a helyét. A jelképes váltóbot tehát nem hullott a földre, de... kevés a tanuló, és ez a tény azoknak szolgált érvet, akik már korábban is be akarták csukatni ezt az iskolát.

Az adahatári iskolában járva gyakran eszembe jutott az a hajdani elárverezett

iskolámban tanult versike, amelyben az a bizonyos iskolacsengő csengve-bongva csilingelve szól. Lélegzétvétel nélkül hadartuk a szórímeket, s valószínű, hogy egy másik, jobb sorsú iskolára gondoltunk, mert a mi iskolánknak nem volt csengője (a kisharang préstéglalábakon ugyan ott függött előtte, de annak más volt a rendeltetése).

Nem is hiányoltuk a csengőt, hiszen az öblös tanteremmel egy épületben volt a tanító szolgálati lakása, s az oktató néni vagy bácsi mindig rajtunk tartotta a tekintetét. Csöngetés helyett szólt, vagy egyszerűen intett, és akkor egymást biztatgatva szaladtunk be a nyikorgó, tintafoltos padokba. Ha pedig kint tágasabbnak véltük a teret, tanítónk akkor sem vitatkozott, mindig kartá-volságnyira volt tőle a koronafabot, a következő szöveg kíséretében: „Nehogy valaki utolsó legyen...” Megsuhogtatta, s mi csak úgy dúródtunk befelé.

Csengőszó nélkül is elérkezett az évszáró, a bizonyítványosztás, amikor néhány jutalomkönyv is gazdára talált: Vologya gyermekkorra, meg a Hogyan vált az ember óriássá. A csoportképet is kiosztotta a tanító, mert a szomszéd faluból való fényképész idejében „levőtetett” bennünket. A terjáni iskola tanulóiról 1953-ban készült az utolsó csoportkép, egy megtépzott nádtetős ház ereszalja előtt.

Másik iskolákba kerültem, de azoknak sem volt csengőjük, legföljebb egy rozsdás ekevasat ütögetett a pedellus vagy az ügyeletes. Mutált ugyan a csorba vasdarab, de jobb híján azért megtette, sőt a szakiskolában még stílusos is volt a tiszafára akasztott ekevas, hiszen mezőgazdasági ismereteket tanítottak ott. A tiszafa (*Taxus baccata*) még megvan, de a „csengő eltűnt, s az adatai mezőgazdasági iskola sem működik már, 1985-ben lett volna százéves, ha az „illetékesek” fontosnak tartották volna működését ezen az aszállyújtotta mezőgazdasági vidéken.

Természetesen azért egyszer-mászor én is meghallottam a hamisítatlan iskolacsengő hívogató szavát. Olyan iskolában is megfordultam, ahol automatizálták a csengetést, s ott ünnepnapokon, szünnapokon is megszólal szabályos időközökben a csengő.

Itt ennek az adahatári iskolának, a Tisza vidék utolsó tanyai iskolájának sincs csengője, de sajnos tanulója is alig van már. Sokkal több benne a pad, mint a gyerek. Csöndes, meg hát kedves a számomra, mert utolsó a fajtájából. Ereszalja és pincéje is teli van sokféle emlékkal.

Ezrek tanulták meg itt a kinti emberek közül a betűvetést. Jó öreg iskola. Meddig bírja még szusszal? S vajon mikor, és mi lesz az új rendeltetése? Iskolamúzeumná válik, talán?... Van miről tanúskodnia, a már lebontott vagy lakóházzá, kocsmává, gazdasági létesítménnyé vált, illetve elhagyottan, üresen álló egykori hasonló iskolák helyett is. Pl. a firigyai, rábéi, majdáni, imrepusztai, országúti, terjáni, hodicsi, a Fodor, a szalatornyai, a Bicskei, ostorkai, a Gábor, a Híres sori, a Szél, az oromparti, a Gyenes, a Bűn, a csúzdi, a Huszák, a Bakos, a Matyó, a kisúti, a nagyúti, a völgyparti, a nagyvölgyi iskola stb. helyett is.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

BRASNYÓ ISTVÁN: ÁRVAHÁZ*

Brasnyó István regényében a modern ember és a modern regényhős dezintegrálódását jeleníti meg sziporkázóan gazdag stílusával, hatalmas nyelvi készségével, az ismeretanyagot a megéléssel ötvöző valóságfedezettel. Az *Árvaház* a jugoszláviai magyar próza artisztikus irányzatának tartalmában és nyelvében egyaránt a vajdasági valóságban gyökerező reprezentánsa – ezért is érdemelte ki a Forum Könyvkiadó állandó regény pályázatán 1988-ban az első díjat.

Brasnyó István a misztérium alcímet vagy műfaji meghatározást adta regényének. Ez a szó legalább kettős jelentéssel bír; az egyik a titok, a rejtély, vagy ahogy az értelmező szótár mondja, a csak beavatottaktól ismert vallási titok, a másik pedig irodalmi műfajmegjelölés, ami feltételezi a szcénikusságot, a szimultaneitást és az epikus előadásmódot. Ezek az attribútumok valóban mind megtalálhatók Brasnyó regényében. Írásművésze csak a beavatottaknak tárja fel mély szépségét, esztétikumát. A beavatottság ez esetben a Brasnyó-művek ismeretét, olvasását jelenti. Az *Árvaház* megértéséhez, szövegének élvezetéhez elengedhetetlenül fontos a szerző legutóbbi regényének, a *Maculára* nak az ismerete, mert arra épül, abból ragad ki egy pillanatot, hogy tapasztalatával, gondolatmenetének sodrásával és barokkosan túlszorduló nyelvvel regénnyé duzzassza azt. A pillanat kitágítása nála azonban nem az idővel törénő játék, hanem szublimáció, a közönséges sár-por anyag légiesítése, éteresítése. Ezért is nincs szilárd kapaszkodó a regényben, amihez egy cselekményvonalat köthetnénk és kijelölhetnénk annak mindenmü vagy bármilyen koordinátáit. Ehelyett olyan fogódzókat ad, amelyek a *Maculára* utalnak, az ott ábrázolt egyént és személyeket, helyszíneket, hangulatokat, eseményeket jelölik meg kitapinthatóan.

A soknevű hős, a *Maculában* bábként jelenik meg, először marionett, majd sakkfigura, végül próbabábu a lövöldében. De rengeteg alteregója van, különböző állapotokban kislány korára emlékszik vissza, egy dokumentumban mint házaspár szerepel, de szólítják Szabó Miklósnak, Lajcsiii!-nak, de volt már vadász, puttó, kishivatalnok, naplóíró, írnok, pléhboy (útszéli pléhkrisztus) vagy éppen festőinas. Az *Árvaházban* mint Énke jelenik meg, de aztán egyszerűsödik a dolog, Árvaházi Fiú lesz, aki a mesélő álmaiból

* Recenzió a Forum díjnyertes regényéről

érkezett. Ő is kislány korára emlékezik, valamint arra, amikor egy kanca árnyékából megszületett, és megjelennek a már ismert figurák és motívumok: Mácsás, a naplóíró, a tintahal a fejben, a halottvirrasztás, a hintaló, a sötét huszár a bábszínházi sakkszínpadon, a csiklós busz, a kainozoikum, Óbecse, Szabó Miklós, Rilke Miklós, a kornétás, Moustache, Tökösb...

A soknevű hős egyben sok hős is, akivel, illetve akikkel szimultán történnek a dolgok. Mintha egy hatalmas színpad nézőterén ülne a könyv olvasója, ahol több képben különböző történeteket mutatnának be, ugyanabban az időben. A figyelem mindig oda összpontosít, ahol erősebb és magával ragadóbb a játék. Az Árvaházi Fiúban is mindig fölülkerekedik egyik vagy másik lény, a valóság vagy a képzelgés, a múlt eseményei, a jelen történései és a jövő kitalációi. Nem folyamatos létezés az Árvaházi Fiú, hanem szimultán él több szerepet, hiányzik belőle a kontinuitás. Üldözött és üldöző egyben, függően attól, hogy melyik oldal kerekedik felül bensőjében. A modern kor és a modern regény hőse ő, aki egy végtelen, zűrzavaros és szétszórt világban kénytelen élni. Ezt a világot teremti újjá Brasnyó István szubjektív szintézisével. Nem akar zárt és véges műalkotást létrehozni, hanem nyitott lenni, és annak maradni, akár a világ a hős előtt. Ezért van szükség a folyamatosság eltörlésére, hogy a regényben ne jelentkezzen a valahonnét valahová tartás igénye, és ezért van szükség a perspektívaszűkítésre és cserélésre, hogy a szerző a hős szemszögéből láttasson, és változásával ő is változni tudjon.

Rendhagyó regény az *Árvaház* mindenképpen, olvasóköre se lesz átlagos, mert nem történetet, nem mesét kínál, hanem intellektuális kalandot, artisztikumot, esztétikumot. Megjelenése azonban elengedhetetlen, ugyanis ez a rendhagyó regény teljes egészében a vajdasági földből nőtt ki. Az alakok, a helyszínek, a történetek, a nyelv egyaránt ezt bizonyítja, példázván, hogy a vajdasági talaj van olyan termékeny, mint a világirodalom bármely más kiskertje.

FEKETE J. József

KIÜZETÉS A VERSVILÁGBÓL

Ladik Katalin: *Kiüzetés*. Válogatott versek. Magvető, Budapest – Forum, Újvidék, 1988

Több mint két évtized lírai opusát öleli fel a *Kiüzetés*, Ladik Katalin legújabb verseskötete, amely az újvidéki Forum és a budapesti Magvető gondozásában jelent meg. Azonkívül, hogy indulásától mai stádiumáig térképezi fel e költészetet, a kötet felépítésével is eligazító információkat nyújt az olvasónak, hiszen (kevés kivétellel) többnyire ragaszkodik az eddigi Ladik-kötetek felépítéséhez, tartalmához, illetve címeihez vagy cikluscímeihez. A *Kiüzetés* versei ugyanakkor újra felrajzolják, időrendben is összefoglalják Ladik Katalin költészetének alakulását, állomásait.

Az *Éjféli rondó* és az *UFO party a Ballada az ezüstbicikliről* (1969) című első kötettel fémjelzett időszakaszt idézi, e költészet indulására vet fényt, ugyanakkor az e költészetre való ráhangolódás funkcióját tölti be, hiszen egy sajátos, a jugoszláviai magyar iro-

dalomban egyedülálló költői hangot, kifejezésmódot ízel, aki Ladik Katalin költészetével ismerkedik.

Az *Éjféli rondó* cikluscím az említett verseskötet cikluscímével azonos, s ha költői stádiumokról beszéltünk, nyomban meg kell jegyeznünk azt is, hogy e ciklus versei semmiképpen sem nyújtanak egységes képet Ladik indulásáról. Nem is nyújthatnak, hiszen a költő első hangléütései a kísérletezést, az útkeresést, következetesképp pedig költészetének gyakori, gyors egymásutáni irányváltásait példázzák. Utasi Csaba az első kötettel lezáruló lírai szakaszt tanulmányozva hívja fel a figyelmet Ladik gyakori, gyors, szinte átmenet nélküli hangváltásaira.

A válogatott verseket tartalmazó kötet élére került *Molunati elégia* a ladiki szürrealista látás prologusa, azon szürrealista látásé, ahol „fekszel s a bimbók mind felvonítanak” vagy „Szárnyas hold-léceken” tenger zuhan s riadt szilanyájra borul.” A soron következő költemények azonban már feltárják azt a szózuhatagot, amelynek polifóniájában e költészet fényes és árnyas oldalai egyaránt megmutatkoznak. Az *Androgyn*, az *Ének minden napra*, az *Éjféli rondó* című versek jelzik a megszólalás módját, élükön az *Ólomöntés*el, amely önmagában is hangváltások egész sorát vonultatja fel. Elfecsérelt szavak sivatagában egy-egy oázis, idézzük szabadon Utasi Csaba megállapítását, hiszen pontosan rámutatott Ladik „léttúltengéses” (uő) verseinek legszembetűnőbb vonására. Szavak őserdejében járunk itt, ahol szürrealista technikával készült képek liánjai hálózák be, szinte átjárhatatlanná téve e költeményeket. Ugyanakkor a költői szótár jellegére is is fény vetül: egyazon szóíhlet többszöri felmerülésére és elmerülésére, a folyton felbukkanó jelzőkre, névszókra. Vég nélküli táncról szól Ladik Katalin az *Éjféli rondó*ban, s ez e versek esetében valóban szavak vég nélküli táncát jelenti, ahol „fürtökben lógnak kagylóízű mesék” s „hozzád simulnak emlékrajkok”. „Tömény káprázat” ez, mely olykor az írás automatizmusát sejteti, szótortlaszaiba pedig varázs- és más népköltészeti szövegeket vagy allúziókat igyekszik beépíteni. Mindennek csúcsa az *Ólomöntés*, amely a Ladik költészetében megfogalmazódó erotikának is előképe, de az *UFO Party* című ciklus verseinek szóoszloppalival is rokon alkotás.

A ciklus másik ívét a rövidebb lélegzetű, fegyelmezettebb, lekerékítettebb költemények alkotják, ahol sallangmentesebben s a kisebb mértékű üresjáratok közepette tisztábban mutatkozik meg a ladiki vers. E verseket (*Molunati elégia*, *Sámándob*, *Menyegző*, *Zsoltár*, *Apus*, 41 °C, *Leucocyte 36 000*) olvasva fogalmazódik meg bennünk a felismerés, amely szinte az egész eddigi ladiki költészetre vonatkozóan is érvényes: Annak ellenére, hogy nem hibátlan versek, költőjük sokkal meggyőzőbb tud lenni az ilyen verspillanatokban, mint pl. amikor szilveszteri játékának, tudományos beszámolójának, abszurd dramatikus játékszerű költeményeinek, audiovizuális oratóriumának szó- és képzuhatait, felsorolás-listáját veti papírra. Még akkor is, ha ez utóbbiakban lélegzetvételnél megállókat, dalszerű, ritmusos megszakításokat eszközöl (pl. az *Ibrisz csillagvizsgáló ellen elkövetett merényletről* címűben).

E felismerésünket támasztják alá a költő második kötetének anyagát felvonultató ciklus versei is (*Elindultak a kis piros buldózer*ek). Míg az előző két ciklusban, s főként az elsőben csupán „oázisokat” villantott fel egy-egy vers, legfeljebb pedig egy-egy versszakzársban szilárdult meg e költői látás horizontja, a „buldózer”-versek nagy hánya-

da önmagában képez egy-egy ilyen oázist. A szürrealista verstechnika éles és gyors felvillanásai ezek, ahol a szokványos a szokatlannal, a logikus az illogikussal vívja harcát, az utóbbiak javára. Ladik Katalin persze, ezt eddigi kötetében is láttuk, nem *vezeti* olvasóját ezen imaginárius terekre. Eleve onnan, a logikán túlról indítja verseit, tehát az olvasónak is ilyen térségekbe kell helyezkednie, mielőtt átadná magát e káprázatoknak. „Egy fontos olvasói feltételt kell kielégítenünk, hogy valóban részünk lehessen ebben az élményben. Szó szerinti verseit komolyan kell vennünk. (...) *Ladik Katalin verseiben minden természetes, ami tótágast áll*, és egész költészetét csak úgy érthetjük meg, ha a kifordítottat, az illogikusot, a halandzsát vesszük természetesnek. Ha nem követelünk tőle mást, mint a látvány, a szenzáció, a megdöbbentés lelkeségét és örömét” – mondja Bányai János. Függetlenül attól, hogy a szürrealista látás, a szürrealista verstechnika szinte azonos működését figyelhetjük meg e költeményekben, mégis e versminiatűrök (Bori Imre epigramma-sorozatnak nevezi e kötet verseit) sokféleségére kell felfigyelnünk. A bennük rejlő humorra (*a jégen rőt kisasszonyok*), az ironiára (*ha meglep a magány a konyhaasztalon*), az abszurdra (*elindultak a kis piros bulldózerek*), a morbidra (*a kés*) vagy épp a nyelvi egyszerűsége (*dinnyét lóbál a sárga szél*), a meseszerűsége, ahol a naivitás és a kifordítás eljárása találkozik (*mese*), egy-egy szép pillanatképre (*július, aratás, nyár*) vagy „történetre” (*a másik szobában az énekesnő*).

Egyrészt a nyelvi kerekesség sugallta harmónia a szembeötlő bennük, másrészt viszont a szemantikai sikon érvényre jutó diszharmonia. E kettő ütköztetéséből szikrázik fel a vers feszültsége s ebből ered dinamikája is. A *balkon* című vers nyelvtani szerkezete kerek történetet ígér, háttér-rétegében ok-okozati összefüggések derengnek, a költemény illogikus szemantikai szálai viszont épp az előbbi harmóniát ellenpontosozzák: az olló beleszagul szoknyámba / fehér éjszakába / tíz gyűszűm mind az égre szállt / jaj a házunk fehér kendőben szaladgál / keres engem de nem talál.

A bulldózer-versek tehát szemantikai apparátusunkat hangszerelik át, s nemcsak vizuális (színek, színfoltok gyakorisága), hanem nyelvi látványt, káprázatot is nyújtanak. Ladik Katalin szürrealista világgképébe vezetnek bennünket e versek, immár sokkal salangmentesebben, mint költészetének előbbi szakaszában. S ha e költészet sajátos hangjáról, világjáról, rokontalanságáról beszélünk, meg kell jegyeznünk azt is, hogy Ladik Katalin mindenekelőtt látni, s másként látni tanította meg a jugoszláviai magyar költészetet s annak olvasóit. Ezen állításunk akkor is érvényes, ha olykor úgy érezzük, e versek meghatározott recept szerint vég nélkül írhatók, gyárthatók, ha egy-egy versmegvalósítás olykor nem több az automatikus írás ujjgyakorlatánál.

A *Mese a hétfejű varrógépről* Ladik hetvenes évekbeli költészetének keresztmetszetét nyújtja. A ciklusba (s 1978-ban az azonos című kötetbe) sorolt versekben – prózaversekben, vers-mesékben meseszerkezetek, -formulák, meshősök sejlének fel. Bennük a költő naiv magyarázatokat ír, pl. a világ keletkezéséről, eredetmondák, csalimesék stb. allúzióját kelti. Egy-egy ilyen vers olykor egy-egy formula csupán, vagy annak kihagyásos vagy bővített változata, gyakran kifordítása. A saját kontextusukból kiszakadt meseelemeket véljük itt felfedezni, gyakran csupán a mesélés gesztusát, s talán emiatt helyesebb meseallúziókról, hősallúziókról beszélünk, hiszen e költemények is éppúgy Az irreális talaján kötnek ki, mint a bulldózer-versek. „Ebben a nyelvtanilag szilárd szer-

kezetben (...) csoda történik (...) egészen meredeken szürrealista fensíkra lendül a gondolat, és ott is marad mindvégig” – mondja Utasi Csaba az egyik szövegről, az egész ciklus vers- és prózavers-meséire is vonatkoztathatóan. Újra adva van tehát a szilárd (szabatos) nyelvtani szerkezet és a szürrealista felröppenések íve. Sőt, itt még többről van szó. Nemcsak szilárd nyelvtani szerkezetről, hanem lerakódott, erősen beidegződött (népköltészeti) hagyományról, amelyet Ladik sorra felszaggat, kitép kontextusukból, de az allúzió révén ugyanakkor szüntelenül visszacsatolja figyelmünket az eredendő kontextusra. E kettő vibrálásából, összeszikrázásából jön létre e versek feszültsége. Ha mesékről szólunk, mindenképpen abszurd mesékre, kvázi-mesékre kell gondolnunk e versek kapcsán. Az abszurd s a kvázi-eljárás azonban itt is receptszerűen hat olykor, némi automatizmust sejtet, s ezt az észrevételünket méginkább elmélyíti e mese-versek csöppet sem homogén esztétikai értéke.

Úgy érzem, a bulldózer-versek és a mese-versek Ladik Katalin költészetének határköveit képezik. További ciklusai (kötetei) az első kötetben magáról jelt adó szürrealista technika s e két ciklus (kötet) költői megvalósításaira épülnek.

Az *Inkarnált bábjátékosok* című (az *Ikarosz a metron* című, 1981-es kötet verseit felölelő) ciklus költeményei az első ciklusok verseire s a bulldózer-versekre utalnak vissza, de tárgyilagosabbak, tárgyszerűbbek, hidegebbek, epikusabbak, prózaszerűbbek. S bár a kezdeti verspróbálkozásokhoz képest Ladik képgorgia csillapodik, a bulldózer-versekhez képest mégis fellazul e versszerkezetek tömörsége.

A *parázna sóprű* ciklus verseit olvasva is leginkább a bulldózer-versekre asszociálunk, ezekben azonban dominánsabb szerepet kapnak az erotikus részletek és utalások.

A *Homo galacticus* és a *Bukott angyalok* című ciklus Ladik Katalin költészetének legújabb állomásait jelzi. Az előbbi legfeltűnőbb vonása az állandó harmadik személyűség (alanyuk nyilván a címben említett *Homo galacticus*), melynek folytán a lírai én szükségyszerűen kireked a versvilágból. A személytelenség, az elidegenítési technika s a negatívumok versbe emelése (*Tojás háza...*) annyira homogénná teszi e ciklust, hogy akár egy versként, feljegyzésként is olvasható.

Hasonló vonások jellemzik a *Bukott angyalok* című ciklus verseit is. Ladik szürrealista képeit a tényközlések hűtik le – a hidegség egyébként is erősen befészkelte magát e versek közé. „Egy didergő madárijesztő virraszt az égen” e versek majd mindegyikében. Hideg kés, hideg cseresznye, fázós bogarak, dermedt képek, idegenség e versvilág meghatározói, ahol az erotika is a drasztikus, a morbid határait súrolja. E költemények ugyanakkor mélyebbről fakadnak, áttételesebbek, filozofikusabbak, s naiv világvégük is háttérbe szorul. Lírai énjük azonban üvegfal mögött marad, mintha légüres térbe került volna, mintha – a kötet címének tanulságaként – kiüzetett volna saját költői világából.

A *Kiüzetés* Ladik Katalin költészetének alakulási görbáját mutatja fel, s rámutat azokra a versbeli jelenségekre, amelyek költészetét meghatározták, egyénivé formálták. Az előbbieken rámutattunk: úgy érezzük, a bulldózer- és a varrógép-versek alakították ki Ladik Katalin verseinek sémáját, világát. A kötet egészét szemlélve pedig azt is megállapíthatjuk, hogy e ciklusok versei nemcsak a séma, e versvilág égtájainak megrajzolásul szolgáltak, hanem azok egyben mintadarabjai is.

Ladik Katalin válogatott verseit olvasva azt is le kell szögeznünk, hogy költészete

meglehetősen sok sallangot termelt ki, s olvasóját olykor a produkálás igénye miatt gyakran indokolatlanul is a szavak sűrűjébe rántotta. A szürrealista miniatűrök, a szürrealista képzelet játékos felszíkázása, a kvázi-mesék egy-egy szép darabja, s ezen költői eljárások filozofikusabb s mértéktartóbb elmélyülése azonban megérdemli, hogy átverjük magunkat Ladik Katalin szódzsungelén. Hiszen ahol ritkul e szórengeteg, s egy-egy tisztáson látni is enged bennünket, egy nagyon egyéni, s mind meggyőzőbbnek tűnő költői világban találjuk magunkat.

HARKAI VASS Éva

KIÜZETÉS ÉS RETTENET

Ladik Katalin: *Kiüzetés*. Magvető, Budapest–Forum, Újvidék, 1988

A rettenet érzése uralja a kötet hangulatát. Az a rettenet, amely átjárja a kiüzdött ember egész magatartását. Kiüzdött, de honnan? Nyilván az édenből, a paradicsomból. Maga a szó hagyományosan utal a bibliai kiüzetésre, ugyanakkor tartalmában sem idegen tőle. Főként akkor sem, ha úgy fogjuk fel a kiüzetést Carl Sagannal, mint az emberré válás pillanatát. Eszerint a bibliai történet az evolúciónak ezt a kardinális fordulatót mondja el tanmesébe ágyazva. A homo habilisből homo sapiens lesz, tudata, öntudata lesz, énje, amely nemcsak a külvilágra, hanem saját magára is reflektálni képes, sőt a reflektálásra is tud reflektálni. Olyan lesz, mint az Isten, tud jót és rosszat, szemben a természettel, amelynek ugyan része marad, de amely – sem növény, sem állat, sem ásvány, sem földregés – reakcióiban, cselekvéseiben sem nem jó, sem nem rossz, se nem csúnya, se nem szép. Ennek a reflexiónak csak egy, de legfeltűnőbb része, hogy saját határait is látja, nemcsak térben, hanem időben és szellemiségében: tudja, hogy meg fog halni. Nem egyszerűen és csupán valamiféle elvont, filozofikus „Sein zum Tode”, „Járkálj csak halálraitélt” ez, hanem az egész ember, érzelmeiben és ösztöneiben, tudata és tudattalanja legmélyéig megrázó, konkrét átélése annak, hogy egyetlen, soha vissza nem térő létezése olyan, mint a terminális betegség. Erre különösen érzékenyek, úgy tűnik, annak a vidéknek a költői, hol Ladik Katalin született és él, Janus Pannonius és Kosztolányi. Különbön nem írtak volna ilyen sorokat: „Tétlen félelem ül és a halál szivemen... / ... a gyanakvó sejtés reszket minden ízemben... / Érzem, mint közelít az a végső pont... / Hírnevemet testemmel a gyászos perc elorozta: / így halmaz, nyomorult, kincseket, ócska vagyont!” (Janus Pannonius; Takáts Gyula, Kálnoky László és Tellér Gyula fordítása) Vagy: „... bortivott és boldogan meredt a / a kezében égő, olcsó cigaretta / füstjére, és futott, telefonált, / és szötte álmát, mint színes fonált: / homlokán feltündökölt a jegy, / hogy milliók közt az egyetlenegy... / akárki megszülehet már, csak ő nem... / Hol volt, hol nem volt a világon egyszer.” (Kosztolányi: *Halotti beszéd*) Vagy: „A halálom... / Lehet, hogy csalódott vagyok. Mi marad utánam? / Szelídített tejesüvegek. Hegedülő papagájok. / Lelkemet elviszi a Négyszögletes. / Csak borzongjak szüntelen – ez volt életem. / Viselkedj rendezen szívem. / Hogy egy kora hajnalban induló húsdaráló / Befejzhesse útját / Utam fejezze be.” (Ladik Katalin: *Az Ibrisz csillagvizsgáló mester ellen elkövetett merényletről*)

Ez a magyarázata annak, hogy a kötet talán legszebb darabja az anyja halálára írt *Négy feketé ló mögöttem repül*, ez a témájában klasszikus és klasszikusan emberi, a világ- és a magyar irodalomba szervesen beépülő, posztmodern siratóéneke, amelyet lenyűgözően és valóban el is énekelt play back segítségével többszólamúan a Magyar Rádióban. Érdemes ezzel kezdeni a kötet olvasását több okból is. Megvan benne mindaz, ami Ladik Katalinra jellemző, és érték. Követi a klasszikus magyar hagyományt, amikor viszszenyúl a népihez, mert a szürrealizmusra emlékeztető burjánzó képeinek dzsungelét a magyar és európai folklórból veszi át, és a népmese egyszerű, világos elbeszélő módján szerkeszti mondatokba. Ez utóbbival mintegy kiegyenlíti az előző képek szélsőségét, és a klasszikusokra jellemzően szabja meg a mitikusnak és a racionálisnak elfogadható és kellő arányát, mértékét. Ebben közrejátsszik a feszes szerkesztés, itt konkrétan a Catullus óta által kedvelt gyűrűs szerkezet, más szóval invertált paralellizmus, és a szokatlan képek után, a szokatlant nélkülöző, a hétköznapi klisékhez közelálló, és így mintegy epigrammaszerűen csattanó befejező mondat, illetve utolsó sor. Ezzel nemcsak formálisan zárja le a szöveget, hanem a szóképek miatt tartalmában és értelmezhetőségében többértékű, igen nyitott művet is egyértelművé, tehát zárttá teszi. (Hasonlóan jár el az *Isztambulban jártam*, a *Ha meglep a magány a konyhaasztalon*, az *Amióta varjút ültettek belém*, a *Furcsa aki kalapácsokról álmodik*, a *Mintha száz életem volna* stb. című verseiben.) Azt a szabadságot, amit a vers folyamán korábban engedélyez a látszólag forradalmian újító költő, a végén szinte teljesen visszavonja, akárcsak a forradalmak a történelemben. A nagyfokú stilisztikai deviációtól a kliséig haladó folyamatban a racionális visszaserzti tehát ellenőrzését a mitikuson.

„Gyere velem a mitológiába, / amely rólam szól s ettől kockázatos” – írja Ladik (*Gyere velem a mitológiába*). Ez a mitológia is klasszikus és hagyományos, mert ez a „rólam” valójában az ember élete, a születéstől a haláláig, és ami közte van. Az, ami közte van, a naponta megélt egyéni kiüzetés, politikában és társadalomban, barátságban és szerelemben, munkában és szórakozásban. Antigonétól Hamletig, a misztikusok írásaitól a protestáns mozgalmakéig, a népdaloktól az abszurd drámáig minden alkotás lényege, hogy a makrokozmosz benne van a mikrokozmoszban, a törzsfajlás lejátszódik az egyedfejlődésben: „... hol végződöm én s hol kezdődik az ember?” (*Egy*) Az emberélet és emberiség élete bennem lefut, akár úgy, hogy az egyéni tragédia kozmikusává válik, mint Vörösmartynál, akár úgy, hogy a kozmikus tragédia hull és tömörödik végtelenül kicsike, az egyénre: „S beszámolok egy égitestről / Mely szült engem e rothadt helyen” (*Az Ibrisz csillagvizsgáló mester ellen elkövetett merényletről*). (Vö. még Ladik cikluscímeivel: *UFO party*, *Homo galacticus*.)

Irodalmunkban is olyasminek lettünk tanúi az elmúlt évtizedekben, ami eddig az angol, a német vagy a spanyol nyelvet és irodalmat jellemezte. Amerikai, kanadai, ausztráliai angol vagy svájci, osztrák stb. német irodalomról természetességgel beszélünk csakúgy, mint a spanyolról Dél-Amerikában. Ugyanígy ma már elkerülhetetlen a magyarországi, jugoszláviai, amerikai stb. magyar irodalom fogalmainak használata. Élénk, ellentmondásos, archaikus és avantgárd jelenségek kavarognak ezekben a születő, új irodalmakban. Az új és/vagy idegen kultúra, nyelv és szokások erőteljesebb befolyása és a kisebbségi sors bizonytalanságának élményét kell szóvá tenniük a szívós, csökönyösen maradós és a korábbi kultúrához is kapcsolódó anyanyelven. Ilyenkor,

Ladik Katalin esetében sem, az idegen vagy jövevényszavak, az eltérő és tükörfordítások nehezítik elsődlegesen a megértést, hanem a nyelv kereteit, lehetőségeit feszegető, a korábitól eltérő gondolkodás- és élményvilág: „foltozni kéne nagyon a szavakat (*Éjféli rondó*).

Az általános fenyegetettség érzéséről tanúskodnak a háborúhoz fűződő rémképek, a nemrég elmúlt háborúkhoz, s a lehestegekhez, melyek karnyújtásnyira ólálkodnak tőlünk évtizedek óta: isztambulban jártam / döglött lovakra feküdtem és elaludtam / mérges repülők szaggattak szét / egy zöld felhőt / és akkor mondtam / úristen ha én most leugranék (*Isztambulban jártam*). Ezzel rokonok az ugrás, a zuhanás képei másutt is [pl. „zuhanó kövön” (*Mechanikus balett*), „zuhan nevetve” (*Zuhanás*), „Örök idők óta tartó zuhanás” (*Ágak között, lebukóban*), „kipottyannak álmaim” (*Éjféli rondó*) stb.], ahogy ezt Vértes O. András az egész utóbbi harminc év magyar költészetére jellemzőnek találta. Az első kozmoszba kivetett és visszahuhanó „úrutas” így lesz a költő jelképe a *Fehér kutya a végtelenben* verscímében.

Külső háború nélkül is ellenségeskedésre épülő társadalmakban élünk, „ahol már a gilisza is ellenzéknek számít” (*A fákat mind megnöveszteni!*) Nem más, mint fenyegetettség következtethető ki a szerelmes versek képeinek nagy részéből is, amelyekben a férfiszáj „bulldózerként” közelít (*Elindultak a kis piros bulldózerek*), s amely képhez korábban is (1971-ből való vers!) a válogatás nélkül, barbár letarolás, a pusztítás és pusztává változtatás riadalmi asszociálódtak. Más képekben a gépek és a személytelen-ség fenyegetései jelennek meg: „én a vén tyúk / szerettem három harisnyagyárat / öt diesel-motort egy poklot / most férjhez menni akarok / egy partizánhoz két traktorhoz / két núbiai tigrishez egy sivataghoz / egy mozdonyhoz egy körtefához / istenem / adj egy kevéske boldogságot” (*Ha meglep a magány a konyhaasztalon*). Talán némi irigység, de inkább keserűség bukkan föl az érzések között, ha mások kapcsolatával szembe-sül: „Ők ketten utaznak. / Közelebb... Közelebb egy másfajta elragadtatáshoz... (*Szent Teréz barna arca*). A kivetettségben, amelyet a bellum omnium contra omnes, a mindenki mindenki ellen jellemez, a másik nő is ellenség: „Lányok jönnek / ingben, nőtény farkasok.” (*Tavaszi széttépvé*) S mint a vers címe is mutatja, ha a költő netán reménykedőként, azaz tavaszként felbukkan, máris szétszaggatja őt a versben korábban megjelenő férfi elérhetetlensége. Pedig a kiüzetésben és fenyegetettségben egyetlen járható út lenne a személyiség számára, a kinyílás a másik ember felé, csápokot növeszteni egymás felé, kapaszkodni egymásba – de ez is kudarcra végződik: „Egyre távolabb egymástól a kijelölt csillagpályán / két egymásért üvöltő szörnyeteg.” (*Bukott angyalok*) A *Bukott angyalok* vers- és cikluscím Ádám és Éva bukásán túl egy másik bibliai kiüzetést juttat eszünkbe, nem a megcsalás és az ábrándok kudarcát, hanem az ész és a góg félelmetes csatavesztését. Egyedül a bibliai kiüzetés, pusztába kikergetett bűnbak képe hiányzik, vagy csak éppen földereeng, mert a teher a magába zárttság: „Nincs hová elmenni / Nincs hová visszatérni.” (9 minden helyen) Nem csoda hát, hogy ha akad is itt-ott remény és boldogság, csak futó és törékeny: „Törékeny helyszín: Éden” (Verscím!).

A felfokozott, kétségbeesett kinyílási vágy és támpontkeresés kifejezői a happening-vezetőkészek, amelyek Ladik korábbi szaválásait jellemezték, és amelyek árnyékához köztödi hírneve, s nem a versekbe megmutatózó kinyilvánulási, kapcsolatteremtési ki-

sérletekhez. Mintha a költészet is cserbenhagyná e ponton: „Ha a leány szólni akar, megcsonkítják a nyelvét, hiába erőlködik, senki sem érti a szavát (*A férfiszülte leány*). A dadogás régóta képe a költészetben a szavakkal való küszködésnek, az elégtelenség érzésének a szorító valóság megragadásakor. Ladiknál ez „az ikegő ember”, aki „belekiáltotta sorsát a gödörbe” (*Az ikegő ember*), s akinek sorsa ebben a békében, ami ma körülvesz bennünket, olyan, mint Radnótié a háborúban. Versei mégis csak túléltek a gyilkos kort: „Nem maradhat titok / a gödörbe kiáltott fájdalom” [Nyár(s)]. A költő valamikor mint a közösség apostola, prófétája, élő lelkiismerete őrködött. Most abban a világban, ahol „Nincs nő és nincs férfi: gyűlölet van. / Üres az égbolt” (*A bőr odaragad*), ahol „nincs éjszaka és nincs nappal. Örök szürkület van. / Egy didergő madár-ijesztő virraszt az égen.” (*Csont előtt virradat*) ebben a világban, még ha tisztavirágként is, fel-feltűnik egy eddig még nem említett, szigetnyi boldogság. A világirodalomban is alig akad párja annak az anyai szeretetindulat-kitörésnek, amelyet a robbanás előtti pillanat tömörségével fogalmaz meg gyermekének: „elszédülök pihés gerince muzsikájától / fiam bordái sovány orgonasípok (*Ólomöntés*). Ugyancsak a gyerekkorhoz kötődő emlékek azok, amelyek derűs, idillikus életképként villannak fel. Ilyen például a falusi-külvárosi kamaszlány élményét, életérzését sugárzó *Bújócska*. Ebben sem hiányzanak a folklór elemek, mint például a tükör, melyet a lány párnája alá tesz, hogy ébredéskor megpillantsa benne a jövődöbeljét.

Ezzel szemben a szerelmes versek erotikája, jórészt az *Elindultak a kis piros bulldózer*ek és a *Parázna sóprű* ciklusokban nem csupán képeiben babonás-népies, hanem ironikus és csúfolódó, rafináltan érzéki és kajánkodó hangnemében. Így rokonítható a *Görög nő* című vers az Ortutay Gyula és Katona Imre gondozásában megjelent *Magyar népdalok* I. kötetének a Csúfolódók, tréfás gúnydalok gyűjteményében a 144.-kel (2., bőv. kiad., Budapest, 1975), a *Vers a szerelmes piócáról* a 145.-kel, a *Maga az a kövér pasas* a 178.-kal, a *Nadrágomra ha rátalálsz* a 22.-kel a Fonódalokból, és így tovább.

A néphez való kötődés nem merül ki Ladiknál a babonás gyászképekben és az erotikában, de még a népmesei fordulatú erőszakban, ölelésben sem (l., a *Mesék a hétfejű varrógépről* ciklus darabjait). Ladik Katalin a legarchaikusabb rétegekhez nyúl vissza, azok képeihez és ritmusához (elsősorban korábbi verseiben): „ég a gyertya ég / el ne aludjék / aki lángot akar látni / ide guggoljék” (*Ólomöntés*). A regélést, ráolvasást, babonás ráéneklést talán Vörösmarty és Arany emelte be először a klasszikus magyar irodalomba, a *Csongor és Tündében*, illetőleg a balladákban. A huszadik században Weöres Sándor, majd Juhász Ferenc és Nagy László követi őket. Ladik archaizálása nem új-játeremtése a mának a múltban, vagy a múlt nyelvének feltámasztása a mában, mint Weöres *Psychéje*. Mintha közvetlen élményekből táplálkozna Ladik: „a tánc a tánc / kergeti árnyékomat / leteperi megszurkálja / megkötözi göngyölgeti / ne nyivákolj / zsebre teszi / úgsincs vége / soha vége / a táncnak (Éjféli rondó) Nemcsak József Attila érzékeny szépségeinek volt hű tolmácsolója a magyaros hetes sor (*Nincsen apám, se anyám*), hanem még ma is élő, s szinte mindenre képes: „süsd le szemed jön az ár / kacsóimban túskevár / gyertyáim most nyerítettek / megszülték a harmatot” (*Ólomöntés*). Olyan hagyomány bukkan itt elő, amely még a századfordulón is élő volt a jegyzőkönyvek tanúsága szerint: „...táltos ő és meglátja a földbe rejtett kincset... Azon rossz szemeit csodálatosan forgatja, nagyon tudja szóval, sőt énekléssel is tódíttya a dolgot,

azonban a magyar versek mondására csodálatosan nagy hajlandósága van” (*Ethnográfia*. XXXII. 136.). Mintha csak Ladik Katalinról szólna a krónikás, a merész mimikájú, tiszta kiejtésű, ezerhangú versmondóról, a „hideglelős sámán”-ról (Bartók Béla) aki az örökséget sajátjaként varázsolja elő – ezért sem gyökértelen szürrealizmusa a magyarban. Ebből a gyökérből hajtva nyugodtan kötődhet számos szállal, ide is, oda is, szerte a világban, akár Dalihoz: „lecsüng egy évszak a homlokodon” (*Molunati elégia*), akár T. S. Eliothoz vagy József Attilához: „a kanalak röpte habos / almával kitöltve / cirmos nyelv a tenyeremben / a fogak benne elszenderültek / hajfűrt bugyborékol / egy arc / körmömön elcsorog” (41 °C), akár a világirodalom és az európai kultúra bármelyik művészéhez vagy alkotásához (l. a *Peer Gynt ragadozó madarakkal*, *Szentivánéji álom*, *Leonardo*, *Bartók Béla*, *Ovidius* stb. című verseket). Kapaszkodók és ösztönzők a régi magyar irodalom fontosabb állomásai, utalásai (l. a *Virágének*, *Zsoltár*, *Ne légy kegyülm mogomnok*, *Hogy szó, étel, oltalom ne adassék* stb. verseket). Amikor pedig mindez „inkarnált bábjátékosokként” (ciklus- és verscím!) jelennek meg, akkor máris a hagyományos színház a világ – világszínház képnél vagyunk, amely tarka, akár az egyes ember élete, ha azt válságos pillanatban felméri: „keresztvízre léptem / és onnan lenéztem / volt ott zöld sárga kék meg minden / az egész életem” (*Keresztvízre léptem*). Az ember keresztvízhez ér, ahol választania kell, merre tovább, és hídhoz érkezik, ahol másik partra, másik világban folytatódhat az útja. A gyökértől, az indulástól különböző világ jelentkezik a versek technikai szókincsében (mozdony, motor, rezsó, porszívó, vasút, metró, expressz stb.), de elsősorban a képeknél a hasonló és a hasonlított szerepcseréjében. Ladik Katalinnal megfordul a kép, a testrészeket szemlélteti a vasúttal: „kis piros vonat a szádból / jön felém fehér síneken” (*Kis piros vonat a szádból*). Azt hiszem, nem szükséges részletes magyarázatot adni azokra a szinte hihetetlen technikai és társadalmi változásokra, amelyek a képek megfordításához vezettek. Bármilyen furcsa, de talán éppen ez az oka, hogy szükséges magyaráznunk a verseket.

BENCZE Lóránt

A BUKOTT ANGYAL FÖLEMELKEDÉSE

Ladik Katalin: *Kiűzetés*. Magvető, Budapest – Forum, Újvidék, 1988

Hagyományos fogantatású kötet, olyan értelemben, hogy ma már megszokott, sőt jórészt kizárólagos jelenség az avantgardizmus utóihletében alkotni. Ennek ellenére Ladik Katalin expresszionista képeit, szürrealista és olykor dadaista megnyilvánulásait folyamatosan döbbenettel és puritán megbotránkozással szemléli az átlagolvasó. Ez a sorsa *Kiűzetés* című, egy életmű keresztmetszetét reprezentáló kötetének is, mely nyolc ciklusával egy majd negyedszázados korszakot ölel fel.

A hatvanas évek költői terméséből közöl válogatást Ladik Katalin könyvének első ciklusa, az Éjféli rondó. A lírai én alapélménye, a halálraítéltség tudata üzen verseiből, így pl. az azonos című költemény haláltáncszerű rondójának esetében is, amikor a hosszú sorú, nagy lélegzetű szabad vers karcsú sorok lüktetésévé alakul át a halálfélelem

vibrálását árasztva. A ciklus verseiben egymást váltják a merészen kapcsolt asszociációk és a szürrealista képösszemosások az extravagancia túlzó ötleteitől sem idegenkedve (*Ólomöntés, Zsoltár*), s bizony Ladik nemegyszer alig képes szabadulni az erőltetett, hosszúra nyújtott képhalmazástól, ami olykor-olykor a hatásvadászat gyanújába keveri. A tiszta hangon csengő, szabatos témakifejezést Ladik csak egyetlen esetben közelíti meg a fenti ciklusban, s ez a tény a *41 °C* című költemény megvalósulását dicséri: „a kanalak röpte habos / almával kitöltve / cirmos nyelv a tenyeremben / a fogak benne elszenderültek / hajfűrt bugyborékol / egy arc / körmömön elcsorog”.

Az *UFO party* lázas víziói, az 1962–1976-os jelzésű ciklus versei a költői én magára-találása helyett a zsákutca kudarcát jelzik. Az Ibrisz csillagvizsgáló ellen elkövetett mérényletről című vers még az első kötetegységhez kapcsolódik mind forma, mind tartalom tekintetében, az *UFO party*, a *Tél*, a *Zöld tenyér, kárpitba verve* és *A királynő számolja* viszont már új próbálkozások eredménye.

Az *UFO party* a Ionesco fémjelezte abszurd dráma „hagyományaiból” merít. A szabad vers „formája” ugyanis tovább bomlik, formátlanodik, s a képvers elemeit beolvastva a versszakok egy a teljes könyvlapot betöltő betűhalmazzá robbannak szét. Tartalmi szempontból is a destrukció a lírai én alaptétele, amit az „erősen romlunk, uformálódunk deformálódunk” megállapítás emel ki. A *Tél* forгатókönyvre emlékeztető szövege is ezt a tényt példázza „üresjáratú” dialógusaival. Immár sablonossá vált alkotásformula érvényesül Ladik esetében: a káoszba forduló világot, az értelmetlen értelmetlennel fejezni ki. Így jutunk el az abszurd lehetőségéhez, miközben új műfaji kísérletek teszik érdekfeszítőbbé a kalandot, mint pl. az ún. audiovizuális oratórium (*Zöld tenyér, kárpitba verve*), vagy a talált kelléklista-költemény (*A királynő számolja*) fősorolásai. A dadaista megnyilatkozásokból építkező szöveg tehát Ladik esetében nem tekinthető hosszú életűnek.

Az *Elindultak a kis piros bulldózerek* című kötetegységben a lírai én ismét jellegzetesen szürrealista felhangokat üt meg, de most már az abszurd világ jelenségei sem idegenek tőle. A forma gyökereket váltást mutat. A hosszasan áramló vers, illetve szöveg helyett új, Ladiktól eddig szokatlan, rövid, öt-, illetve hatsoros költemények lepik meg az olvasót. A költői én hangjának sajátos árnyalata szólal meg egyes epigramma tömörségű versecskékből. Az ötletes logikai bukfenckel eltorzult világokat és viszonyokat idéznek, mint *A kés* sorai: „ha kettévágjuk a körtét / a piros hajú kislány / nem fog sírni többé / ha kettévágjuk a kislányt / a piros hajú körte / nem fog sírni többé”.

Ladik Katalin versesvilága lényeges változásokat azonban még most sem mutat, ugyanis a forma megváltoztatása nem jelenti a tartalom átalakítását is egyben. Már megszokottak szürrealisztikus látomásai és túlkapásai, s több esetben inkább egy sikerültebb költői képről beszélhetünk csupán, semmint sikeres versről (csend, áhítat); az pedig nyilvánvaló, hogy három, illetve négy szóból még egy értékelhető versalakzatot illetve költői képet is nehéz létrehozni, nemhogy verset (*A répa, Életem!*)!

A hetvenes évek költői termését nagyrészt a *Mesék a hétfejű varrógépről* című ciklus képviseli Ladik Katalin kötetében. Ismét a formaváltás képviseli az újítás szellemét, marad a szürrealista hang enyhe dadaista színezettel. A rövid szövegverssekkel Ladik egy újfajta, egyéni mitológia megteremtését célozza, melynek forrása a szürrealista hagyományoknak megfelelően a népi mesevilág. A valóság mögötti valóság ily módon történő

felkutatása csupán egy újabb kísérlet, célba nem érés marad, mivel igencsak megkérdőjelezhető a versek értéke és szükségessége.

Az Inkarnált bábjátékosok című kötetegység is a fentiekhez hasonló színvonalat, tartalmat és megformálást jelez, újat és érdekeset nem mondhatunk róla. Egy verset azonban mégis kiemelhetünk, melynek sorai hátborzongató hitelességgel idézik Csáth Géza novellavilágát, azt a világot, melyet maga Ladik is igyekszik a magáévá tenni, áthasonítani. Az állati ösztönök, a meghasonlott elme mélyéből törnek föl az *Egy délután ültek a galambok* képei, melyek a kötet következő ciklusának az alkotásait is besugározzák majd: „Egy délután ültek a galambok a porban. / Én a küszöbön ültem, sört ittam. / Május volt, a kék csavarhúzó / Meg a szürke galambok ezt kuruttyolták: / Öld meg! Öld meg! / Fölvettem a forró csavarhúzót, bementem a konyhába, / Hagymát vágott, könnyes arccal kérdezte: / Kisfiam, éhes vagy? Én meg se szó, se beszéd, / Arcába vágtam a csavarhúzót egyszer, kétszer, / Aztán becsuktam a véres ablakot. / Azóta kuruttyolnak a fejemben a galambok.”

A *parázna söprű* című ciklus az örületig habzó erotika verseit gyűjti egy csokorba a hatvanastól a nyolcvanas évek első feléig. A szerelem kiegyenlítődik a csupasz testiség érzelmszegény futamaival, s égető vágyként tör utat magának az érzékek birodalmában (*Boldogság, Görög nő, Szent Teréz barna arca, Ne légy kegyülm mogomnok* stb.). Különösebben megrázó, magával ragadó vers ebből a sorozatból sem emelhető ki, s lényegében már szokványosan unalmas a pornográfia határát súroló képekkel való hadakozás úgymond „a költészet szent nevében”.

A *Kiűzetés* utolsó két ciklusa (*Homo galacticus, Bukott angyalok*) már a legfrissebb költői anyagot, a nyolcvanas évek vertermését tartalmazza. A színvonalteremtés ezúttal a kísérletből sikeres tette nővi ki magát. Képhalmazásokban merült ki Ladik költészete eleddig, most a gondolat, egy intellektuálisabb lírai születésének lehetünk tanúi „a munkaterápia-versírás” ellenében. A lírai én létélménye változatlanul a szürrealista ábrázolásmóddhoz kötődik, az édenét veszttette ember keservei azonban szabatosabb, fegyelmesebb alakban szólnak meg az interpunkció szem előtt tartásával. „A szürrealista örökség tv-közvetítését” kísérve az édenből kiűzetett ember, a bukott angyal verdes előttünk Ikarosz-szárnyakkal. Az ösztönös, természetes lét visszaszerezése utáni égető vágy a magasba emelkedés, a szárnyalás kívánásában testesül meg, mint a *Tavaszi* soraiban: „Víz. / Ne cselekedj. / Repülj.”

Az ősi örökség visszakövetelése „félelemmel töltött szépségeket” ígér, mert nemcsak az élet angyalai, de a sötétség rejtett ösztönei, az állati erők is ugrásra készen lapulnak az új ember lelkében. Ez az a pont, amikor Ladik verseinek lírai énje ismételt Csáth örökségét olvasztja magába; feltéve a kérdést: „Miféle állat lakik bennem?” (*Hajnali közeledtén, az álom torkolata előtt*). A kín háza az ember, „Dróttokkal kipeckelve, nyárfa, valóságos liget! / Szemében a fájdalom színes tüzei egyenként kigyúltak” (*Hosszszú, téli madarak tüzei*), s ha sem a paradicsomot, sem a purgatóriumot nem bírhatja, egyedüli „kilátása” a pokol ígérete marad. A léthelyzet tehát feloldhatatlan, hacsak a halál poklát nem tekintjük valamiféle megoldásnak, amint azt a ciklus apokalipszist idéző záróverse jelzi: „Az átok rég beteljesült: / Az utolsó férfi is meghalt, az asszonyok megöregedtek. / Nincs éjszaka és nincs nappal – örök szürkület van. / Egy didergő madár-ijesztő virraszt az égen.” (*Csont előtt virradat*)

Ladik Katalin életműve most, a nyolcvanas évek jelenében érkezett el a valódi költészeti érték felfedezéséhez érett meggondolással formálva költeményeinek sorait. S ha verseinek lírai énje egy lezártnak tűnő, bukásra ítélt világ jelenségeivel hadakozik is, reméljük, a költő pályájának alakulása és fejlődése szempontjából nincs még minden út elzárva, s a „bukott angyal” sikeresen szárnyal majd új világok meghódítása felé.

CSAPÓ Julianna

BÁCSKERTES BALLADAKINCSE

Silling István: *Ismeretlen anyám*. Kupuszinai népballadák és balladás dalok. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989

A jugoszláviai magyar népballadakutatás újabb kötete Silling István *Ismeretlen anyám* című gyűjteménye. A kisebb közleményektől eltekintve e balladaskönyv méltó helyet foglal el a kórógyi, kopácsi, gombosi, topolyai és a Tiszavidék balladafeldolgozásainak sorában. Silling István szakmai hozzáértséssel gyűjtötte és dolgozta fel szülőfalujának balladáit és balladás dalait.

A Palócföldről származó kupuszinaiak több mint kétszáz éve élnek aránylag zárt közösségben, fő foglalkozásuk a földművelés. A parasztság megváltozott életkörülményei ma már nem teszik lehetővé, hogy a hagyományos népi kultúra elemei tovább éljenek. Ez a tény azonban általános érvényű, nemcsak Kupuszina hagyományaira vonatkozik, hiszen a népi hiedelemvilággal kapcsolatos jelenségek lassan feledésbe merülnek, esetleg már csak az idős emberek emlékezetében élnek (Silling adatközlőinek átlag életkora 68 év!). Ezért is dicséretes, hogy a gyűjtőnek az utolsó pillanatban még sikerült a falu balladakincsét megmenteni a feledéstől tanítványai segítségével. 1980 nyarán kezdték el a gyűjtést, öt éven keresztül 60 adatközlőt (11 férfit és 49 nőt) kérdeztek ki, és ezektől 172 balladát és balladás dalt jegyeztek le. A gyűjtés célja Silling szerint „...egy falu balladakincsének teljességét akartuk adni egy meghatározott időben. Mindezek a balladák, népelemek szerves részét képezik Kupuszina epikus népdalkincsének”. A célt maradéktalanul teljesítették, hiszen a gyűjteményben olvashatunk klasszikus és új stílusú balladákat, vígballadákat, románcokat, betyárballadákat, balladás dalokat. Találkozunk olyan közsímsert típusokkal, mint *A székenbe esett lány*, a *Halálra táncoltatott lány*, *Rózsa Sándor-* és *Bogár Imre-*balladák stb.

Silling István könyvének bevezetőjében feltünteti az egy faluban végzett eddigi balladagyűjtéseket, és nem kis büszkeséggel állapítja meg, hogy az általa felsorolt nyolc község között Kupuszina az első a típusok számában (44) és a variánsokban is (148).

A gyűjtemény anyagának típusokba sorolását Ortutay–Krizsa: *Magyar népballadák* című kiadványa alapján végezték, de felhasználták Vargyas Lajos *A magyar népballada és Európa* című összefoglaló munkáját is. Silling megállapítja, hogy a klasszikus balladák közül csupán 4 típusal találkozott 22 változatban (*A székenbe esett lány* – 11, a *Halálra táncoltatott lány* – 5, a *Három árva* – 4 és a *Halálraitélt húga* – 2 változat). Nem találtak azonban olyan ismert típust mint *A rossz feleség*, *A szeretet próbája* stb. A vig-

balladák, románcok 3 típusa (*A megszólaló halott, A megcsalt férj, Házasuló királyfi*) 6 változatban került lejegyzésre. Sokkal gazdagabb az új stílusú balladák repertoárja, a betyárvilág hőseiről 13 típus 55 változatát olvashatjuk (Bogár Imre, Rózsa Sándor, Csali Pista, Patkó Bandi alakját idézik). A családi eseményekhez, gyilkosságokhoz, szerencsétlenségekhez fűződő balladák és balladás dalok 20 típusának 59 változatát jegyezték le. Olyan ismert típusokat, mint a *Bárókisasszony és gulyás, a gyermekgyilkos leánya, Az egymástól tiltott szerelmesek, a Szeretőért elkövetett gyilkosság, Cséplőgéphe esett lány* stb.

Függelékben 4 típus 6 változatát közli a gyűjtő, egy legendaballada (*Szálláskereső Jézus*) két variánsát és a *Kánai menyegző* vallási témájú epikus népéneket, mellyel szoros rokonságban áll a *Három árva* klasszikus balladák siratóéneke-változata. A Szilágyi Erzsébet kezdetű ballada pedig Arany János *Mátyás anyja* című balladájának folklorizált változata. Az *Aradi gyász* szintén irodalmi eredetű történeti ének.

Szólnunk kell a balladák szövegéről is. A gyűjtést magnetofonnal végezték, ami lehetővé tette a szövegű lejegyzést. Következtesen betartották (amennyire a közlők is következetesek voltak!) a nyelvjárási szövegek átírására vonatkozó szabályokat: az *ë* hang jelölését, a *j* (*ly*) hang írását, de technikai okokból sajnos eltekintettek a palócosan használt nyílabb *a* és zártabb *á* jelölésétől. Egyes balladák szövege után a gyűjtő néhány kérdést tesz fel a közlőnek: hol és kitől tanulta a balladát, és milyen alkalomkor énekeltek. Így hozza közelebb hozzánk azt a világot, amit a balladák feltárnak előttünk.

A gyűjtemény balladáinak dallamát Kónya Sándor jegyezte le, és ő készítette a zenei mutatót is, a kottairó pedig Marijana Milićev. A balladaénekesek névsora után a szövegekben a nyelvjárási ejtésű szavak köznyelvi alakjait találjuk szómagyarázattal, valamint a felhasznált szakirodalmat.

Silling István *Ismeretlen anyám* című balladáskönyve értékes gyűjteménye a magyar szellemi folklórnak.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

SIKLÓ MIKLÓ, KICSI KUCKÓŐRZŐ ÉS A TÖBBIEK

Az aranyhajú testvérek. Bunyevác népmesék. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988

A Kiadó mesesorozatában ezúttal a bunyevác népmesekincs huszonhárom szép darabja mutatkozik meg a magyar olvasó előtt, mint olyan hézagpótló és úttörő jellegű szellemi érték, amely arra van hivatva, hogy „az együtt élő népek irodalmi és szájhagyományozó műveltségének megismerésével” gazdagítson, s segítsen tudatosítani bennünk „a sajátos színfoltjaival együtt is közös európai műveltségünk összetartozását és egybefonódását” – mint Jung Károly, aki a válogatást és a fordításoknak az eredetivel való összevetését végezte, s írta a kötet utószavát, fogalmaz, amikor a sorozatnak, s azon belül is ennek a kötetnek a küldetéséről beszél.

Az 1987-ben, tehát csupán egy évvel *Az aranyhajú testvérek* megjelenése előtt elhunyt jeles kutatónak, Balint Vujkovnak a gyűjtéséből ad válogatást ez az „első magyar

nyelvű önálló bunyevác népmesekötet”. Ahogy már megszokhattuk, ezúttal is ismert vajdasági írók, műfordítók közreműködése révén szólalnak meg magyarul a bunyevác népi szövegek.

A sorozat eddig megjelent kötetei közül ez a mostani a legsikerültebb. Szépek, szó-
rakoztatóak és a korábbiaknál változatosabbak is a szövegek. A tartalmasság magasabb szintje nemcsak abból adódik, hogy a mesék mellett mondákat is olvashatunk itt (az egyikben például Vörösmart helységnév keletkezésével kapcsolatban); az is közrejátszik – sőt, elsősorban az játszik közre – benne, hogy a mese műfaján belül is gazdagabban pompázó, tetszetősebb, arányosabb ez a kötet. Varázsmesék, kísértethistóriák, tanulságos történetek, furfangos elbeszélések és csalimesék javából olvashatunk ebben a kötetnyi válogatásban. S néprajztudós lehet a megmondhatója, hogy a motívumismétlődés is sokkal diszkrétebb és ritkább jelenség itt, mint volt az előző kötetekben. Ez egyértelműen hasznára válik az olvasmányosságnak, ugyanakkor nem valószínű, hogy emiatt a folklorisztikai hűségen olyan komolyabb csorba esett volna, amelyet méltánytalanság nélkül számon lehetne kérni ettől az elsősorban mégiscsak „szórakoztató és tájékoztató jellegűnek” szánt kiadványtól.

Valószínűnek látszik: abban, hogy a kötet igazi, harmonikus egységként hat, s hogy barátságos meseatmoszféra lengi körül, a gyűjtő Balint Vujkov feldolgozási módszerének is szerepe van. Ő, mint ismeretes, nagy hangsúlyt fektetett rá, hogy „az irodalmi szerkesztés eszközeivel mintegy megújítva és tökéletes formában” kerüljenek ki műhelyből – vissza a néphez – a begyűjtött mesék. Szövegei tehát a klasszikus mesegyűjtési elvek szerint hitelesek – biztosan ezért is emlékeztetnek bennünket jobban gyermekkorunk klasszikus meséire.

Viszonylag sok a kötetben az újdonság erejével ható mesetörténet (*A gazdag ember vaja, A fejetlen pap, Péter bátya, Az öreg apó meg a király*), de még azokat is, amelyeket máshonnan már ismerőseknek találhatunk, illetve gondolhatnánk (pl. *Sikó Mikló, A györgyéni templomrom legendája, Terülj, abroszkám, Az aranyhajú testvérek* stb.), úgy lehet olvasni, mint ahogy régi, kedves ismerősnek örül meg az ember váratlan találkozásakor, ha ismeretlen közegekben és körülmények között látja viszont: új, kedves, eddig föl nem fedezett vonásokat vesz észre rajta.

Az eredményből ítélve a fordítóknak a bunyevác nyelvű meseanyag jól formálható alapul szolgált: a tartalom úgy váltott kifejezési formát (nyelvet), hogy a mesék szüve-
rén belső világa töretlen maradt; jellegzetes vonásait átmentve képlekenyen simult hozzá a magyar mesélői stílushoz. Némely jól sikerült nyelvi megoldás láttán az olvasó csodálkozva állapíthatja meg: szerencsés esetben a nyelvváltás után is megőrizhetők még azok a stilisztikai-műfaji jegyek is, amelyek látszólag szorosan nyelvhez-néphez kötődnek. Az ilyen nyelveken átható stílusjegyeknek szép példái találhatók ebben a kötetben, különösen a mesekezdő és -záró formulák között: egyenértékű megfelelői az azonos funkciójú magyar nyelvű alakzatoknak, anélkül hogy azt az érzést keltenék, hogy azok utánzatai.

A mesemondó stílus – érteve ez alatt a fordításokét is – közvetlen, friss, könnyed. Itt sikerült ez ideig a leginkább megteremteni azt a harmóniát az eredeti (más nyelvű) a magyar fordításokban megmutakozó mesevilág között, amire több-kevesebb sikerrel mindig is törekedtek a szövegek gondozói. Valóban úgy érzi az olvasó, hogy a „kölcsonös tisztelet és megbecsülés jegyében” készült könyvet olvas.

Ezt a véleményünket nem változtatja meg, legfeljebb csak árnyalja az az észrevétel, hogy akad néhány meseszöveg, amelyből, sajnos, egy-két szófacsarintás erejéig itt-ott kilóg a népies-népieskedő, kedélyes-kedélyeskedő ferdítői lóláb. Kilenc fordító közül egyetlenegy mintha túl szabadon értelmezte volna a fordítói ideálként megcélzott *magyar irodalmi nyelv* fogalmát. Ha a szövegekbe való beleegyénieskedés a kötetről kialakuló kellemes hatást lényegesen nem is befolyásolja, mégsem hagyhatjuk szó nélkül: nem tartjuk valószínűnek, hogy a *hun* (*hol helyett*), *aszontad* (*azt mondtad helyett*), *köll* (*kell helyett*) – és így tovább – nélkül nem lettek volna meg szerencsésen némely meseszövegek. Még a *kipötytyent fámtosan, vigyorgott a sütyörödött, eleredtek lányfellyülbeszélőbe* – és hasonlók – is túl kackiás kifejezéseknek tűnnek ezekhez a mesékhez, amelyek népinek népiek ugyan, de talán mégsem egészen úgy, ahogyan fordítójuk gondolja. Ezek a töről metszett népies szóalakok, töményen hangulatos kifejezések még ha találóak is, magamutogatók: eltakarják, ahelyett hogy kiteljesítenék a mesék szépségeit. Pedig ezek a szép mesék megérdemlik, hogy úgy szólaljanak meg, ahogy Fehér Ferenc, Ács Károly, Dudás Károly és a többiek szövegei. És megérdemlik a szép és jó könyvekre ugyancsak rászoruló gyermekeink is.

Végezetül: nem volna méltányos említetlenül hagyni Dudás Antal ihletett illusztrációit sem. Szép, nyugalmat árasztó, a mesék világába simulékonyan beleolvadó, egy-egy apró, jellegzetes vonás, motívum által azonban belőle mégis diszkrétén kiemelkedő rajzai szerencsés és biztos kezű, jó stílusérzékű rajzolóként mutatják be őt.

CSEH Márta

KÉPEK, SZÍNEK A MÚLTBÓL

Régi magyar kódexek I–III. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1985–1989

Egy új nyelvemléksorozatnak immár három kötete készült el az ELTE Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszékén. *Régi magyar kódexek* néven indult el, s a hasonmásban mindmáig hozzáférhetetlen XV–XVI. századi magyar kódexeket teszi közzé.

Az új sorozat megindítását az indokolja, hogy a Codices Hungarici köteteinek lassú ütemű megjelenése – a kifogástalan feldolgozási mód és igényes kivitel mellett sem tudja kielégíteni a „tudományos érdek” köteleményeit (1942 óta mindössze 6 kötet jelent meg).

Szerényebb külsővel, de kisebb megjelenési intervallummal ígérik ezeket a kiadványokat.

A sorozat első kötete egy 1521-ben készült kódexünket tartalmazza, amely nevét kezdő sorairól kapta: *Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról*. A második kötet a *Bod-* és a *Sándor-kódex*, a harmadik pedig a *Smor-kódex* és a *Krisztina-legenda* feldolgozását adja. A szövegek kivétel nélkül a XVI. század első feléből valók.

A kötetek szerkezete jól átgondolt, és – igen helyesen – mindegyik azonos módon épül fel. A bevezető tanulmány, amely a kódexszöveggel kapcsolatos eddig kutatásokat

összegzi, jelentős része a könyvnek. Sok mindent megtudunk innen kódexeink sorsáról, hányatott, részben rejtélyes életútjáról. A kódexirodalom kutatóinak állhatatos munkája azt mutatja, hogy konkrét adatok (évszám, a scriptor neve stb.) híján a fellelhető körülményekből jól kell tudni következtetni; tudni kell, hogy a szöveg némán is sok mindenről vall. Pl. a Könyvecse scriptorának rendi hovatarozását egyetlen momentum is eldöntheti: a hagyomány szerint ui. a domonkosrendiek a szenteket mint *anyánk*-at, illetve *atyánk*-at emlegetik. Ha az írás formája, a vonalvezetés alapján nem is dől el, hogy férfi vagy nő írta a szöveget, a szintén itt előforduló megszólítások már árulkodóbbak: a *nénéim* megszólítás, valamint a következő sor mutatja, hogy mind a címzett, mind pedig a scriptor nő lehetett: „szeretjük-e az drágalatos nevét hogy istennek leányinak mondassunk”.

De nemcsak maga a szöveg, néha a törlések, javítások is sugallnak valamit: az író/másoló eredeti szándékát, netán a latin szöveg nyugtétől való szabadulás halvány gesztusát; vagy esetleg a szerző anyanyelvjárását fedi fel, amikor (ekkor még) öntudatlanul korrigál.

A kódex vándorútjának állomásaira fényt deríthet egy-egy későbbi bejegyzés (városnév, tulajdonos neve) is, ugyanakkor az utólagos beavatkozások, pl. a hiányosan dokumentált restaurálás, kárt is okozhatnak; pl. a Krisztina-legenda eredeti helye a Horvát-kódex kötéstáblájának szétbontásával eldönthetetlené vált.

A kötetek bevezető tanulmányai a kódexekre vonatkozó szakszerű adatok után a szövegátírás egyetlen korszerű elvét ismertetik, miszerint átíráskor minden jelet ki kell tenni, „tekintet nélkül arra, hogy van-e funkciója vagy nincs”. Itt van még szó az írásjelek használatáról, sőt a szövegek íráshibáinak a jellemzését is megtaláljuk.

Ezek után következik bal oldalon a kódex hasonmása (fényképmásolata), illetve jobb oldalon a betűhív átirat.

Maguk a szövegek izgalmas műfaji, műfajmegnevezési kérdéseket vetnek fel, pl. a Sándor-kódexbeli *Három körösztýén leán* c. mártírpassió hosszú viták során kialakult műfaji kategória. Neveztek dialogizált legendának, mártírdrámának, per formájában megírt legendai tárgyú mártírpassiónak stb. Egyébként is a műfajok sokféleségét találjuk a kötetekben: traktátusok, legendák, bibliai jelenetek, memorizálásra szánt intelmek, látomások, vetélkedések.

A szövegeket olvasva egy régmúlt világ színei elevenednek meg; egy-egy jelző, szándékaltalan kiszólás, vaskosabb megjegyzés a teológia célzatú tanítás, példázat mögül elővillantja a kor emberét, minden bölcsességével és gyöngéjével egyetemben.

„Vaskos humorú” (Horváth J.) megjegyzésként hat a következő sor a Sándor-kódexből: „ne kéméld mast az béka szalannát”; tehát ‚ne kéméld a potrohod’, ha részesülni akarsz a mennyei üdvösségben; s immár naturalisztikusnak a következő a Krisztina-legendából: „fertelmes Urbán fergeknek mészárosa”.

Érdekes tartalmi momentum a Bod-kódexnek a három tüzes lándzsa története, ezek ui. az emberi kevélység, fősvénység és paráznaság miatt csapnak le. Ugyanakkor egy örök érvényű emberi életbölcselet fogalmazódik meg abban a részletben, amikor a „megkorult”, telhetetlen királynak holtában meg kell elégednie három sing földdel és három sing vászonnal. Izgalmasak ugyanennek a kódexnek a szimbólumai is: pl. a vilá-

got jelképező felemás, elől szép, hátul csúf asszony motívuma, vagy az unikornis elől menekülő ember ábrázolása.

Már az említett mozzanatokból is láthatjuk, hogy a kódexekben az egykorú, többé-kevésbé hiteles események csodás elemekkel váltakoznak, keverednek. Jó példa erre a Három körösztýén leán legendája, melyben a szerző aktualizál: a római császár helyett itt a török császárt és udvarát találjuk.

A kódexek szövegében a leírt esemény hitelességét erősítendő a középkori ember tárgyi világának egyes vetületei is felsejlenek. Tényszerűen, pontosan rögzíti a Krisztina-legenda szerzője a mártírlány kínzásának stációit. A korabeli kínzási eljárások leírásai a csodatörténet angyal-epizódjával váltakoznak; a komor, naturalista színeket azonban nem oldják fel. Íme néhány részlet!

Kezdetben kínzója „tenyerekkel parancsolá ő orcáját verni”, majd „marok vesszőkkel verik”, megparancsolja Krisztina „nyakába járomfákat avagy köteleket vettetni: és kezeit lábait békóba szegeztetni és berekeszteté őtet a tömlöcbe”; majd „parancsola egy kereket hozni és szent Krisztinát reá kötöztetni: és az kerék alá lángat gerjeszteni: és fákat terejteni alája: és olajt a tűzben ötteni (önteni)”; később faggyú, szurok és kénkö kerül a tűzbe, a lány fejét „megberetváltják”, egy bájoló két kígyót hoz stb.

Az egyes szövegrészek szuggesztív hangja, ábrázolásmódja nyilván meggyőző benünket, hogy a régi könyvek böngészése a „szakmán” kívüliek számára is lehet élmény; a művelődéstörténetet, a szélesebb körű történetet is érintő mozzanatok lelhetőek fel XVI. századi kódexeink szövegében; sőt az irodalomtörténet „nagy eseményei” is számosak: gondoljunk csak a Könyvecse Lucanusra visszamenő első magyar hexaméterére, vagy a szintén itt található első magyar Dante-fordításra.

RAJSLI Ilona

S Z Í N H Á Z

FIZETEK, FŐÚR! AVAGY AZ OROSLÁNSZÍVŰ JENŐ

Magamban így nevezem ezt a nosztalgikus szórakoztató estet: Jenő úr és barátai. S közben nem csak arra gondolok, hogy Ferenczi Jenő, a Rádiószínház színésze, akit a színházi közönség is ismer, többek között a Forгатókönyv című Örkény-dráma előadásából, meghívta néhány színésztársát, idősebbeket meg egészen fiatalokat is, hanem arra is, hogy olyan szerzőket „hívott meg”, akik szívéhez – színész esetében azt jelenti: ízléséhez – közel állnak. Kik ezek? Seres Rezső, a rekedt hangú zongorista, néhány sikeres szám szerzője és előadója, Gábor Andor, Lányi Viktor, Vadnai László, Király Dezső, Lőrincz Miklós, Tabi László, a magyar kabarészínpadok ismert munkatársai, ötletgyár-

Fizetek főúr! avagy Az oroszlánszívű Jenő. Nosztalgikus-zenés kabaré. Rendező: Bozó László (Budapest). Közreműködnek: Ferenczi Jenő, Sz. Rövid Eleonóra, Tápai Kornélia, Gerich Endre, Fejes György, Balázs Piri Zoltán, Szilágyi Nándor és Boross László

tói s néhány hazai szerző (Bogdánfi, Sulhóf, Balázs Pál), akiknek jeleneteiben Ferenczi a Rádiókabarében évekig szerepelt. Joggal illik tehát a nosztalgikus jelző az esthez. A főszereplő, kinek jutalomjátékaül készült az összeállítás, s a műfaj – melynek nálunk csak időnkénti fel-feltűnése, kérészerű létezése volt – vonatkozásában egyaránt múltidézés szemtanúi vagyunk. És talán a közönség is elsősorban a régi, egykor hallott, vagy talán sohasem hallott, de mégis, a kabarétréfák sablonja folytán, oly ismerős számokkal találkozva kissé egykori önmagára emlékezik, arra, aki volt, midőn a régi Hacsék és Sajó vicceket, a hűtlen férjek és feleségek, a kegyetlenkedő háziurak, a titkos légyottok, az enyhén pikáns történetecskéket hallgatja. Más szóval: elsősorban talán az idősebbek számára jelent élményt ez a kabaréösszeállítás, a fiatalabbak számára viszont műfaj-, sőt kultúrtörténeti ismereteket nyújt, ami nem zárja ki, a szórakozást sem.

A *Fizetek, főúr!* a századunkkal meghonosuló humoros apró-műfajból nyújt némi ízelítőt, egyaránt idézve a kabaré jelentkezését – a zenés kávéházakban előadott sanzonokat – s a műfaj későbbi magyar változatait, mindenekelőtt a dévaj vidámságot, amely még a nincstelenséget, a gondokat is feledtetni tudta, hiányzik viszont az összeállításból a politikum, a napi időszerűség, amit azonban csak új számok, jelenetek, tréfák, versek és versikék, dalok és dalocskák fejezhetnek ki, azok, amelyeket szinte az előadás napján írnak. S amelyek nem hiányoztak s ma sem hiányoznak a magyar kabaréból. Örvedetes, hogy az Újvidéki Színház ápolja ezt a műfajt, örvedetes – és értehető is –, hogy a kabaréban van közönsége, de az eddigi összeállítások inkább múltidézőeknek tűnnek, semmint a sajtó napi aktualitását átvállaló eleven formának, véleménynyilvánításnak. Inkább nosztalgiázunk, mint politizálunk. Lehet, hogy a műfaj meghódításának, a kabaréjátás mesterségének ideje ez, s talán a kabaré nézésének is ideje, előkészület a műfaj újbóli meghódítására, felvirágoztatására.

Az mindenképpen megállapítható, hogy színészeink jó úton járnak a számukra szokatlan műfajban. A nők csinosak, a férfiak bátran komédiáznak, néhányan kifejezetten felszabadultak, ami más előadásokban nem mindig mondható el róluk. Számukra hasznos tehát a kabaré, s emellett láthatóan élvezik is, kivált Rövid Eleonóra, Tápai Kornélia és Balázs Piri Zoltán. Ferenczi Jenő mintha – azon az estén, mikor láttam – kissé indisponált lett volna, ami ebben a közönséggel közvetlen kapcsolatot kívánó műfajban azonnal feltűnik. Az azonban így is kiderül, hogy Ferenczi alkalmas kabaréestek központi, szóvivő szerepére, színészkonferansziéként még biztos találkozunk vele, egyénisége, felkészültsége erre mindenképpen feljogosítja. Ahogy színészeink tanulnak kabarézni – vigyázat! a kabaré nem azonos az enyhén szólva nem épületes vidám estekkel! –, ugyanúgy közönségünknek is meg kell ismernie, meg kell szoknia a műfajt. Tudni kell fesztelenül viselkedni, mert – úgy tapasztaltam – most még kabarében is színházi közönség vagyunk, távolságtartó, csak szemlélő.

Fontos vállalkozás tehát a kabaré, többszörösen is, s talán a színház számára is hasznos, közönséget, jó közönséget nevel, feloldja a színészi görcsöket s – reméljük, majd – fokozza aktualitás-igényünket is, nézőkét is, színházét is.

TELEVÍZIÓ

ENGEM NEM ÚGY HÍVNAK

Gion Nándor 1970-ben megjelent első ifjúsági regényét, az *Engem nem úgy hívnak* címűt a következő ajánlólevéllel indította útnek: „Állítom, hogy még most is van valahol egy ormótlan teherhajó, amely lassan és csöndesen úszik a vízen, és amikor néha kiköt, a gyerekek megbizonyosodhatnak róla, hogy egy nagyon szőke és egy nagyon tiszta lány áll rajta, és a part felé néz. Persze, a hajó aztán megint csak továbbúszik, és attól kezdve nagyon fog hiányozni, mint minden, amiről tudjuk, hogy végképp elmúlt. Mert a gyerekek, akármilyen szomorúan is hangzik ez, felnőttekké válnak: a szemük megromlik, és többé már nem vesznek észre bizonyos egészen fontos dolgokat. Legfeljebb időnként hiányolják őket. Igen, a felnőtté válásról írtam, azoknak, akiknek még jó szemük van, és egy kicsit azoknak is, akiknek már megromlott a látásuk. Nem írhattam erről túlságosan vidám könyvet, mert nekem időnként nagyon hiányzik az az ormótlan teherhajó. De azért biztos vagyok benne, hogy megvan valahol, csöndesen úszik a vízben, és amikor néha kiköt a part mellett, a gyerekek felfedezik rajta azt a szőke és nagyon tiszta kislányt, aki mindennek tud örülni, és szeret hangosan nevetni.”

Már a fenti sommás idézetből is kitetszik, hogy Gion Nándornak ez a regénye nem cselekményes, történetekben gazdag alkotás, hanem az érzelmek világába kalauzoló mű. Ezért volt számomra kissé meglepő is, hogy Vicsek Károly megpróbálkozott filmrevitelével. Bátorításul szolgálhatott, hogy az író valamennyi későbbi ifjúsági regénye, a *Postarablók*, a *Kárókatona még nem jötték vissza* és a *Sortűz egy fekete bivalyért* túl van nem is kis filmsikerén? Valószínűleg ez a tény is közrejátszhatott, s nem kevésbé, hogy éppen Vicsek rendezte *Késdobáló* a szakmában figyelmet érdemlő produkció.

Az *Engem nem úgy hívnak* értékét mindenekelőtt abban kell látnunk, hogy Vicsek Károly jól ráérezett a regény egyrészt lírai vonalára, másrészt pedig a párbeszédekben rejlé erejére, és sikeresen tudott építeni erre a két pillérré. Gion prózájának lírai felhangjait a film nem „líraian szép” képsorokkal illusztrálja, hanem ellenkezőleg, a fiatalok érzelmi kapcsolata apró jeleinek felmutatásával. Így a majdnem egészen dísztelen felszín mögött húzódik meg a líra, mintahogy a lélek rezdüléseire a regényben is csak a kéreg alatt bukkanunk. Éppen ezért nem szentimentális és érzelgős sem a regény, sem ennek filmváltozata.

A rendező az otthontól hamar elszakadt fiú és ama hajón érkező lény kialakuló kapcsolatában egyszerre mutatja föl az egyedit és az általánost, keresi az okot és okozatot, anélkül hogy bármelyikről egészen pontos képet festene. E röpke egymásratalálás viszont – érezzük – ajándék mindekettőjük számára. Ajándék, mert ott a kegyetlen igazság: két tragikusnak idnuló sors keresztezi egymást. A fiú tizenöt évesen kerül utcára, a

Gion Nándor: *Engem nem úgy hívnak*. Rendező: Vicsek Károly. Operatőr: Apró Zoltán. Szereplők: Szalasi Tímea (Rea), Merei Zoltán (fiú) gyermekszínészek; Tóth Loon (Dollár), Szél Oliver (Pollák) főiskolai hallgatók, valamint Venczel Valentin. Ilija Bašić, Szilágyi István, Kölygyesi György és Bencze Ferenc. Az Újvidéki Televízió és a Magyar Televízió közös produkciója. Sugározta a Belgrádi Televízió második műsora, 1989. május 16-án.

nála meg fiatalabb „ronda hajón” élő lány anyja pedig „elment egy másik hajóssal”. Valahol árvaságukban lelnék egymásra mint ahogy a közös sors hozta össze Pétert, az autószerelő inast H. Sz. Dollárral és a címfestőnél dolgozó, ám a képregényrajzolásról álmodozó Pollákkal is, hogy így hármában az épülő bérházak még nedves falai között tengessék életüket.

De a rendező nem megsajnál(tat)ni akarja ifjú hőseit, hanem felmutatni egy lehetséges (és nyilván létező) valóságot. Aki ismeri Gion regényeit, tudja, hogy ezek a fiúk is a Keglovics utcából érkeztek, annak a sok szenvedéssel és átokkal teli, ám mégis mindezt létező utcának a tablójáról valók.

És amikor a legfiatalabbon már a reménytelenség és a kilátástalanság vesz erőt, megjelenik a hajó, azzal a bizonyos lánnyal, akivel jókat lehet fürödni, el lehet kísérni a körhintára, és meg lehet lesni a kéményseprőt. De Péter nem volna Keglovics utcabeli ha nem az történe vele, ami történik: mire eljut addig, hogy szerezve egy göndör szőrű kiskutyát teljesítse a lány első kérését, a dereglye kihajózik, a fiú pedig már csak a parttól intgethet a lány után, kezében a kis tascskóval.

A kiskutyás jelenet juttatja eszembe, hogy a filmből mintha hiányozna az a regénybeli jó részlet, amikor e csapás szinte kegyetlenné teszi Pétert, aki ezután barátjaival konzervdobozt köt a kutya farkára, és úgy ugrasztja meg, egyenesen az örületbe kergetve. Hiányzott ez a történet, noha a regényben legalábbis éppen ez az a kulcsjelenet, amely a valóságot a maga kegyetlenségében mutatja meg.

De mint mondtuk, Vicsek Károly rendezése a líraibb, a hangulatosabb elemekből építkezett, s nyilván a hangulati egység megtartása végett mondott le az ilyen harsányabb, expresszivebb jelenetekről.

Nem a kötelező udvariasság mondatja, hogy a rendező filmjéhez valóban kitűnő gyermekszínészeket és színésznővédeket talált, akik nemcsak egyenrangú partnerei voltak az együttesnek, hanem tulajdonképpen viszik a produkciót.

BORDÁS Győző

KRÓNIKA

DÍJTADÁS A FORUMBAN – Május 20-án a Forum Kiadóházban átadták Brasnyó Istvánnak *Macula* című regényéért az 1988. évi Híd Irodalmi Díjat, Petar Čurčićnak a Forum Képzőművészeti Díjat, valamint a Forum Könyvkiadó regény pályázatának első díját Brasnyó Istvánnak *Árvaház*, második díját pedig Beder Istvánnak *Város a Baranka partján* című regénykéziratáért.

Az egybegyűlteket Bányai János, a Forum vezérigazgatója üdvözölte, majd Dudás Károly zsűrielnök megindokolta a Híd díj bírálóbizottságának döntését:

Brasnyó István szerencsés prózaírónak mondhatja magát. Nem azért, mert ismét Híd díjat kapott, s megnyerte a Forum Könyvkiadó regény pályázatát is, hiszen ez legkevésbé szerencse dolga, sokkal inkább a tehetség és a türelemé, hanem mert tehetségét nem forgácsolja szét cikkekre, riportokra, kommentárookra, és a jó ég tudja, mire még, mint ahogy ezt a jugoszláviai magyar prózaírók legtöbbje nap mint nap megteszi. Ő rendíthetetlen türelemmel ül az íróasztalánál – „gályapadjánál”, ahogy egyik kritikus találóan fogalmaz –, s ír. Teszi azt, ami az író dolga. Egymás után helyezi olvasói asztalára tekintélyt parancsoló regényeit. Sokat tud a világról, sokat tapasztalt, van mit megírnia. „Amióta a világon vagyok – nyilatkozta nemrég egy interjúban – igyekszem mindent magamba szívni, az úton-útfélen hallott történeteket, innen-onnan összeszedett meséket, olvasmányélményeket magamévá tenni. Nagyjából ezek alapján írok minden könyvet. *Amit nem láttam, nem éltem át, azt le sem tudom írni.*” Csak hát ezeket a történeteket, az innen-onnan összeszedett meséket *Macula* című regé-

nyében a saját torzító – vagy nem is annyira torzító? – tükörrendszerén keresztül juttatja el hozzánk. Amely tükörrendszer gondosan kiszűri a mesét, a történetet, a cselekményt, s csupán a leírásokat és elmélkedéseket továbbítja. Éppen ezért klasszikus értelemben nem is regény Brasnyó István műve, inkább valami hatalmasan hömpölygő prózafolyam, elbeszélés-áradat, önéletrajzi ide-oda utazgatás térben és időben, de hát a modern regény réges-rég szétfeszített mindenféle hagyományos formát, így nyugodt lélekkel nevezhetjük regénynek a *Maculát*.

Prózában bujdosó íróember Brasnyó István: regénye úgy mutatja meg alakját, hogy egyszerűsége el is rejti a szemünk elől. Alakja, vagyis hát alakmái sorozatos metamorfózison mennek keresztül, élnek egyszer már megélt vagy többször is megélt életüket, tehetetlen bábokként, illetve papírfiguraként csetlenek-botlanak ezen az istenverte fura vidéken, a Tisza és a Duna közében, erre valahol Bácskában, a századelőtől egészen a nyolcvanas évek végéig – hisz ahogy a szerző mondja: „a *Maculában* is benne van a tavalyelőtti évnek a hangulata, amikor még nem tudtuk, mi jön utána”, csetlenek-botlanak, „véglegesen belegabalyodva ebbe a kétágú időbe, amely velünk leginkább hátrafelé szalad.”

Akár mennyire nehéz olvasmány, szövevényes prózafolyam is Brasnyó István regénye, a figyelmes olvasó előtt nem sokáig maradhat rejtve, hogy rólunk szól, vajdasági értelmiségiekről, vagy ahogy a szerző fogalmaz: „az itteni talán félértelmiséginek mondható bácskaiak”-ról, a „megmalacozott értelmiségi”-ekről és más fura lényekről, akik papírfigura mivoltunkban, bábsorsunkban „nem egymástól füg-

getlenül mozdulunk, mivel még bőre hagyott gatyánk szárát is egybeszabták”. A maculák, illetve hát a *foltemberek* mi is lehetünk – sőt egészen biztos mi vagyunk – ebben az elmosódott körvonalú, teljesen bizonytalan formájú és állapotú *foltvilágban*. „Lehetséges, hogy ezt te nem is érted, kispofám – hívjuk ismét segítségül a szerzőt –, mivel ezt elég nehéz is megérteni.”

Hogy milyen is ez a *foltvilág*, amelyben Brasnyó István anti hősei bolyongnak, a papírfigurák, akiknek még bőre hagyott gatyájuk szárát is egybeszabták, s hogy milyen regény is a Macula valójában, a mi olvasatunkban ez a részlet érzelmetli legpontosabban:

„...szemüveget álmódott, afféle régimódit, drótkereteset, amin még itt-ott megcsillanz az aranyozás, csakhogy az egyik szára valamivel rövidebb volt, mintha valaki elrágta volna, vagy a drót megolvadt a foga között, ki tudja, s hogy a szemére illesztette, álmban, persze, látott rajta valamit, egészen tisztán, reménységet vagy ehhez hasonlót, most már csak az a kérdés, hogy milyennek is látszik a reménység egy olyan szemüvegen keresztül, amely, bárhogyan is vesszük, nem létezik.”

Am „az ember kevély teremtmény – fűzi ehhez hozzá a *naplóíró* –, és ezerszer inkább hisz a csöppet sem bizonyos föltámadásban, mint a biztosan bekövetkező pusztulásban”.

„Írni szeretett volna?” – teszi fel a költői kérdést a regényben egy helyütt az egyik *foltember*. „Kinek? Innen írni? Nincs itten porta, nincs itt semmi.” Szinte visszhangja ez annak, amit a 80. születésnapját ünneplő Herceg János a minap mondott a vele készített interjúban éppen e sorok írójának: „Ki olvas téged vagy engem, ki olvas itten, ki? Van itt egy igényes olvasótábor? Kialakulhatott?” Meg visszhangja annak, amit Szenteleky Kornél mondott sok évtizeddel ezelőtt...

Hatalmas életanyag halmozódik föl Brasnyó István Hid díjas regényében, a szerző világismerete és írásművészete igazán imponáló. Így van ez még akkor is, ha a regénybeli *naplóíró* arra panaszkodik, hogy időnként el szokott bizonytalanodni, mindvégig érzi jegyzeteinek érvénytelenségét és hamis voltát, s nem találja rajtuk keresztül az utat önmagához. Nem érthetünk tehát egyet Brasnyó Istvánnak azzal a bírálójával, aki szerint a Macula „egy-egy részlete, nyelvezete rendkívül magas művészi szinten mozog, de végeredményben sikertelen alkotás. Emlékeztet a lyukas mogyoróra, amely nagyot szól, amikor feltörik. Tulajdonképpen a mogyoró nem üres, hanem kiáramló tartalma egyszerűen élvezhetetlen”. Övatosabban, nagyobb

türellemmel kell talán e mogyoró – kemény dió – feltöréséhez hozzákezdeni, s akkor a tartalma is minden bizonyon elvezhető lesz.

Brasnyó Istvánnak nagy türelmű, makulátlan olvasókat kívánunk Híd díjas regényéhez, a nagy türelmű, értő olvasóknak pedig újabb Brasnyó-regényt.

Brasnyó István versben köszönte meg a díjat. Szövegét július-augusztusi számunkban teszszük közzé.

Bela Duranci, a Forum Képzőművészeti Díj zsűrijének elnöke indoklásában Petar Čurčić festői munkásságának egészét felölelte, a művész munkásságának ars poeticáját vázolta fel, továbbá az ünnepség alkalmából a Forum klubjában megrendezett alkalmi tárlaton kiállított festményekre is felhívta a figyelmet.

Végül Fekete J. József, a Forum Könyvkiadó regénypályázata zsűrijének elnöke foglalta össze az 1988. évi pályázat eredményeit:

Tisztelt vendégek, kedves barátaim, bizonyára mindenki előtt ismeretes az 1988-as regénypályázat eredménye, hiszen a sajtó időben közzétette a zsűri döntését. Ennek ellenére szeretném felolvasni ennek a határozatnak egy részletét: „A bírálóbizottság egyhangú határozata alapján az 1988. évi regénypályázat első díját Brasnyó Istvánnak ítéli oda *Árvaház* című kéziratáért. Brasnyó István regényében a modern ember és a modern regényhős dezintegrálódását jeleníti meg sziporkázóan gazdag stílusával, hatalmas nyelvi készségével, az ismeretanyagot a megeléssel ötvöző valóságfedezettel. Az *Árvaház* a jugoszláviai magyar próza artistikus irányzatának tartalmában és nyelvében egyaránt a vajdasági valóságban gyökerező reprezentánssa.

A bizottság második díjjal jutalmazta Beder István: *Város a Baranka partján* című pályamunkáját. A regény a szerző által magas minőségi szinten ápoltdokumentáris-zsurnalisztikai-szépírói stílusban ad számot Európá utolsó másfél százados múltjáról, az egyéni és a közösségi sors összefonódásáról, egyéni vállalkozásokról, nemzeti tragédiákról. Alkotó tehetségét dicséri, hogy a világ sorsát egyetlen szereplőn szűri át, ami által sikerül vidékünk és a vajdasági népek történelmét plasztikusan fölnagyítani.”

Brasnyó István a misztérium alcímet vagy műfaji meghatározást adta regényének. Maga a szó legalább két jelentéssel bír: az egyik a titok, a rejtély, a csak a beavatottaktól ismert vallási

titok, a másik az irodalmi műfajmegjelölés, amely a szcenikusságot, a szimultaneitást és az epikus előadási módot feltételezi. Ezek az attribútumok valóban, mind megtalálhatók, sőt meghatározók Brasnyó regényében. Hogy a díjátadás ne legyen ünneprontó, terjengő műelemzéssé, hiszen arra lesz majd másik mód és alkalom, hadd mondjak el még csak néhány távirati stílusú gondolatot az *Arvaházról*.

Meggyűlik majd vele az olvasó baja, különösen akkor, ha előzmények nélkül veszi a kezébe. Az előzmény ezúttal Brasnyó István Híd díjjal jutalmazott regénye, a *Macula*. Az ott felvetett létképletet, az egymásba mosódó személyiségek alakváltását ismerhetjük fel ebben a szövegben, valamint szereplőket, helyszíneket, hangulatokat azonosíthatunk benne. A nagyregényből kinagyított pillanat az *Arvaház*, akár a *Familiából* kinőtt vagy azon túlnőtt *Hósáv* volt nyolc évvel ezelőtt. Summa summárum artizstikumával, barokosan áradó nyelvvel kápráztató regény Brasnyó *Arvaháza*, ami mögött a fény árnyékában ott sejtjük Vajdaságot.

Teljesen más típusú Beder István regénye, a *Város a Baranka partján*. Ő a közvetlen tényközlésre, a szoros szálú szerkesztésre, a mindenféle kalandozástól való mentességre, a szereplők minél plasztikusabb megformálására helyezi a hangsúlyt, ami által a már tőle megszokott tömörségű és magas irodalmi szintű regény hoz létre. Beber István talán az egyetlen írónk, aki szépírói munkájában gond nélkül alkalmazza az újságírói nyelvet, tehát nem kelt zavart vele. Persze ennek a műnek se mesélem el itt a tartalmát, azt azonban elárulom, hogy olvasása közben tréfásan így neveztem el magamban: Európa sorsa egy gasztronómiai kalauzban. A főhős, Réti Borbála ugyanis nagy idők tanúja, aki szerencsétlen szakácsnői sorsában mindig oda szegődik, ahol már fenyeget a baj, amiből van jócskán. Háború, kitelepülés, betelepülés, acsarkodás, hatalmi fordulatok, egyéni tragédiák. Mindaz, ami a vajdasági embert súlytotta, ami a vajdasági embert edzette. Az egyéni sors ábrázolása a társadalmi létet mutatja be a tabló alaposágával Beder regényében, talán még inkább célratörő egyszerűséggel, kimunkáltsággal és igényességgel, mint korábbi regényeiben.

Az előadó udvariassága a rövidség. Ehhez tartván magam be is fejezem ezt a röpke, alkalmi méltatást azzal, hogy gratulálok az alkotóknak! Emellett azonban még csak azt szeretném elmondani, hogy most, négyévi zsűritagságom végén teljesen bizonyos vagyok abban, hogy a Forum Könyvkiadó állandó regény pályázata

megállja a helyét, a jutalmazott regények pedig még annál is inkább. Ezt bizonyítja majd Brasnyó István és Beder István jutalmazott munkáinak megjelentetése is. Köszönöm szépen.

A FORUM KÖNYVKIADÓ AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉTEN – A Forum Könyvkiadó az idén is legújabb könyvtermésével, mintegy 115 címszóval szerepelt a magyarországi Ünnepi Könyvhéten. A budapesti Vörösmarty téri könyvsátorban és a vidéki árusítóhelyeken közel nyolcezer Forum-könyv várta olvasóit, legnagyobb példányszámban Herceg János *Módosulások* és Kontra Ferenc *Drávaszögi keresztetek* című regénye, valamint Danyi Magdolna *Rigólesen* és Csorba Béla *Rögeszmelet* című verseskötete. A fentiek mellett a budapesti könyvsátorban nagy érdeklődés nyilvánult meg még Danilo Kiš *Holtak enciklopédiája* című műve, David Albahari *Apám evangéliuma* című, nemrégiben megjelent novelláskötete, Brasnyó István *Macula* című regénye, Thomka Beáta *Esszéterek, regényterek* című tanulmánykötete, valamint Sinkó Ervin összegyűjtött kisregényei és Szenteleky Kornél összegyűjtött írásai iránt. Az ifjúsági könyvek közül Burány Béla *Nádsípot fújtam!* c. kötete és az *Aranyhajú testvérek* c. mesekötet volt a legkelendőbb. A Forum Vörösmarty téri könyvsátránál Herceg János, David Albahari és Kontra Ferenc dedikálta köteteit.

A könyvhét hivatalos megnyitóját megelőzően, május 31-én a Magyar PEN Clubban bemutatták David Albahari *Apám evangéliuma* című novelláskötetét, melynek anyagát Vujićsics Marietta válogatta és fordította. A Forum és az Európa Könyvkiadó együttműködésének keretében megjelent gyűteményt Hubay Miklós, a PEN Club elnöke, Konrád György író, valamint Bányai János kritikus méltatta. David Albahari írói ars poeticájáról, alkotásainak körülményeiről és irodalmi kötődéseiről beszélgetett az egybegyűltekkal.

Az Ünnepi Könyvhét rendezvényeinek keretében június 5-én a Magyar Rádió beszélgetést szervezett a magyar nemzetiségű könyvkiadók tevékenységéről, június 7-én pedig a Kossuth Klubban a nyolcvanéves Herceg Jánost köszöntötték.

34. STERIJA JÁTÉKOK – A fesztiváli zsűri, Boro Drašković, Ivo Ban, Marin Carić, Tvrtko Kulenović és Vladimir Milčsin döntése szerint a 34. Sterija Játékok legjobb előadása a szep Vi-

da (trieszti Állandó Szlovén Színház, rendező: Meta Hočevar). A legjobb drámáért járó díjat Siniša Kovačević kapta Új kor című művéért. A legjobb rendezés díját Egon Savinnak (a Három kalapács színre állításáért) ítelték oda. A díjazott színészek: Pero Kvrčić, Danilo Lazović, Mihajlo Pleskonjić, Lazar Ristovski és Snežana Szatmeszka. A díszletért járó díjat Marina Čurilijo (Három kalapács), a jelmezért Danica Tudero (Lidérc), a zenéért pedig Aldo Kumar (A szép Vida) kapta. Rendezői különdíjban részesült Meta Hočevar (A szép Vida). Versec város vigjátékért járó díját Nebojša Romčević, az Erővonalak című dráma szerzőjének ítelték oda. A színházi könyvekért járó Sterija-díjat Milenko Misailovićnak ítelték oda. A színpadi tér dramaturgiája című munkájáért. A kritikusoknak járó Sterija-díjat Vladimir Kopiclnak, az újjvidéki Dnevnik kritikusanak adták. A kritikusok kerekasztalának díját az újjvidéki Szerb Nemzeti Színház Három kalapács című előadása érdemelte ki. – A fesztiváli kísérőrendezvények közül a 9. nemzetközi triennálé megrendezésére került sor. A díjazottak között szerepel Zoran Lešić és Tone Stojko Jugoszláviából, valamint a magyar Bánkúti András és Katkó Tamás. – A fesztivál során rendezték meg a Torténelem és dráma tematikájú tanácskozást, és számos új színházi könyvnek tartották meg a bemutatóját. – Érdekes, hogy az idén első ízben az Újjvidéki Televízió napi többszörös műsort sugárzott a fesztiválról, többek között egyenesen közvetítette a kritikusok napi kerekasztal-értekezletét is. (G)

EMIR KUSTURICA CANNES-I DÍJAI – Emir Kusturica *Ház az égben* című filmje, amelyet a 42. cannes-i nemzetközi filmfesztiválon *Cigányok ideje* címmel mutattak be, nagy sikert aratott a nézők és a kritikusok körében egyaránt. A legjelesebb alkotókból álló különszűri neki ítélte oda a Roberto Rossellini-díjat, amelyet a rendezés terén elért leghaladóbb törekvésért osztanak ki. Ezenkívül a cannes-i filmfesztiválon a legjobb rendezésért járó díjat is Emir Kusturica érdemelte ki. A rendező eddig három mozifilmet készített, s mindhárom rangos nemzetközi elismerésben részesült. Először filmjét, az Emlékszel-e Dolly Bellre címűt a velencei filmfesztiválon a debütánsok Aranyoroszlánjával, az Apa szolgálati úton címűt pedig Cannes-ban Aranypálmával tüntették ki.

Emir Kusturicát a napokban az egyik legmagasabb állami kitüntetésre, AVNOJ díjra jelölték.

BORISLAV PEKIĆ GORAN-DÍJA – A zágrábi Vjesnik kiadóhoz 1988. évi Goran Irodalmi Díjat, amelyet az előző év legjobb kötetének ítélnek oda, Borislav Pekić kapta a zágrábi Znanje kiadásában megjelent *Atlantida* (Atlantisz) című regényéért. Az Alija Isaković (Szarajevó), Dušan Kostić (elnök, Titograd), Sveta Lukić (Belgrád), Stevo Maoduš, Josip Pavičić és Velimir Visković (Zágráb), valamint Végel László (Újjvidék) összetételű bírálóbizottság a szűkebb körben megvizsgálta még Bora Cosić *Doktor Krleža*, Enes Duraković *Riječ i svijet* (A szó és a világ), Irfan Horozović *Kalfa* (Mesterlegény), Vesna Parun *Krv svjedoka* (A tanú vére), Milorad Pavić *Predeo slikan čajem* (Teával festett tájkép), Pavle Pavličić *Rakova deca* (A rák gyermekei), Hrvoje Pejaković *Prostor pisanja* (Az írás tere), Franjo Petrinović *Tkivo, opsene* (Kötésözvet, ámtások), Goran Tribuson *Povijest pornografije* (A pornográfia története) és Anka Žagar *Zemunice u snu* (Rejtekhelyek az álomban) című regényét.

AZ IRODALMI PÓDIUM RENDEZVÉNYEI – Az Újjvidéki Színház Irodalmi Pódium elnevezésű rendezvénysorozatának keretében közönség elé lépett Faludy György Torontóban élő magyar költő. A május 23-ai irodalmi esten a hetvenkilenc esztendőes költővel életútjáról, munkatábori emlékeiről, politikai-erkölcsi felfogásáról, irodalmi vonzalmairól Hornyik Miklós beszélgetett, s néhány verset hallhatott a közönség a költő tolmácsolásában is. Május 24-én az Újjvidéki Színház előcsarnokában megnyílt Kass János festőművész kiállítása. A tárlaton a nemrégiben megjelent *Test és lélek* című Faludy-kötet illusztrációit láthatták az érdeklődők. Kiállítás megnyitójában Náray Éva többek között a következőket mondta:

Amikor első ízben vettem kezembe Faludy György műfordításkötetét, nem sejtettem, hogy a benne szereplő illusztrációkat valaha élőben is látni fogom, azt még kevésbé, hogy nekem jut a megosztó feladat, hogy megnyissam Kass János újjvidéki kiállítását. Később, amikor már e tárlat megnyitójával foglalkoztam, amikor már láttam az itt szereplő lapokat, majd miután tegnap Kass Jánossal is beszélgettem, mindinkább nyilvánvalóvá vált előttem a művész ön maga erőit sürítő feladatának nagysága. De az is, hogy ezt a feladatot bravúrosan oldotta meg...

Lapjain a maga eszközeivel, a maga módján képpé formálta e költői vállalkozás összeté-

veszthetetlen eredetiségét, a korok, korszakok, stílusok tengerét s a mindezt egybefogó költőt. Precízek, történelmiekek, sőt korhűek ezek az illusztrációk. Azahogy mégsem. Nemcsak azért, mert századunkra jellemző technikával veszi üldözőbe húsz évszázad irodalmát és művészetét, hanem mert számára a Faludy-portréra applikált részletek voltaképp mellékesek... Kass János nem a szó szokványos értelemben illusztrálta ezt a kötetet, azt mondanám, inkább csak csodálkozott, hogy e fél évszázados szerelmi vállalkozásban a világ, a lét hányféle formája nyüzög, s ezek benne képpé formálódtak. S ez a csodálkozás reánk is átragad. Mert ezek a grafikák mindenekelőtt a költőt hozzák közel hozzánk. A költőt, akinek társasága öröm és biztonság.

Hiábavaló lenne megvonni a határt e lapok két összetevője, a Faludy-portré és a ráillesztett „idézetek” között. Egyik annyira áthatja a másikat, hogy nézhetjük úgy is, mint lírai vallomástételt Faludy költészetéről, s akkor ez a szemlélet olyannyira érződik e lapok minden részletén, hogy eszünkben sincs az elkészítés mikéntjén csodálkoznunk. Ez az egyensúly, az élmény és eszköz egymást tökéletesen átható egysége teszi kivételessé Kass János illusztrációit. Ezek az alkotások figyelnek minket, s mi irigyeljük őt, hogy megtalálta azt a varázslatot, amely Faludy költészetét a lelkünk csöndjébe ágyazza...

Ezt követően színművészeink előadásában Faludy verseiből kapott ízelítőt a közönség.

Újvidéki tartózkodása idején Faludy Györgyöt a Forum Könyvkiadó is vendégül látta.

Az Irodalmi Pódium június 3-ai estjén a Szlovéniai Magyar Írócsoport és a lendvai Magyar Nemzetiségi Oktatási-Művelődési Öngazgatási Érdekközösség kiadásában megjelenő *Muratáj* című irodalmi folyóirat első számát mutatták be. Tolnai Ottó, Dudás Károly és Jung Károly bevezetője után az Újvidéki Színház színészei verseket, novellákat adtak elő a folyóiratszám anyagából, majd a vendégekkel, a *Muratáj* munkatársaival, Bati Zsuzsával, Bence Lajossal, Varga Józseffel és Szunyogh Sándorral beszélgettek az egybegyűlteket. A műsort Hornyik Miklós vezette.

MILOVAN ĐILAS KÖNYVÉNEK BE-MUTATÓJA A VAJIDASÁGI ÍRÓEGYESÜLET TRIBÜNJÉN – Május folyamán a Szerb Maticában a Vajdasági Íróegyesület vitaestjeinek keretében bemutatott Milovan Đilas *Nje-*

goš, pesnik, vladar, vladika (Njegos, a költő, az uralkodó, és a püspök) című könyvét, amelyet a ZODNA szerzői-kiadói egyesület jelentetett meg 1988-ban. Az estet Milivoj Nenin vezette. Tolnai Ottó, a Vajdasági Íróegyesület elnöke üdvözölte az egykori politikusot, aki ma aktív irodalmi tevékenységet folytat, majd Vasilije Kalezić, a nemrégiben megjelent *Đilas, miljenik i otpadnik komunizma* (Đilas, a kommunizmus kegyeltje és szakadárja) című kötet szerzője mutatta be Đilas Njegos-kötetét. Az esten egybegyűlteket a beszélgetés során üdvözölték Milovan Đilas rehabilitálását és visszatérését a közéletbe.

A LÉTÜNK FOLYÓIRAT TANULMÁNYPÁLYÁZATÁNAK DÍJAI – A *Létünk* társadalomtudományi folyóirat tavalyi, a paraszti életmód, mentalitás, hiedelemvilág, azok átalakulása és a parasztszaladók gazdasági helyzete témára meghirdetett tanulmány pályázatának bírálóbizottsága – dr. Penavin Olga, dr. Jung Károly és dr. Hódi Sándor – a négy beérkezett pályaművet értékelve Kalapis Zoltánnak ítélte oda az első díjat a kiveszőfélben levő tóbai szokásokról és hiedelmekről szóló dolgozatáért. A második díjat Kovács Teréz érdemelte ki Paraszti gazdálkodás és életmódátalakulás Szentmihályon című munkájáért. A harmadik díjat Bence Érika kapta A családok szerepe és szerkezete az 1980-as években című tanulmányáért.

A díjazott tanulmányok a *Létünk* szeptemberi számában jelennek meg.

MAURITS FERENC KIÁLLÍTÁSA – Maurits Ferenc, képzőművészeink középmezékéhez tartozó kivételes tehetségű alkotója májusban az újvidéki Művelődési Központ kislétezőjében megrendezett tárlatán a Forum-könyvek borítójáról is jól ismert fiktív portréinak sorozatát állította ki. E kiállítás is bizonyította, hogy jelképes műveinél a képszerű megfogalmazás a döntő, hogy a jól szervezett kompozíciós egység elsősorban a vizuális hatásokra épül, és hogy képei csak kellő érzelmi, indulati feszültség esetén lépnek elő. A téma látványos, képszerű feldolgozása Maurits alkotói karakteréhez tartozik, szuverén alkotói világának záloga pedig saját stílusán kívül mondandójának emberközpontúsága, amelyben mind az egyén, mind a közösség problémáját egyenlő intenzitással ábrázolja, és sajátjaként átélve formálja képpé. A kiállítás tanúbizonyossága annak is, hogy Maurits vonalai mindig szabadon futnak a papíron, úgy, hogy leginkább egy zaklattott lelkiállapot kifejezése váljék valóra általa.

E számunkat az újvidéki kamarakiállítás rajzaival illusztráltuk.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

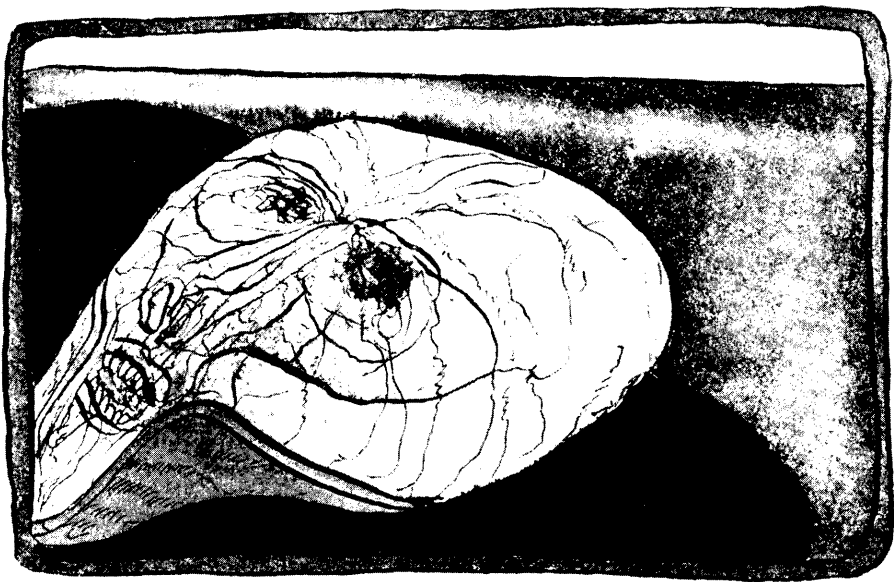
- Apró István: *Három folyó* (regény)
Domonkos István: *Kitömött madár* (regény)
Herceg János: *Módosulások* (regény)
Sinkó Ervin: *Aron szerelme I-II.* (kisregények)
David Albahari: *Apám evangéliuma* (válogatott novellák)
Bozsik Péter: *Visszakézből* (versek)
Fülöp Gábor: *Kipánnyvázott versek*
Guelmino Sándor: *Szerelmes mise* (vers)
Varga Szilveszter: *Angyalcomb* (versek)
B. Szabó György: *A Tér és idő árnyékában* (tanulmányok)
Herceg János: *Kitekintő* (esszék)
Németh István: *Díszudvar* (riportok)
Dositej Obradović: *Szívemnek drága föld* (válogatás az ifjúság számára)
Podolszki József: *Csacska Csacsi menyegzője* (mesék)
Pap József: *Hunyócska* (gyermekversek)
Szügyi Zoltán: *Ördögkapu* (gyermekversek)

Előkészületben

- Fehér Ferenc: *Akác és márvány* (válogatott versek, Magvető–Forum)
Bori Imre: *A magyar irodalom modern irányai II.* (tanulmányok)
Brasnyó István: *Gyöngyéletünk története* (novellák)
Majoros Sándor: *A visszhangkísérlés* (novellák)
Edvard Kocbek: *Félelem és bátorság* (elbeszélések)
Kertek & parkok (a Kanizsai Írótábor anyagából)
Hódi Sándor: *Táj és lélek* (tanulmányok)
Takács Miklós: *A bélakúti/pétervárad-i ciszterci kolostor* (tanulmány)
Sajtóműfajok (újságírók kézikönyve)
Tolnai Ottó: *Cápácskám: apu!* (gyermekvers)

© MCHAK 1999

Stefan Lazarević: Szavak Rigómező márványoszlopán 705

Dositej Obradović Élete és kalandozásai, (részletek) 707

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Bori Imre: A népelet naturalistája: Tömörkény István (tanulmány) 723

Varga Zoltán: Tanulság: semmi (Cseres Tibor Vízaknai csaták című regényéről) 734

MŰHELY

Hódi Sándor: Tűnődések az ember természetéről és a pszichológia lehetőségeiről 740

DOKUMENTUM

Cs. Simon István: Az utolsó tanyai iskola 754

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Fekete J. József: Brasnyó István: Árvaház 759

Harkai Vass Éva: Kiűzetés a versvilágból (Ladik Katalin: Kiűzetés) 761

Bencze Lóránt (Budapest): Kiűzetés és rettenet (Ladik Katalin: Kiűzetés) 765

Csapó Julianna: A bukott angyal fölemelkedése (Ladik Katalin: Kiűzetés) 769

V. Sárvári Zsuzsa: Bácskertes balladái (Silling István: Ismeretlen anyám) 772

Cseh Márta: Sikló Mikló, Kicsi Kuckóőrző és a többiek (Az aranyhajú testvérek) 773

Rajzli Ilona: Képek, színek a múltból (Régi magyar kódexek I–III.) 775

S z í n h á z

G. L.: Fizetek, főúr! avagy Az oroszslánszívű Jenő 777

Televízió

Bordás Győző: Engem nem úgy hívnak (*Vicsek Károly tévéfilmje Gion Nándor regényéből*) 779

KRÓNIKA

T. É.: Díjátadás a Forumban; A Forum Könyvkiadó az Ünnepi Könyvhéten; 34. Sterija Játékok (G.); Emir Kusturica cannes-i díjai; Borislav Pečić a Goran-díja; Az irodalmi Pódium rendezvényei; Milovan Đilas könyvének bemutatója a Vajdasági Íróegyesület tribünjén; A *Létünk* folyóirat tanulmány pályázatának díjai; Maurits Ferenc kiállítása

Számunkat Maurits Ferenc rajzaival illusztráltuk

A 679. oldalon Csernik Attila,
a 693. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat – 1989. június. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 51-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 50 000, fél évre 25 000 dinár. Egyés szám ára 5000, kettős szám ára 10 000 dinár; külföldre egy évre 120 000, fél évre 60 000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken. YU ISSN 0350-9079.